1923-1938 YILLARI ARASINDA TBMM'NDE GÖREV YAPAN MİLLETVEKİLLERİNİN DEVLETİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNE ETKİLERİ

Hakkı CENGİZ
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ

UŞAK
2007

1923-1938 YILLARI ARASINDA TBMM'NDE GÖREV YAPAN MİLLETVEKİLLERİNİN DEVLETİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNE ETKİLERİ

Hakkı CENGİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı
Danışman: Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ

UŞAK
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz-2007

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

1923-1938 YILLARI ARASINDA TBMM'NDE GÖREV YAPAN MİLLETVEKİLLERİNİN DEVLETİN İÇ VE DIŞ SİYASETİNE ETKİLERİ

Hakkı CENGİZ

Tarih Ana Bilim Dalı
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz- 2007

Danışman: Yrd.Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ

Çalışmamızda 1923-1938 yılları arasında görev almış TBMM üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetindeki etkileri incelenmiştir. Bu etkinin değerlendirilmesi için söz konusu dönemde görev yapmış milletvekillerinin faaliyetleri, TBMM'nin yapısı, kurulan hükümetler, bu hükümetlerin önemli siyasi faaliyetleri, milletvekillerinin dönemlerine göre eğitim düzeyleri, yabancı dil bilme oranları, yasama ve yenilenmelerine göre karşılaştırılmaları başta olmak üzere bir çok özellikleri bir bütün halinde sunulmuştur. Bu faaliyetler konu bütünlüğü dikkate alınarak ve kronolojik sıra takip edilerek verilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iç ve dış siyasete yön veren politikalarının egemen olduğu 1923-1938 yılları arasında görev alan TBMM hükümetlerinin gerek programları, gerekse öncelikle ilgilenilen faaliyetleri arasında önemli bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

THESIS SUMMARY OF MASTER

THE EFFECTS OF TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY MEMBERS ON INTERNAL AND EXTERNAL POLICY OF GOVERNMENT BETWEEN 1923-1938

Hakkı CENGİZ

Department of History

Afyon Kocatepe University, The Institute of Socialciences

July - 2007

Advisor: Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ

In our study, it is searched for the effects of Turkish Grand National Assembly members, who worked between 1923 and 1938, on internal and external policy of Turkish Republic. In order to evaluate these effects , it is represented too many characteristics in the first instances of the deputies activities who and studies at that time, the constitution of Turkish Grand National Assembly, the governments which were established at that term, the important political activities of these governments, the education levels of deputies by considering their term, the rates of their second language knowladge, legislations and reforms. These activities were given by considering the whole subject and also in a chronological order.

It is understood that there is no difference in both their programmes and the concerned activities of Turkish National Assembly governments which worked between 1923 and 1938 when Republican People's Party leaded to internal and external policy.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İmza

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ ……...

Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. Hasan BABACAN ……...

Yrd. Doç.Dr. A. Şevki DUYMAZ ……...

Hakkı CENGİZ'in "1923-1938 Yılları Arasında TBMM'nde Görev Yapan Milletvekillerinin Devletin İç ve Dış Siyasetine Etkileri" başlıklı tezi 02/07/2007 Tarihinde saat: 14.00'de yukarıdaki jüri tarafından Lisans Üstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, TARİH Anabilim dalında, Yüksek Lisans Yeterlik Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARATAŞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti ile başlayan parlamento hayatımız, gerçek ifadesini TBMM'nin açılmasıyla bulmuştur. Türk milletinin gerçek temsilcisi olan TBMM, tarihimizde çok önemli yer tutar. TBMM üyeleri yalnız yaptıklarıyla değil, iç yapısı, tüzükleri ve kendi iç çalışmalarıyla da incelenmelidir.

Çalışmamızda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en kritik dönemini teşkil eden 1923-1938 yılları arasında görev almış TBMM üyelerini ve yaptıkları faaliyetleri incelemeye çalıştık. Bunu yaparken meclisin açılışı, yapısı, bu dönem içersinde görev almış hükümetlerimizi, yine bu dönemde meclis içi ve meclis dışı önemli siyasi faaliyetleri, mecliste görev alan milletvekillerinin dönemlerine göre eğitim düzeyleri, mesleklerine göre dağılımı, yasama ve yenilenmelerine göre karşılaştırılmaları, yabancı dil bilme durumları dahil olmak üzere birçok özelliklerini de bir bütün halinde sunmayı amaçladık. Çünkü kanaatimize göre incelemeye çalıştığımız 1923-1938 dönemi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli bir kesitini oluşturmaktadır.

Bizi böyle bir çalışmaya teşvik eden ve çalışmamızın her aşamasında bize yol gösteren başta danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Türkmen TÖRELİ ve sayın hocam Yrd.Doç.Dr. Sadiye TUTSAK'a sürekli desteklerinden dolayı teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Çalışmamızı, konuların özelliklerine göre ve yer yer kronolojik sıralamayı, yer yer de konu bütünlüğünü esas alarak düzenlemeye özen gösterdik.

Çalışmamızın, eksiklikleriyle beraber, anlayışla karşılanmasını diliyor, bu konuda ileriki yıllarda daha güzel çalışmaların yapılmasını temenni ediyoruz.

Hakkı CENGİZ

02/07/2007

UŞAK

ÖZGEÇMİŞ

Hakkı CENGİZ

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: 1999 Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği

Lise: 1995 Uşak Lisesi, Genel Kültür Bölümü

İş/İstihdam

2006-Tarih/Sosyal Bilgiler Öğretmeni. Uşak ili Dikilitaş İ.Ö.O

Alınan Ödüller

2002-Milli Eğitim Takdir Belgesi. Şırnak İli Cizre İlçesi Kaymakamlığı.

2004-Bilgisayar Kullanıcılığı Belgesi. İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü

2006-Satranç Antrenörlüğü Belgesi. Uşak Satranç Federasyonu Temsilciliği.

2007-Badminton Antrenörlüğü Belgesi. Badminton Federasyonu Ankara.

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Uşak, 01.Ocak 1978 Cinsiyet: Erkek

Yabancı Dil

İngilizce

İÇİNDEKİLER sayfa

ÖZET……....ii
ABSTRACT…….iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI…….....iv
ÖNSÖZ…….v
ÖZGEÇMİŞ…….vi
EK-TABLOLAR .....……xi
KISALTMALAR…….....xii
GİRİŞ……...1

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1938 DÖNEMİNİN ÖNEMLİ DAHİLİ VE HARİCİ MESELELERİ

I. DAHİLİ MESELELER……....6
A. EĞİTİM VE KÜLTÜREL MESELELER…….....6
1. Tevhid-i Tedrisat Kanununun Kabulü…….....6
2. Türk Harf İnkılabı…….....7
3. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti…….....13
4. Türk Dil Kurumu…….....16
5. Halkevlerinin Kurulması……....19
6. İstanbul Darülfünun'un Kaldırılması, İstanbul Üniversitesinin Oluşturulması…….22
7. Yüksek Ziraat Enstitüsünün Kurulması…….....25
8. Türk İnkılap Enstitüsünün Açılması…….....27
9. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsünün Açılması…….....28
10. Ankara Devlet Konservatuarının Kurulması…….....29

B. EKONOMİK VE İKTİSADİ MESELELER…….....30
1. Ziraat Alanındaki Gelişmeler…….....30

2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler…….....32
3. Bayındırlık Alanındaki Gelişmeler……...…….....33
4. Merkez Bankasının Kurulması……...…….....34
5. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti……...…….....36

C . SİYASİ MESELELER……...…….....38
1. Ankara'nın Başkent Oluşu……...…….....38
2. Cumhuriyet'in İlanı……...…….....39
3. Halifeliğin, Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nin ve Şeriyye Mahkemelerinin Kaldırılması...…….....42
4. Ordunun Siyaset Dışı Bırakılması…….....44
5. Yeni Anayasanın Hazırlanması ve Kabulü……...….....45
6. İzmir'de Atatürk'e Suikast Hadisesi……...…….....46
7. Cumhuriyet Halk Partisinin Partileşme Sürecine Girmesi…….....49
8. Soyadı Kanunu…….....53
9. Lâkap, Nişan ve Özel Kılıkların Kaldırılması…….....55

D. TOPLUMSAL MESELELER…….....58
1. Hukuk Alanında…….....58
2. Kadın Haklarında …….....61
3. Rakam ve Ölçülerde…….....64

E. AYAKLANMALAR…….....65
1. Nasturi Ayaklanması…….....65
2. Şeyh Said Ayaklanması…….....66
3. Menemen Olayı…….....69
4. Koçgiri Ayaklanması…….....72
5. Dersim- Tunceli Ayaklanması.....74

II. HARİCİ MESELER.....77
A. MUSUL MESELESİ.....77
B. DOĞU İLE İLİŞKİLER…….....80

1. Afganistan …….....80
2. İran…….....81
3. Sovyetler Rusya.....82

C. BATI İLE İLİŞKİLER…….....84
1. İtalya …….....84
3. Fransa…….....87
4. Türk Yunan İlişkileri……..…….....89
5. Bulgaristan……..…….....92
6. Amerika Birleşik Devletleri……..…….....93

D. ANTLAŞMALAR VE KATILIMLAR……..…….....94
1. Dostluk Antlaşmaları…….....94
2. Ticaret Antlaşmaları……..….....95
3. Çok Taraflı Antlaşmalar…….....96
4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi…….....98
5. Türkiye'nin Balkan Paktı'na Girmesi…….....100
6. Türkiye'nin Sadâbâd Paktı'na Girmesi……...103

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1938 ARASI FAALİYET GÖSTEREN PARTİLER VE HÜKÜMETLER

I. PARTİLER……....105
A. Cumhuriyet Halk Fırkası (Cumhuriyet Halk Partisi)…….....105
B. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası…….....106
C. Serbest Cumhuriyet Fırkası…….....…....108
D. Ahali Cumhuriyet Fırkası…….....117
E. Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası …….....…….....118

II. HÜKÜMETLER……....119
A. Birinci İsmet Paşa Hükümeti…….…...119

B. İkinci İsmet Paşa Hükümeti…….....120
C. İkinci Ali Fethi Bey Hükümeti…….....121
D. Üçüncü İsmet Paşa Hükümeti…….....122
E. Dördüncü İsmet Paşa Hükümeti……....123
F. Beşinci İsmet Paşa Hükümeti……....……....124
G. Altıncı İsmet Paşa Hükümeti……....125
H. Yedinci İsmet Paşa Hükümeti…….....126
I. Birinci Bayar Hükümeti……....128

SONUÇ…….....129

KAYNAKÇA…….....136

EKLER…….....144

EK TABLOLAR

Sayfa

Ek-Tablo 1: II. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri…….144

Ek-Tablo 2: II. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları……145

Ek-Tablo 3: III. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri……146

Ek-Tablo 4: III. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları……...147

Ek-Tablo 5: IV. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri……148

Ek-Tablo 6: IV. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları…..…….149

Ek-Tablo 7: V. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri…….150

Ek-Tablo 8: V. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları……....151

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.mzbt.	: Adı Geçen Mazbata
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
B	: Baskı
Bkz	: Bakınız
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün-Bugün-Yarın
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK	: Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu
Çev	: Çeviren
D	: Dönem
DP	: Demokrat Parti
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Haz	: Hazırlayan
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
LCİÇF	: Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MİTC	: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s	: Sayfa
S	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKF	: Türkiye Kominist Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TBMMZBC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Vb	: Ve benzeri
Vd	: Ve Devamı
yage	: Yukarıda adı geçen eser
YÖK	: Yüksek Öğrenim Kurumu
YZE	: Yüksek Ziraat Enstitü

GİRİŞ

İki bin yılı aşkın bir süreyi kapsayan Türk tarihinin en önemli ve karakteristik özelliklerinden birisi de devamlılık arzetmesidir. Bu devamlılık karakteri de, Türk devletler ve hakimiyet zincirinin kesintisiz olarak birbirini takip etmesinden kaynaklanmaktadır. Türk devlet varlığının ve siyasi hakimiyetinin, iki bin yılı aşkın süre içinde ortadan kalkmadığı, tarihin ortaya koyduğu bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğunun büyük siyasi, askeri ve ekonomik çalkantılar yaşadıktan sonra yıkılması ve tarihin sinesine çekilmesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Bu devlet, Osmanlı hakimiyetinin inkırazından sonra Türk vatanının elde kalan son topraklarının da emperyalist devletler tarafından parçalanarak işgal ve istila edilmeye çalışılması üzerine, Türk milletinin şahlanarak verdiği istiklal mücadelesinin zaferle neticelendirilmesiyle kurulmuştur.

1919 yılı başlarından itibaren Kuva-yı Milliye, 1921 yılı başlarından itibaren de Düzenli ordu ile sürdürülen ve Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığında zafere ulaştırılan Milli Kurtuluş Savaşı sonucunda, bütün düşman kuvvetleri yurttan atılmış ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu büyük ve muhteşem netice, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve onun otoritesi etrafında toplanan Türk ordusunun eseri olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu yönü ve hizmetiyle tarihe "Vatan Kurtaran Meclis" olarak geçmiştir[1].

Temsili hükümetlerin başlangıç noktası Avrupa'dır. İngiltere ise parlamenter demokrasinin ilk geliştiği ülkedir.

Osmanlı Devleti, teokratik-monarşik devlet yapısı üzerine kurulmuştur. 13. Yüzyılda kurulmuş olmasına karşın bu yapısını ancak 19. Yüzyılda değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yapısındaki bu değişikliğe, devletin kötü gidişi ve kötü gidişin yol açtığı problemler sebep olmuştur. III. Selim'le birlikte başlayan Batılılaşma politikası, II. Mahmut'la Tanzimat ve Islahat Fermanlarının uygulamaya konmasıyla devam etmiştir.

Avrupa'da milliyetçi hareketlerin örgütlenme ve siyasal mücadele yöntemini benimseyen ve Osmanlı yönetimine karşı savaşan Müslüman olmayan unsurları örnek

---

[1] Samet AĞAOĞLU, *Kuva-yı Milliye Ruhu,* KTB Yayınları, Ankara, 1981, s. 23

alan gençler, ülkenin sorunlarını çözmek için siyasal yönetime karşı gizli örgütler kurmaya, böylece Osmanlı Devleti'nde grup dayanışması oluşturmaya yönelmişlerdir[2].

Yeni Osmanlılar'ın savunduğu temel fikirleri, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü Anayasa hazırlayarak, meclisin açılmasıyla önlemektir. Bu gelişmeler Kanunu-i Esasi'nin hazırlanmasına ve ardından meclisin açılmasına yol açar.

19 Mart 1877'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı açılır. Anadolu ve Rumeli'den gelen, Türk, Rum, Arap, Arnavut unsurların hepsi bu mecliste birleşir. Ancak kısa ömürlü bu meclis, 14 Şubat 1878'de feshedilir.

Osmanlı parlamentosu 4 Aralık 1908'de 275 mebusla tekrar açılmıştır. Bu kez mecliste İttihat ve Terakki Partisi, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile beraber partiler de kurulmaya başlamıştır. Osmanlı Parlamentosu 21 Aralık 1918'de padişah tarafından feshedilmiş ve 12 Ocak 1920'de tekrar açılmış, 28 Şubat 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile son Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı dağıtılmıştır. İstanbul'un işgali ile Anadolu'da başlayan hareket hızlanmıştır. 23 Nisan 1920'de ilk TBMM Ankara'da açılmıştır.

Parlamento, toplumun içinde iktidar ilişkilerinin oluşturduğu en ağırlıklı kurumlardan biri olmakta, başka bir değişle toplum içinde en fazla iktidar kullanan kurum parlamento olmaktadır. Bu bakımdan parlamento kurumunun yapısal analizi, bir bakıma toplumdaki temel iktidar ilişkisinin ve bu ilişkinin arkasındaki toplumsal ayrıcalıkların betimlenmesi anlamına gelmektedir.

Meclis, meclis iç tüzüğüne göre çalışır. İç tüzüğün ilk maddesine göre; Meclis başkanı seçilinceye kadar, üyelerin en yaşlısı geçici olarak başkanlık yapar. En genç dört üye katiplik makamında bulunurlar[3].

Encümenler ise meclisteki ihtisas gruplarıdır. Meclise teklif edilen kanunlar veya lâyihâlar önce ait olduğu encümene havale edilir. Encümen teklifin anayasaya uygunluğunu tetkik eder, anayasaya aykırı bir durum varsa sebebini açıklayarak başkanlığa iade eder. Lüzum görüldüğü takdirde bir başka encümene havale etmeye, kanun teklifi üzerinde değişiklik yapmaya yetkilidirler. İster değiştirsin, ister

---

[2] İhsan GÜNEŞ, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı, (1920-1923),* Anadolu Üniversitesi Basımevi Yayınları, Eskişehir, 1985, s. 13
[3] GÜNEŞ, *a.g.e.,* s. 24

değiştirmesin sebebini açıklayan bir mazbata yazmak zorundadır. Esbâb-ı mûcibelerini bastırarak mebuslara dağıtır. Sadece havale edilen kanun değil, müzakeresi yapılan her kanun teklifini tetkik edebilirler. Encümen seçimleri her içtima başında yapılır. Her encümen kendine gizli oyla bir başkan, bir mazbata yazıcısı, bir de katip seçer[4].

Anayasanın 31. maddesine göre, Cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından 1 seçim devresi için seçilir. Yeni Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar devam eder. Yeniden seçilmek mümkündür. Devlet başkanlığı görevini Cumhurbaşkanı üstlenir. Anayasanın 32. maddesine göre, İcra vekillerine başkanlık eder. Meclis görüşmelerine katılmaz ve oy vermez. Cumhurbaşkanı hasta ya da yurt dışında olduğu zaman TBMM başkanı vekaleten Cumhurbaşkanlığı görevini yapar. Cumhurbaşkanı görevden ayrıldığında meclis toplantı halinde ise yeniden cumhurbaşkanı seçer, toplantıda değilse toplantıya çağrılarak Cumhurbaşkanı seçilir. Cumhurbaşkanı meclis tarafından kabul edilen kanunları 10 gün içersinde ilan eder. Anayasa ve bütçe kanunları hariç, ilanını gerekli görmediği kanunları sebebini göstererek 10 gün içinde meclise iade eder. Meclis kabul ederse Cumhurbaşkanı ilan etmek zorundadır[5].

Anayasa'nın 44. maddesi hükümetin oluşturulması üzerinedir. Buna göre, Cumhurbaşkanı tarafından milletvekillerinin arasından Başbakan seçilerek atanır. Başbakan milletvekilleri arasından bakanları seçer, Cumhurbaşkanı'nın bakanları onaylamasıyla hükümet meclise sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, hemen toplanır. Hükümet programını bir hafta içersinde meclise sunar ve güvenoyu alır. Bakanlar Başbakanın başkanlığında Bakanlar Kurulu'nu oluştururlar. Bakanlar kurulu hükümetin genel politikasından sorumludur. Bakanlardan her biri kendi yetkisi içersindeki icraattan sorumludur. Hükümetler bu kanunlara uygun olarak kurulur[6].

İncelediğimiz dönemler içersinde yer alan II. TBMM üyelerinin eğitim durumlarına bakıldığında oranlarını incelediğimiz diğer dönemlere göre biraz düşük olduğu gözlenmektedir. Fakat II. TBMM'nin toplanma şartları düşünüldüğünde bu oranın da azımsanamayacağı ortadadır. İkinci mecliste sivil yüksek eğilimlilerin, yani yüksek okul ve üniversite mezunlarının sayısı 124 (%37,12) olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte askeri eğilimli Harb Okulu ve askeri kökenli okullardan mezun olanlar

---

[4] GÜNEŞ, *a.g.e.,* s. 46
[5] *TBMM Dahili Nizamnamesi 1927,* TBMM Basımevi, Ankara, 1927, s. 122-127
[6] a.g.e., s. 167

da oldukça fazladır. Bunların sayısı 108'dir (%32,33). Geri kalan ilk, orta ve özel okul mezunları da 74 (%22,15) olarak belirlenmiştir. Dîni eğitim almış medrese kökenli milletvekillerinin sayısı 25 (%7,48) ise oldukça düşük kalmaktadır. İkinci TBMM'nin yabancı dil bilme oranları, incelediğimiz diğer dönemler içersinde en düşük olanıdır. Bunu ikinci TBMM'nin içinde bulunduğu dönemin şartlarının ağırlığına bağlamak mümkündür. İkinci TBMM'de hiçbir yabancı dil bilmeyen milletvekillerinin sayısı 144 (%42,21) olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında bu dönem milletvekillerinin 135'i (%40,41) batı dillerinden en az birini bilmekte iken, 58'i (%17,36) en az bir doğu dilini konuşabilmektedir[7].

III. TBMM üyelerinin eğitim durumları incelendiğinde üniversite mezunlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Türkiye'nin o günlerin şartları göz önüne alındığında III. Meclisin eğitim durumunun oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. III. TBMM'nin 145'i (%43,28) üniversite veya bir yüksek okul mezunu iken, 60 (%17,91) milletvekilinin askerî kökenli bir okuldan mezun olduğunu görüyoruz. Bunun yanında 91 (27,16) milletvekili ilk, lise veya özel okul mezunudur. Bu dönem milletvekillerinden 35'i de (%10,44) dînî bir eğitim aldığı araştırmalarımız sonucu ortaya çıkmıştır. III. TBMM'ne mensup milletvekillerinin yabancı dil bilme oranlarına baktığımızda incelenen dönemler içersinde en fazla yabancı dil bilme oranının bu döneme ait olduğu saptanmıştır. III. TBMM milletvekillerinden 69 (%20,59)'unun hiçbir yabancı dil bilmediğini görüyoruz. Milletvekillerinden 61'i (%18,20) doğu dillerinden en az birisini bilmekte iken, 205 (%61,19)'u ana dilinin haricinde bir batı dilini konuşabilmektedir[8].

IV. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri incelendiğinde düzeyin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu dönemde 351 milletvekilinin 186 (%52,99)'u bir üniversite veya yüksek okuldan mezun olduğu düşünüldüğünde saptamamızın doğru olduğu belirlenebilir. Yine dördüncü dönem milletvekillerinin 56'sı (%15,95) bir askeri okuldan mezundur. Geri kalanlardan ilk, orta, lise ve özel okullardan mezun olanların sayısı 84 (%23,93)'dür. Milletvekillerinden 21 (%5,98)'i de medrese eğitimi almıştır. IV. Dönem Milletvekillerinin yabancı dil bilme oranları incelendiğinde II. ve V.

---

[7] Fahri ÇOKER , *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri,* C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1980, s. 35-89

[8] Kazım ÖZTÜRK, *TBMM III. Dönem (1927-1931) Üyelerin Özgeçmişleri,* C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1976, s. 78-105

Dönem milletvekillerine göre daha yüksek olduğu görülür. Dördüncü dönem milletvekillerinden yabancı dil bilmeyenlerin sayısı 92 (%26,21)'dir. Yine aynı dönemdeki milletvekillerimizden 205 (%58,40)'ı batı dillerinden bir tanesini bilmekte iken, 54 (%15,38)'ü bir doğu dilini konuşabilmektedir[9].

Beşinci dönem TBMM'nin eğitim durumları incelendiğinde üniversite mezunlarının oranı oldukça fazla olduğu görülmektedir. İncelenen diğer dönemlere göre üniversite mezunlarının oranının en fazla olduğu dönem V. TBMM'dir. Bu durum meclisin faaliyetlerine de yansımıştır. V. TBMM'nin milletvekillerine baktığımızda 248 (%55,85)'i yüksek okul mezunu veya herhangi bir üniversite eğitimi almıştır. 85 (%19,14) milletvekilinin harp okulundan mezun veya asker kökenli olduğunu görüyoruz. Bu dönem milletvekillerinin 94 (%21,17)'ü ilk, orta, lise veya özel okul eğitimi aldığı halde 15 (%3,37)'i dini eğitim almıştır. Beşinci dönem milletvekillerinin yabancı dil bilme oranları incelendiğinde III. ve IV. Dönem TBMM'ne göre biraz düşük olduğu görülebilir. Bu dönemdeki milletvekilleri içersinde yabancı dil bilenlerin oranının II. TBMM'nden de yüksek olduğu tespit edilmiştir. V. Dönem milletvekillerinden hiçbir yabancı dili bilmeyenlerin sayısı 130 (%29,27)'dur. 240 (%54,05) milletvekili en az bir batı dilini yabancı bir dil olarak kullanabilmekte iken, 74 (%16,66) milletvekili de ana dili dışında bir doğu dilini bilmektedir[10].

Çalışmamızda 1923-1938 yılları arasında faaliyette bulunan II., III., IV. ve V. TBMM üyelerinin iç ve dış siyasetteki rollerini ve bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmiş olduğu değişiklikleri incelemeye çalışacağız.

---

[9] Fahri ÇOKER, *TBMM IV. Dönem (1931-1935)*, C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1980, s. 24-89
[10] İhsan GÜNEŞ, *TBMM V. Dönem (1935-1939) Özgeçmişler,* C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1984, s. 48-98

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1938 DÖNEMİNİN ÖNEMLİ DAHİLİ VE HARİCİ MESELELERİ

I. DAHİLİ MESELELER

A) EĞİTİM VE KÜLTÜREL MESELELER

1. Tevhid-i Tedrisat Kanununun Kabulü

Yeni Türkiye'de yeni düzenin kurulmasına yönelik 3 Mart 1924'de birbirine bağlı birçok değişiklik öngören kanun kabul edilmiştir ki, bunların önemlilerinden birisi de 430 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur." Saruhan (Manisa) milletvekili Vasıf Bey ve elli arkadaşının TBMM 'ne sunduğu kanun tasarısı uzun uğraşılar sonucu kabul edilmiştir.

Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı da yapacak olan İsmail Safa Bey (Adana), Fazıl Ahmet Bey (Elaziz), Selahattin Bey (Mersin) gibi milletvekillerinin içinde bulunduğu birçok milletvekili meclise sunulan bu kanun tasarısını şiddetle savunmuşlar ve tasarının kabul edilmesinde başrolü oynamışlardır.

Hakkı Hami Bey (Sinop), meclisteki konuşmasında Tevhid-i Tedrisat Kanununun dinin temellerine karşı bir harekatın destekleyicisi olabileceğini söylemiş ve kanunun kabul edilmeden ayrıntılarının tam olarak ortaya konulması gerekliliğini savunmuştur[11].

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, kanunun hem eğitimin laikleşmesinde, hem Türk kadınının sosyal hayatta öneminin artmasında, hem de Cumhuriyet rejiminin korunmasında çok etkili olacağını bu kanuna karşı olabilecek mebusların vatanı için hayırlı şeyleri düşünmediği yolunda açıklamalar yapmış ve çok takdir toplamıştır[12].

İhsan (Eryavuz) Bey (Osmaniye), Mahmut Esat Bey (İzmir), Ali Cenani Bey (Gaziantep), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Mehmet Şükrü Bey (Karahisar) gibi

---

[11] TBMMZC, D. 4, C. 10, s. 211
[12] TBMMZC, D. 4, C. 11, s. 120

mebusların başı çektiği grubun katkılarıyla ve en önemlisi Saruhan milletvekili Vasıf Bey'in şiddetli desteği ile kanun mecliste kabul görmüş ve yasalaşmıştır[13].

"Türkiye dahilindeki bütün eğitim, öğretim ve bilim kuruluşları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, Şeriyye ve Evkaf Vekaleti veya özel vakıflar tarafından yönetilen bütün medrese ve okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiş, bunların bütçeleri de aynı bakanlığa nakledilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yüksek din eğitimi uzmanları yetiştirmek amacıyla üniversite bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açması, ayrıca İmam-Hatiplik gibi dini hizmet memurlarının yetiştirilmesi için de orta dereceli okullar açılması, yine o zamana kadar Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olan askeri ortaokul ve liselerle Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan Darü'l Eytam'lar (Öksüz Yurtları) öğretim kadroları ve bütçeleri ile beraber, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması kararlaştırılmıştır[14].

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birliği sağlanmış, eğitim laikleştirilmiş, demokratikleştirilmiş ve özellikle dil ve kültür konularında milli amaca yönelme sağlanmıştır. Bunlardan başka kadınların eğitimine önem verilmiş, karma eğitim gerçekleştirilmiş, kadın-erkek ayrımı yapılmadan toplumun bütün fertlerinin birer meslek sahibi olarak topluma yararlı olmaları sağlanmıştır[15].

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim öğretim işlerinin tek elden yürütülmesi mümkün hale geldiği gibi, eğitimde lâiklik ilkesine doğru da adım atılmış oluyordu. Bu kanunun kabulü ile Cumhuriyet döneminde, eğitimin başlıca amacı, her düzeydeki okullarda öğrencilere Cumhuriyetçi ve demokratik bir siyasi eğitim vermek olmuştur. Bu da Cumhuriyet'i pekiştirmiştir[16].

2. Türk Harf İnkılabı

Türklerin kullandıkları ilk alfabe Göktürk Alfabesi'dir. Göktürklerden sonra devlet kuran Uygurlar, 18 harfli Uygur Alfabesi'ni kullanmışlardır. İslamiyet'in kabulünden sonra ise Arap Alfabesi'ni kullanmaya başlamışlardır.

---

[13] TBMMZC, D. 4, C. 11, s.210
[14] TBMMZC, D. 2, C. 7 s.27; *TBMM Kanunlar Dergisi,* C. II, s. 242
[15] Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi, B.2*, AÜSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1985, s. 305-306
[16] AKYÜZ, *a.g.e.,* s. 306-308

i) Osmanlı Devleti'nde Alfabe konusundaki Çalışmalar:

Arap alfabesinin Türk dilinin tarihi gelişimine uymaması, okuma yazmanın geç öğrenilmesi, okuma oranının oldukça düşük olması, Osmanlı aydınlarının teşebbüse geçmelerine neden olmuştur.

Bu meseleye ilk değinen Münif Efendi olmuştur. Osmanlı Bilim Derneği'nin bir konferansında bu konuyla ilgili fikirlerini açıklamıştır. Konferansta, Arap harflerine yeni şekil vermek, yazılışını ve okunuşunu kolaylaştırmak için çalışmalar yapılması gerektiğini söylemiştir.

Münif Paşa Latin esasına dayanan imla hakkında da özellikle şunları söylüyor: "Avrupalılar'ın yazılarında müşkilat-ı mezkure (bu zorluklar) olmadığı misüllü (gibi) usul-i talimiye dahi mümkün mertebe tahsil olunduğundan, altı yedi yaşındaki çocuklar pekala okuma-yazma öğrenmekte ve zükûr-u nisâdan (erkek ve kadından), uşak ve amele güruhuna varıncaya kadar irade-i merama muktedir olacak derecede kitâbât (iyi yanlışsız yazma) tahsil ederler, yazı yazmak öğrenirler"[17].

Bu konudaki çalışmaları ile Azerbaycanlı gazeteci Fethali Ahunzade dikkati çekmiştir. Fethali'ye göre, Latin harflerine dayanan bir alfabe getirilmelidir. Osmanlı Bilim Cemiyeti, Fethali'nin tasarısını incelemiş, ancak eski İslam eserlerinin unutulmasına neden olacağı düşüncesi ile reddetmiştir.

Arap alfabesinin ıslahını Namık Kemal de savunmuştur. Ancak alfabenin tamamıyla değiştirilmesine karşı çıkmıştır. Namık Kemal'in Latin harflerine şiddetle karşı çımasının nedeninin, İslam Birliği yanlısı olması ve Osmanlıca'ya duyduğu hayranlık fikrinde olan yazarlar vardır. Namık Kemal'e göre, Arap yazısını kaldırmak, Müslümanlığı atmak demektir[18].

Arap harflerini ıslahı konusunda Ebuzziya Tevfik 519 olan harf ve işaretlerini 110'a indirmiştir. Ali Suavi, harflerin düzeltilmesini savunmuştur. Ona göre Arap yazısı iyi olmakla beraber kusurlarının olduğu ve ıslaha ihtiyacı bulunmaktadır. Ama tamamen değiştirilmesine karşı çıkmıştır.

---

[17] M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, *Atatürk ve Harf Devrimi,* Başnur Matbaası, Ankara. 1981, s.18.
[18] Sadettin BULUÇ, *"Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları"*, Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu, Ankara 1981, s.46

1912'de kurulan Islâh-ı Hurûf Encümeni kuruldu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığını yaptığı bu dernek, harflerin ve imlanın ıslahını savunmaktaydı.

1922 tarihinde Azerbaycan hükümeti Latin esası yazıyı kabul edince, konular tekrar açılmıştır. Enver Paşa da bu konuda ıslaha çalışmıştır. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu yıllarda orduda uygulamaya çalıştığı, harflere bazı işaretler koymaya başladığı, bu sisteme "Ordu elif-bası, Hatt-ı Cedid, Enver Paşa Yazısı" gibi adlar verilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından yazılan genelgeler bu yazı ile yazılıp, gönderilmiştir. Ancak savaş yıllarında bu yazıdan, alışkanlıkları bozduğu ve vakit kaybettirip, işleri engellediği gerekçesiyle vazgeçilmiştir.

ii) Cumhuriyet Öncesi Alfabe Tartışmaları:

Milli Mücadele Yılları savaş yılları ile sürdüğü için alfabe tartışmaları yapılmamıştır. Ancak mücadelenin sona ermesi yeni bir devletin doğması alfabe tartışmalarını su yüzüne çıkardı. Bu konudaki ilk tartışma 1923 Şubatı'nda İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nde orta çıkmıştır. Kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından önerge verilmiş, ancak başkanın Latin harflerinin İslam'ın birliğini bozacak gerekçesi ile genel toplantıda okunmasını reddetmesi üzerine konu kapanmıştır. Kongre başkanı Kazım Karabekir Paşa bu konudaki görüşlerini bir demeçle açıklamıştır[19].

Konu tekrar alevlenmişti. Latin harflerini isteyenlerin başında Kılıçzade Hakkı Bey geliyordu. İçtihat gazetesinde çıkan yazılarında Kazım Karabekir'e cevap verdi. Bir Türk'ün Kurân-ı Kerim'i Arap gibi okumayacağını, Kurân'ın Latin harfleri ile yazılmasının ne sakıncası olacağını sormaktaydı[20].

Bir ara Avni Bey (Basman) "Latin yazısı (muavin) yardımcı bir alfabe olabilir" dedi. Özellikle Yunus Nadi (Abalıoğlu) Cumhuriyet'le, Falih Rıfkı (Atay) Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye'de Latin harflerinin kabulü hakkında en ateşli yazılarını yazdılar[21].

Büyük Millet Meclisi'ne konuyu ilk getiren İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu olmuştur. Meclisteki konuşmaları sırasında bunu şöyle ifade etmiştir.:

---

[19] Demeç için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923., s. 17
[20] Cevap için bkz. *İçtihad*, 1 Haziran 1923, s.154. 1 Temmuz 1923, s.155. 1 Ağustos 1923, s.156.
[21] İsmet GÖNÜLAL, *Atatürk ve Türk Toplumu*, KTB Yayınları, Ankara 1981, s. 37

"Benim kanaatimce bu büyük derdin en vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada da acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı? Efendiler! Bunun yegane kabahati harflerdir. Arap hurufatı, Türk lisanını yazmaya müsait değildir. Hacımızın, hocamızın, amirimizin, memurumuzun gayretini yıllardan, asırlardan beri yapılan bunca fedakarlıklara rağmen halkımızın ancak yüzde ikisi veya üçü okumuştur"[22].

Bu konu meclis içinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Aynı zamanda da gazetelerde Saraçoğlu'nu destekleyen yazılar çıktı. Hüseyin Cahit (Yalçın) yazılarında Latin harflerini destekleyen yazılar yazmaktadır. Yalçın Tevhid-i Tedrisat'ı kabul eden Cumhuriyet'in Latin harflerini kabulü ile büyük bir adım atacağını söylemektedir. 1927-1928 yılları Latin harfleri konusunda oldukça hararetli yıllar olmuştur. Bunun yanında Latin harfleri aleyhinde de yazılar çıkmaktadır. Arap harflerine bağlı olanların en büyük korkusu yüzyılların ürünü olan değerlerin ve manevi bağların kopacağı düşüncesiydi.

iii) Harf İnkılabı:

Milli Eğitim Bakanlığı'nın önerisi ve Mustafa Necati (Uğural)-İzmir, Mahmut Esat Bey-İzmir ve Refik Saydam-İstanbul gibi mebusların başı çektiği grup ile Bakanlar Kurulu 20 Mayıs 1928'de "Dil Encümeni" adıyla bir komisyon kurulmasına karar verdi. Bu komisyon alfabe konusunu incelemek, çeşitli görüşleri tespit etmek, başka milletlerin alfabelerini inceleme görevini yapacaktı.[23]

Komisyon şu kişilerden oluşuyordu, üçü milletvekili (Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakub Kadri), üçü eğitim yüksek memuru (Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu, Avni Başman), üçü de uzman (Ragıp Hulusi Özden, İbrahim Grandi, Ahmet Cevat Emre) olmak üzere dokuz üyeden oluşmuştur. Ancak komisyonun üye sayısı Fazıl Ahmet (Aykaç), İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Rasim, Celal Sahir (Erozan) ve İsmail Hikmet (Ertaylan)'ın katılması ile daha sonra on dörde çıkmıştır.[24]

---

[22] Agah Sırrı LEVENT, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,* TDK Yayınları, Ankara, 1973, s.395
[23] TBMMZC, D. 2, C. 12, s. 341
[24] LEVENT, *a.g.e.,* s. 47

Komisyon ilk toplantısını 26 Haziran'da yaptı[25]. Komisyon Ağustos başında raporunu sundu, Türkçe'nin yapısına uygun harfler Latin harfleridir. Ancak on yıl içinde uygulanabileceği düşüncesindedirler.

Komisyon toplantılarına devam ederken TBMM'nde de yeni Türk alfabesinin kabulü ile ilgili sert tartışmalar başlamış, Konya milletvekili Musa Kazım Efendi meclis kürsüsündeki konuşması sırasında "harf inkılabının bu milletin öz değerlerini öldürmek demek olacağını bunun da geçmişi çok eskilere dayalı Türk milletinin geleceği için bir tehlike olduğunu belirtmiş ve harf inkılabının kesinlikle yapılmaması gerektiği yolunda açıklamalar yapmıştır.[26]

Ali Sahip Bey (Kozan) de TBMM'de yaptığı konuşmada harf inkılabına karşı çıkmış ve bu inkılabın gerçekleşmesi halinde İslam dinine bağlılığın azalacağını ve ecnebi memleketlere yönelişin hızlanacağını, bunun da ülkeye çok zarar vereceğine ilişkin tereddütlerinin olduğunu belirtmiştir[27].

Harf inkılabı tasarısının TBMM'nde görüşülmesi sırasında harf inkılabının yapılmamasına ilişkin oldukça keskin düşünceleri olan mebuslardan birisi de Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Hüseyin Hüsnü Efendi yapılacak olan inkılabın bu topraklarda İslam'ın bayraktarlığını yapmış olan bu milletin tarihiyle oynamak demek olduğunu söylemiştir[28].

Gazi'nin ise yeterli bulduğu geçiş süresi şuydu: 6 ay[29] Atatürk Sarayburnu'ndaki nutku ile harf inkılabını başlatmıştır. Yeni Türk harflerine ait düşünce ve tavsiyelerini şöyle anlatmıştır[30].

"Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk Harfleri'ni kabul ediyoruz. Bizim güzel, âhenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle

---

[25] A. Cevat EMRE, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*, Dur Ofset ve Matbaacılık, İstanbul, 1956, s.21
[26] TBMMZC, D. 5, C. 11, s. 123
[27] TBMMZC, D. 5, C. 11, s. 231
[28] TBMMZC. D. 6, C.10, s. 24
[29] Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek Adam, C.III, 1922-1938,* T. İş Bankası Yayınları, İstanbul,1988, s. 317
[30] ÜLKÜTAŞIR, *a.g.e.,* s. 64.

behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir suretle anlayacağız. Anladığımızın asarına yakın bir zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna katiyetle eminim siz de emin olunuz."

Mustafa Kemal yurt gezilerine çıkarak konuşmalarında halka yeni harfler hakkında bilgi verdi. 25 Ağustos'ta Tekirdağ'da yeni harflerle ilgili olarak konuşma yaptı. İsmet Paşa (İnönü) 13 Eylül'de Malatya'da yeni harfler hakkında konuştu. Yeni harflerin çabuk öğrenilmesi için kurslar açıldı. Memurlara harflerin çabuk öğretilmesi için çalışmalara girişildi. Devlet dairelerinde 1 Ekim'den itibaren yeni harflerle yazışma yapılacağı bildiriliyordu.

1 Kasım 1928'de Meclis'in ikinci içtima devresinde Mustafa Kemal Meclis'in açış konuşmasında Harf İnkılabı ile ilgili bir konuşma yapmıştır.

"Her şeyden önce büyük Türk Milleti'ne, onun bütün emeklerini verimsiz duruma sokan zor yolun çıkışında kolay bir okuma- yazma anahtarı vermek gereklidir. Büyük Türk Milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan bir araçla kurtulabilir…..Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Türk harflerinin kesinlik kazanması ve kanunlaşması, ülkemizin yükselme çabalarında başlı başına bir geçit olacaktır…..Türk harflerinin onaylanması ile hepimize, bu ülkenin vatanını seven bütün yetişkin evlatlarına önemli bir görev düşüyor, bunu gören milletimizin hep birden okuyup yazmasını sağlamak için gösterdiği güçlü istek ve aşka katkılarımızla yardımcı olmaktır"[31].

Aynı gün yeni Türk harfleri ile ilgili kanun kabul edildi.

Harf inkılabı ile eğitim alanındaki gelişmeler hızlanmış, kütüphaneler, halk odaları ve halk evleri hızla çoğalmıştır.

1928 yılında Türk harf inkılabı ile Türk kültür hayatına, çağdaşlaşmasına en büyük katkı yapılmıştır. 1927 yılında Takrir-i Sükûn iki yıl için uzatılmıştı. Bu dönem Harf İnkılabı'nın gerçekleşmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. İsmet İnönü Takrir-i Sükûn kalktığında Mecliste şöyle konuşmuştur: "Türk harfleri bu dönemde kuruldu.

---

[31] Kazım ÖZTÜRK, *T.C Hükümetleri ve Programları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1968 s.179-180.

Hemen öğrenen yüz binleri bir yana bırakalım, bugün halk okullarında ana dilini okuyup yazmaya çalışanlar erkek-kadın bir milyonu aşar"[32].

3) Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Atatürk'te kuvvetli bir milliyetçilik bilincini ortaya çıkaran etkenlerin başında Türk tarihi ve bunun zenginliği gelir. 1930-1931 yılları Atatürk'ün Türk tarihi üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdığı bir dönemdir. Türk'ün geçmişteki manevi değerlerini daha yakından tanımak imkanını bulan Atatürk'ün milli seviyeyi tarihten aldığı ilhamla yükseltmek istemesi büyük bir emel olarak gelişmiştir[33].

Tarih çalışmalarının bilimsel yollardan yürütülmesi amacıyla 1931'de Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti, sonradan Türk Tarih Kurumu adını alan bir kurum kurulacaktır. Türk Tarih Kurumu'nun kuruşu aşamasında TBMM'de mebusların bu konudaki düşünceleri genelde kurumun kuruluşunu destekler nitelikte olduğu göze çarpmaktadır.

Beşinci İsmet Paşa Hükümeti zamanında Milli Eğitim Bakanlığı da yapmış olan Bursa mebusu Esat Bey (Sagay)'ın mecliste yapmış olduğu konuşmadan bunu anlayabiliriz; "Arkadaşlar bu güne kadar yapılmış çalışmalar yüce milletimizin hep daha ileriye gitmesi yolunda olmuştur. Bundan sonraki yapacağımız işler de milletimizi uygarlığın en üst noktalarına çıkarmak amacını gerçekleştirmek için olmalıdır. Bunun için de bu milletin tarihini çok iyi bilmesi gerekmektedir. Bunun ise bir plan dahilinde yürütülmesi gerekmektedir. Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu bu açıdan çok ehemmiyetlidir. Hepimiz bunun üzerine gitmeliyiz"[34].

Burdur milletvekili Mustafa Şeref Bey (Özkan) da Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna çok önem verip bunun için çok gayretli çalışmaları olan mebusların başında gelmektedir. Bunu meclis kürsüsünde yaptığı konuşmalardan anlayabiliyoruz. Mustafa Bey konuşmasında "....Türk milleti tarihin en eski, en köklü milletlerindendir. Kökleri bu kadar zengin olan bir milletin tarihinin araştırılması ve

---

[32] *TBMM Kanunları Dergisi,* C. 7, s. 1019.
[33] Müjgan CUNBUR, *Atatürk ve Milli Kültür,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.48.
[34] TBMMZC, D. 5, C. 13, s. 143

gelecek kuşaklara doğru aktarılması pek önemli bir meseledir. Bunun için birlikte çalışmalı ve cemiyetin kurulmasını hızlandırmalıyız. [35]

Atatürk Türk tarihi problemleri üzerinde ciddi çalışmalara başlanılmasını istemiş ve özellikle şu sorunların ele alınmasını istemiştir:

"Türkiye'nin eski halkı kimlerdir? Bu memlekette en eski uygarlık kimler tarafından ve nasıl kurulmuştur? Türkler'in dünya tarihinde ve uygarlığında yerleri neresidir? İslam tarihinde Türkler'in gerçek hüviyetleri ve rolleri ne olmuştur"[36].

Bu sorulara cevap bulunmasını isteyen Atatürk "Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şumûllû medeniyete de sahip olmuştur, bunu aramak, tedkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur"[37] diyordu.

Atatürk'ün Tarih Tezi özetle şu şekildedir: " Türk milletinin tarihi şimdiye kadar tanıtılmak istendiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir. Türk sarı ırktan değildir. Türkler beyaz ırktan insanlardır. Bugünkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır. Orta Asyalıların torunları olan bugünkü Türkler dünya uygarlığını oluşturan insanların soyundandırlar ve bu uygarlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dünya uygarlığı insanlığın ortaklaşa malıdır"[38].

Atatürk tarih tezini ortaya koyduktan sonra bu tezin görüş ve düşüncelerine uygun olarak tartışılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yönetebilmek için resmi bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Türk Tarih Kurumu bu amaçla kurulmuştur.

VI. Türk Ocakları Kurultayı, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna ilk temel taşı koyması bakımından önem taşır. Türk Ocakları yasasına eklenen bir madde Türk Tarih Kurumu'nun temelini oluşturmuştur. Bu madde şöyledir: "Merkez Heyeti Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir suretle tetkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih heyeti teşkil eder"[39].

---

[35] TBMMZC, D. 5, C. 13, s. 151
[36] Bekir Sıtkı BAYKAL*, "Atatürk ve Tarih "*, *Belleten,* C. 35 (1971). S.538.
[37] BAYKAL, *a.g.e.*, s. 467
[38] Afet İNAN, *"Atatürk ve Tarih Tezi", Belleten*, C. III, (1939), s.539.
[39] Uluğ İĞDEMİR, *Cumhuriyet'in 50. Yılı'nda Türk Tarih Kurumu,* TTK Basımevi, Ankara, 1973, s.3-4

1931 yılında ise Türk Ocakları'nın kapatılma kararından sonra Atatürk'ün direktifi ile 12 Nisan 1931'de "Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti" adı ile bağımsız bir kurum olmuştur.

Cemiyet'in ilk nizamnamesinin başlıca maddeleri şöyledir[40]:

a. Cemiyetin maksadı, Türk Tarihi'ni tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek.

b. Türk Tarih-i Tetkik Cemiyetinin görevi şunlardır;

1- Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak,

2- Türk tarihi kaynaklarını araştırıp bastırmak,

3- Türk Tarihi'ni aydınlatmaya yarayacak vesika ve malzemeyi elde etmek için gereken yerlere taharri ve keşif heyetleri göndermek,

4- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre alışmak

Türk Tarih Tezi'nin kurum üyeleri tarafından profösörlere ve öğretmenlere açıklanması ve bunun açıklanması amacıyla 2 Temmuz 1932'de I. Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Kongrenin uluslararası bir niteliği bulunmamaktadır. Yalnız Türk tarihçileri toplanmıştır.

I. Türk Tarih Kongresi'nin Zabıtlarının sonuç bölümünde kongrenin amacı, kurumun yaptığı ve yapacağı çalışmalar şöyle açıklanıyordu:

" Türkiye Cumhuriyeti, Türk kültür faaliyetleri arasında milli tarihe en büyük mevkii vermiştir. 15 yıl önce Türk'ün varlığını tarihten, adını dillerden ve kitaplardan kaldırmaya yeltenenlere karşı Türk'ün yüksek varlığını gösteren Büyük Şef Gazi Mustafa Kemal Hazretleri, Türk yurdunu ve İstiklalini dünya tarihine şeref verecek bir kudretle kurtardıktan sonra, ona hakiki milli tarihini de öğretmek istedi. Dünyaya ilk medeniyet ışığını veren, cihan medeniyet tarihinin her safhasında ve beşeri faaliyetlerin her sahasında yaratıcı varlığının binbir delilini gösteren Türk Milleti'nin tarihini ilmi vesikalarla tespit ve neşretmek üzere kurduğu Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ni yüksek himayesine aldı. Karanlıkları yırtan ve asırlara hakim olan dehasının derin

[40] Afet İNAN, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1939, s.228.

kaynaklarından ilham alan Cumhuriyet geceyi gündüze katarak onun çizdiği anahtar üzerinde Türk tarihini araştırdı ve Türk gençliğine dört ciltlik bir tarih kitabı verdi. Türk tarihine ve cihan tarihinin genel görünüşüne yeni bir ışık ve yeni bir anlam veren bu tarih kitaplarını okutmak vazifesini üzerlerine almış Türk muallimlerine yaptığı ilmi tetkiklerin neticesini göstermek ve mekteplerimizdeki tarih derslerine verilecek yeni cepheler hakkında meslektaşlar arasında bir fikir ve hedef birliği vücuda getirmek üzere Maarif Vekaleti ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti elele verdi. 1932 senesi Temmuzunda Ankara'da I. Türk Tarih Kongresini topladı"[41].

Ülkede tarih ve kültürün yayılmasına çalışmak gibi önemli görevleri üzerine almış bulunan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin adı sonradan Türk Tarih Kurumu olmuştur. Kurulduğu tarih olan 1931'den günümüze kadar önemli birçok çalışmalar yapmıştır. Türkiye tarihinin araştırılması, bu konuda yayın yapmak ve ayrıca üç ayda bir çıkan "Belleten" adıyla süreli yayını da bulunmaktadır.

4. Türk Dil Kurumu

Milli dilin oluşması için önderlik yapan Atatürk, 1928'de harf inkılabını yapıyor ve bunun ardından da 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurdurtuyordu.

Türk tarihinin araştırılıp incelenmesini sağlamak için Türk Tarih Kurumunu kuran Atatürk, Türk dilinin gelişmesi ile yakından ilgileniyor, Türk tarihini ve ona paralel olarak Türk dilini, düştükleri güç durumdan kurtarıp, gelişmesine çalışıyordu.

Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu gibi Türk Dil Kurumu'nun kurulması sırasında da meclisteki milletvekillerinin bu konuya çok önem verdikleri gözlenmektedir.

Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey "...Efendiler, Türk dili çok zengin bir dildir. Dilimiz yıllarca Arap alfabesinin boyunduruğu altında kalmış olup artık kendi kimliğini bulmuştur. Bize düşen görev Türk dilinin bu zenginliğini tüm dünyaya duyurmaktır. Bunun için Türk Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasını desteklemeliyiz[42].

---

[41] *I. Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, İstanbul, 1932, s. 5
[42] TBMMZC, D. 5, C.11, s.110

Trabzon mebusu Hasan Bey'in de cemiyetin kuruluşunda dikkat çekicidir. "...Arkadaşlar görüşünüz ne olursa olsun bugün milli menfaatlerin en önemli olduğu bir gündür. Bu gün hepimiz birlik olarak bu cemiyetin kurulup faaliyet göstermesi için çalışmalıyız. Bir milletin dili demek o milletin var olması demektir. Bu dili yaşatacak olan da bizleriz. Bunun için hiçbir fedakarlıktan kaçınamayız. En büyük kanaatim Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu dilimiz üzerindeki çalışmaların hızlanmasını sağlayacak ve Türk dilinin zenginliğini ortaya koyacak yegane temedir...[43]"

I.Türk tarih Kongresinin kapandığı akşam Çankaya'da Atatürk yanında bulunanlara "Dil işlerini düşünme zamanı gelmiştir. Öyle ise Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir cemiyet kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun"[44]. diyerek Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması için gerekli direktifi vermiştir.

Atatürk'ün Türk Dil Kurumu için hedefi iki cepheli olmuştur:

1-Türk dilinin sadeleştirilmesi. Halkın konuşma dili ile yazı dili arasında bir birlik ve ahenk kurulması. Konuşma, edebiyat ve ilim dilimizin kesin kurallarla tespit edilerek tarihi metinlerden ve yaşayan halk lehçelerinden taramalar, derlemeler yaparak bir kelime ve terim hazinesi meydana getirmek,

2-Dil incelemelerinde ikinci hedef, tarihi araştırmalarda belge değeri olan ölü veya eski dillerin metotlu bir şekilde incelenmesi ve mukayeseler yapılması[45].

12 Temmuz 1932'de kurulan cemiyetin amacı nizamnamesinde şöyle belirtiliyordu: Cemiyetin amacı, Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir[46].

Atatürk Türk Dili Cemiyeti'nin çalışmasında yine kendi kurduğu, Tarih Cemiyeti'nin çalışma usulünden farklı bir usül tutmuştu.Tarih çalışmalarında önce tez oluşturulup, daha sonra Tarih Kongresi toplanmıştı. Dil çalışmalarında ise çizdiği program şu idi: Önce kurultayı toplamak, tezi orada anlatmak, dil uzmanlarının, ediplerin, şâirlerin, gazetecilerin düşüncelerini dinlemek, bütün milleti dil işlerinde

---

[43] TBMMZC, D. 5, C. 11, s. 111
[44] *Türk Dil Kurumu'nun 40. yılı,* TDK yayını, Ankara, 1972, s.49
[45] İNAN, *a.g.e.* , s.217
[46] Türk D*il Kurumu'nun 40 Yılı,* s.50

alakalandırmak, nizâmnameyi, programı, kurultayda konuşturmak, daha sonra hızla çalışmaya geçmek[47].

26 Eylül 1932'de I. Türk Dili Kurultayı Dolmabahçe Sarayı'nın muayede salonunda açılmıştı. Bu kurultayda Atatürk, bakanlar, milletvekilleri, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, yazarlar ve Atatürk'ün ziyaretine gelmiş olan Amerika Birleşik Devletleri Genel Kurmay Başkanı General Douglas Mc. Arthur da katılmışlardı[48].

Kurum başkanı, kurultayın amacını şöyle özetlemişlerdi: "Türk dilinin kendi milli kudretleri içersinde inkişafını aramak"[49].

I.Türk Dili Kurultayı'nda 7 maddelik çalışma programı kabul edilmiştir[50]:

1) Türkçe'nin başka dil aileleriyle karşılaştırılması,

2) Türk Dili'nin tarihsel ve karşılaştırmalı birer gramerinin yazılması,

3) Anadolu ve Rumeli ağızlarından sözcüklerin derlenmesi. Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması,

4) Türkçe'nin tarihi gramerinin yazılması,

5) Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk Dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.

6) Cemiyet gerek kendisinin, gerek dışarıda Türk dili ile uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.

7) Terimlerin Türkçeleştirilmesi.

1936'da Türk Dil Kurumu adını alan kurum, Türk dilinin zenginleşip gelişmesi ve yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulması için amacında da belirtildiği gibi, çeşitli konulara ait Türkçe terimleri tespit etmiş, ve Türk dilini yabancı dillerin tesirlerinden kurtarma yolunda esaslı adımlar atmıştır.

---

[47] Ruşen Eşref ÜNAYDIN, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti,* TDK Yayınları, Ankara, 1938, s.11
[48] ÜNAYDIN, *a.g.e.*, s. 47
[49] Agah Sırrı LEVENT, *Türk Dili'nde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1972, s.595
[50] *Türk Dil Kurumu'nun 40. Yılı,* s. 56-57

5. Halkevlerinin Kurulması

Kültürü tabana yayma çalışmalarının bir uzantısı da 14 şube olarak 19 Şubat 1932'de kurulan "Halkevleridir." Halkevlerinin açılmasının temeli Türk Ocakları'nın kendilerini feshetmelerine dayanır.

1912'de kurulan ve Cumhuriyet döneminde 23 Nisan 1924'de çalışmalarına tekrar başlayan Türk Ocakları CHP'nin 1927'deki kongresinde partinin denetimi altında bir kuruluş sayılmıştı.

Mustafa Kemal daha sonra Türk Ocakları'nın Halk Fırkası'na katılmasının gerekçesini şöyle anlatmıştır; "…..Teessüs tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tâmime sadakatle ve imanla çalışan bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebketmiş olan Türk Ocakları'nın aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün manasıyla tek vücud olarak çalışmalarını münasip gördüm. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir"[51].

10 Nisan 1931'de Ankara'da olağanüstü genel kurul toplantısı yapan Türk Ocakları örgütü infisah ve tasfiye kararı olarak CHP ile birleşmiştir. Türk Ocaklarının tasfiyesinden sonra uzun araştırmalar sonucunda "Halkevleri" kurulacaktır.

Türk Ocakları'nın CHP ile birleşmesi sırasında TBMM'de muhalif düşünceler ortaya çıkmış ve ocakların varlığını sürdürmesi yolunda fikir beyan edenler olmuştur. Bunların başında Sivas mebusu Hüseyin Rauf Bey, Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu), Müfid Efendi (Kırşehir) gelmektedir.

Hüseyin Rauf Bey, "....Türk Ocakları'nın milli unsurların savunulmasında ve kültür alanında yapılmış olan hizmetler açısından memlekete en fazla gereklidir. Ocakların bu güne kadar yapmış olduğu hizmetler vatan için fevkaladedir. Bu hizmetlerin geriye gitmemesi için Ocakların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır...."[52]

Türk Ocakları'nın tasfiyesi kararını mecliste eleştirenlerden birisi de Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'dir. Hüseyin Avni Bey "Türk Ocakları'nın tasfiye kararının milletin geleceği için büyük bir tehlike olarak görmüş ve halkçılık ve milliyetçilik akidelerine o kadar bağlı olan ocakların tasfiyesinin yanlış olacağını bunun

---

[51] *A.S.D,* C. III, s.130
[52] TBMMZC, D. 5, C. 5, s. 201

yarardan çok zarar getireceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Herkesin Türk Ocakları'nın varlığına sahip çıkması gerektiğini bu suretle milliyetçiliğin vatanın geleceğinde dış mihraklara karşı bir kalkan olacağını" söylemiştir[53].

Muhalif bazı fikirlere rağmen meclisin büyük çoğunluğu Türk Ocakları'nın tasfiye edilip CHP'nin ülke içinde yürüttüğü politikalarla paralel bir politika güdecek yeni bir oluşumun varlığını desteklemekteydi. Bu oluşum da daha sonraları ortaya çıkacak olan halkevleri olacaktı.

Halkevlerinin yönetmeliğinde evlerin kuruluş gerekçesi şöyle izah ediliyordu:

"Memleketimize nazaran millet hazineleri daha zengin, maddi imkanları daha geniş, ve okuma yazma bilenlerin nispeti yüzde yüz veya yüzde doksan beşlerde olan memleketlerde bile, halk kültür teşkilatlarına her gün daha ziyade artan bir ehemmiyet verilmektedir…… Biz, ise bu sahada her milletten daha çok çalışacağız. Çünkü onlardan her yönden eksiğiz. Resmi ve gâyri resmi davetlerimizi hep bu konuya yönelteceğiz. Cemiyetin bünyesine yerleşmiş bir takım müesseseleri söküp atmak ve yerine Cumhuriyet ve İnkılap esaslarını bütün ruhlara hakim kılmak için onu bir iman haline getirmek için çalışacağız"[54].

Atatürk ilke ve inkılaplarının halka mal edilmesinin sağlanması ve halkın eğitimine, kültürüne ve sanatına hizmet etmek amacıyla kurulmuş olan halkevlerinin amacını İsmet İnönü şöyle değerlendirmiştir:

"Halkevlerinde milli ve içtimai hayatın temelleri terbiye suretinde, tedris suretinde, konuşma suretinde mütemadiyen kurulmalıdır. Bunu iltizam ediyoruz. CHP'nin memleket içinde takip ettiği kültür politikası ile vasıta ile ilmi ve fenni, güzel sanatları yaymak, bu memleketin siyaseti, iktisadiyatı hakkında en yeni, en doğru malumatı ortaya dökmektir"[55].

Atatürk'ün Halkevleri'ni açış nutku ise şöyledir: "Gençlik, İstikbalin ışığıdır. Gençlik mütemadiyen gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde atılmalıdır. Milleti, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale meraklı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmak lazımdır. En kuvvetli ders, araçlarına ve muallim ordularına mâlik

---

[53] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 99
[54] Mustafa ERGÜN, *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 153.
[55] Behçet Kemal ÇAĞLAR, *Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, Halkevi Yayınları, Ankara, 1936, s.1

olmak kafi değildir. Halkı yetiştirmek. Halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca bir milli halk meclisine ihtiyaç vardır. Silah kuvvetinden her türlü cebir ve madde kuvvetinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milleti bu sahada yetiştireceğiz"[56].

CHP genel sekreteri Recep Peker'in Halkevlerini açış nutku ise şöyledir:

"Muhterem Arkadaşlar!

CHF'nın geçen baharın sonunda Ankara'da toplanan büyük kongresi fırkanın takip edeceği siyasi prensipleri program halinde tespit ettiren nizamnamesine de memleketin kültür sahasında milli mahiyette teşkilatlanmasını temin edecek bir teşkilat koydu. Bu milli teşkilatın esasını ilk açılışını yapacağımız Halkevleri teşkil edecektir.

CHF'nın Halkevleriyle takip ettiği gaye, milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideâle bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır. Halkevlerinin içinde dokuz şube açılacaktır. Bu şubelerin talimatnamede tarif edilen mahiyetlerine göre evler siyasi bir müessese değildir. Halkevleri CHF'nın siyasi bünyesinden büsbütün ayrı, siyasi mahiyetle çalışmadan büsbütün uzak ve fakat idare noktasından fırkaya bitişik bir mâhiyet arz ederler. Bu noktanın iyi anlaşılmış olmasına bilhassa ehemmiyet veriyoruz"[57].

Dokuz mesai şubesi olarak çalışmalarına başlayan Halkevlerinin şubeleri şu şekildedir:

a) Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi

b) Güzel Sanatlar Şubesi

c) Temsil Şubesi

d) Spor Şubesi

e) İçtimai Yardım Şubesi

f) Halk Dershaneleri ve Kurslar

g) Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

h) Köycülük Şubesi

---

[56] ERGÜN, *a.g.e.,* s.152.
[57] *103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?,* s. 1-3

i) Müze ve Sergi Şubesi

Halkevleri bu dokuz çalışma şubesi ile sayıları her gün artarak hizmet vermeye devam etmiştir. 19 Şubat 1933'de 21 Halkevi açılırken İsmet İnönü yaptığı konuşmada Halkevlerinin çalışmasının başarısını şöyle özetlemiştir: "Halkevleri CHP'nin prensiplerinin ne olduğunu ve bunların memlekete nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek işinde başlı başına bir merkez olma yolunu tuttu"[58].

Halkevlerinin kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde girişilmiş olan en geniş ve etkili halk eğitimi girişimidir. 14 şube olarak kurulmuş olan Halkevlerinin sayısı kısa sürede ülke çapında artmıştır.

Yapılan inkılapların halk katında yayılması ve yaşatılması bunların doğrudan doğruya gençliğe ve halkın bilincine yerleştirilip onlar tarafından korunması amacıyla kurulan Halkevlerinin bir diğer görevi de halk ile devlet yönetimi arasındaki boşluğu doldurmak ve halkla olan bağlarını güçlendirmekti.

6. İstanbul Dârülfünun'un Kaldırılması İstanbul Üniversitesi'nin Oluşturulması

Dördüncü TBMM döneminin eğitim ve kültürel alanda yaptığı reformların başında Üniversite reformu gelir. 1933 yılında İstanbul Dârülfünununun kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitime verdiği önemin bir göstergesidir. 1863 yılında kurulan ve batılı anlamda ilk üniversite olan Dârülfünun batılı anlamda varlık gösterememiştir. 1915 yılında Almanya ve Avusturya'dan getirilen öğretim üyeleri dil sorunu yüzünden, enstitüler ve laboratuarlar dışında verimli bir öğretim yapamamıştır. Bilimsel yetersizliğin yanı sıra Dârülfünun, devrimin hazırlanmasına ve yürütülmesine yardımcı olmamıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin giriştiği bütün formlara ya Latin harfi meselesinde olduğu gibi, açıkça karşı gelmiş, ya da onlara karşı pasif bir dayanma göstermiştir[59].

---

[58] ERGÜN, *a.g.e.*, s. 134
[59] İlhan BAŞÖZ- Howard WİLSON, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk,* TTK Yayınları, Ankara, 1968, s.177.

Meseleye köklü bir çözüm getirmek için Atatürk faaliyete geçerek, bu konuda objektif ve isabetli bir karar verebilmek için tarafsız bir bilim adamı görevlendirdi. Cenevre Üniversitesi pedagoji Profesörü Albert Malche Türkiye'ye davet edildi[60].

Malche, Dârülfünun öğrencileri ve hocaları ile konuşmuş, dersleri ve çeşitli eğitim faaliyetlerini izlemiştir. Öğrenciler arasında bir de anket düzenlemiştir. Daha sonra Avrupa'ya dönmüştür[61].

TBMM'de bu sırada mebusların düşüncelerinden İstanbul Üniversitesi'nin açılmasına ne kadar önem verildiğini anlamaktayız. Bursa mebusu Esat Sağay TBMM kürsüsünde aldığı konuşmada "Üniversite tesisinin çok önemli olduğunu, buna ehemmiyetin son derece önemli olduğunu, yarım tedbirlerin gereksiz olduğunu, maarif alanında ve kurulan üniversitede radikal tedbirler almanın gerekli olduğunu bunun da en kısa zamanda yapılması gerektiğini belirtmiştir"[62].

Adana mebusu Hilmi Uran Darülfununun ilgası ve İstanbul Üniversitesi'nin kurulması gerekliliğini meclis kürsüsünde yaptığı şu hitapla dile getirmiştir : " Türkiye gibi inkılapların yapıldığı memlekette vatanın müstakbel zimamdarlarının terbiyesi, hayattan bu kadar uzak kalan, inkılabın seyrinden bu kadar uzak duran bir müesseseye artık daha uzun müddet tevdi edilemez"[63].

Tekrar Türkiye'ye gelen Malche, Darülfünun hakkında bir rapor vermiştir. Malche, olumsuzlukları sıraladıktan sonra raporunun sonunda şunları ifade etmiştir: "Sonuna gelmiş bulunduğumuz bütün bu raporun gayesi, İstanbul Darülfünununun milli kültür ve modern ilim için yüksek bir ses haline nasıl ifrağ edebileceğini göstermektir. Son bir defa daha tekrar ediyorum ki, meselenin merkezi, ilimleri artık sabit olup, nakli muvazzaf bulunan vahdet şeklinde değil, lâkin melakât-ı dimağıyeyi vücuda getirmek yolunda telakki eylemektir. Dârülfünun ilmi zihniyeti halka vermekle mükelleftir. Ve bunun haricinde selamet yoktur. Dârülfünun iyi medeniyet aleti olması için her şeyi yapmak lazımdır"[64].

---

[60] Abdurrahman ÇAYCI, *"Atatürk, Bilim ve Üniversite",* AAM Dergisi, C.IV, S. 6, s.65
[61] Ersoy TAŞDEMİRCİ*, Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları,* Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1992, s.3
[62] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 172
[63] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 235
[64] Albert MALCHE, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1939, s.58

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşid Galip, Dârülfünun'u şöyle değerlendirmiştir:

"…… Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılaplar oldu. Dârülfünun bunlara karşı bir müşahit kaldı. İktisadi sahada esaslı hareketler oldu. Dârülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişikliler oldu. Dârülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, özdil hareketi başladı darülfünun hiç tınmadı….." İstanbul Dârülfununu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici alemden elini ayağını çekmişti. Malche'ın raporunda da görünen durum karşısında İstanbul Dârülfununu ıslah etmek için yapılacak teşebbüslerin evvelce yapılmış olanlar gibi semeresiz kalacağına kanaat getiren hükümet, bu müessesenin ilgasını teklif etmeyi memleketin ilim ve irfanı için en kestirme hayırlı hareket saymıştır[65].

Malche, 1933 yılı Mayıs ayında tekrar Türkiye'ye geldiği sırada hükümet İstanbul Darülfununun ilgasına ve yeni esaslar dahilinde bir İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına karar veriyordu. 31. 07.1933 tarihinden itibaren Dârülfünun ilga ediliyor, yerine "İstanbul Üniversitesi" adı ile yeni öğrenim kurumu kuruluyordu.

İstanbul Üniversitesi'nin açılışında yeni Maarif Vekili Hikmet Bayur Bey'in konuşmasıyla törenle açıldı. "Üniversite için hükümet hiçbir fedakarlıktan çekinmemiştir. Dünyanın en büyük alimlerinden istifade çaresini bulmuştur. En yeni mükemmel tedris vasıtalarını ısmarlamıştır. Memleketin en değerli unsurlarını bu işin başına getirmiştir..." [66]

Yeni üniversitenin özelliklerini Reşid Galip şöyle sıralamıştır. "……İstanbul Üniversitesi'nin dünkü İstanbul Dârülfununu ile hiçbir münasebeti yoktur. Üniversite yeni bir müessesedir. Ananesi kendisi ile başlayacaktır. Müessese T.D.T Cemiyetince öztürkçe bir ad bulununcaya kadar üniversite adını taşıyacaktır. İstanbul Üniversitesi, isminin asıl delaleti veçhile toplayıcı ve birleştirici bir müessese olacaktır. Yüksek ilim ve ihtisası kendi bünyesinde yapan ve oluşturan bir uzviyet olacaktır…."[67].

---

[65] Ernst HİRŞT, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi,* Baha Matbaası, C. I, İstanbul, 1950, s.312-314

[66] Mustafa ERGÜN, *Atatürk Devri Türk Devrimi-III, Darülfünun'dan Üniversiteye,* Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, s. 26, (www.İst.Üniversitesi Kuruluşu.htm-10.06.2007)

[67] HİRŞT, *a.g.e.,* s.315

Yeni üniversite Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakülteleri ile sekiz enstitüden meydana geliyordu. İstanbul Üniversitesi'nin öğretim üyesi üç kaynaktan temin edilmiştir. Birinci grubu mülga Dârülfünun'dan alınan profesörler ve profesör muavinleri teşkil etmekteydi. İkinci grubu Dârülfünun dışarıdan alınan öğretim üyeleri teşkil ediyordu. Üçüncü gurup ise yabancı bilim adamlarından oluşuyordu[68].

Üniversitenin yeni rektörü Neşet Ömer İrdelp, üniversitenin vazifesinin, Türk seciyesini bugünkü ve yarınki nesillere en temiz bir şekilde vermek, inkılap gençliğinin ruhunda daima yaşayan bir kudreti inkişaf ettirmek olduğunu söylemiştir[69].

Atatürk ise devletin üniversite konusundaki kararlığını TBMM'nin 1933'te açılış nutkunda şöyle ifade etmiştir. "Üniversite tesisine verdiğimiz ehemmiyeti beyan etmek isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi, maarifte ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürümek kâti kararımızdır"[70].

1 Ağustos 1933 tarihinde çıkarılan İstanbul Üniversitesi Muvakkat tâlimatnamesi ihtiyaca cevap vermediği için 11 Ekim 1934 tarihli yeni İstanbul Üniversitesi tâlimatnamesi çıkarılmıştır. Böylece de üniversite bu doğrultuda eğitim ve öğretim faaliyetlerini hızlandırmıştır.

1933'de kurulan İstanbul Üniversitesi ülkemizde akademik ortamın gelişmesine son derece etkin bir rol oynamıştır. Yeni kurulacak yüksek öğretim kurumlarına örnek teşkil etmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde derslerde nakilciliğin yerine deney, gözlem ve uygulamalar ağırlık kazanmış, araştırma zihniyeti üniversiteye yerleşmiş, yabancı dil ve yayınlar ön plana çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi batı standartlarında bir üniversite olarak isim yapmıştır[71].

7. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kurulması

1933 Üniversite reformu ile yeni öğretim kurumlarının öğretime açıldığı görülmektedir. Bu eğitim kurumlarından birisi de 30 Ekim 1933'de Ankara'da öğretime başlayan "Yüksek Ziraat Enstitüsü"dür.

---

[68] TAŞDEMİRCİ, *a.g.e.,* s.9
[69] ERGÜN, *a.g.e.,* s.114
[70] A.S.D., C. I, s.392
[71] ÇAYCI, *a.g.e.,* s.68

Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü, ülke tarımının gelişmesinin ancak çağdaş öğretim ve araştırma yöntemlerini uygulamakla sağlanabileceği görüşüne varmışlardır. " Milli ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki, ziraatle kalkınmaya büyük önem vermekteyiz" diyen Atatürk 01.12.1926'da meclis'i açış nutkunda bu konuya şu şekilde değinmiştir; "……Zirâi teşkilatımızı, ziraat mekteplerimizi, zirâi faaliyetlerimizi fenni usuller dahilinde esasından tanzim edecek tedbirleri hakiki erbab-ı delaleti ile ittihazda mahal olmadığı kanaatindeyim"[72].

Daha sonra birçok kez TBMM gündemine gelen ziraatin gelişmesi konusunu TBMM'ne ilk getiren mebus Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey olmuştur. İsmail Suphi Bey mecliste "zirai alanda mutlaka yenilikler yapılması gerektiğini, modern tarım usullerinin uygulanarak, üretimin artırılması gerektiğini bunun da bilimsel çalışmalar yapan akademik seviyede eğitim veren enstitü düzeyinde gerçekleşebileceği yolunda fikir beyan etmiştir"[73].

Isparta Milletvekili Cemal Paşa da mecliste zirai anda yapılacak yeniliklere dikkat çekmiştir. Bu konuda "Arkadaşlar yeni Türkiye Devleti üreten bir toplum olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu üretim en başta tarım alanında olmalıdır ki çiftçilerimiz her milletinkinden daha fazla bunu hak etmiştir. Bize düşen görev tarımsal üretimde en modern teknolojileri kullanmak imkanını sağlamak olacaktır. Bunun için elimizden ne geliyorsa yapmamız gerekmektedir"[74].

Türk ziraatinin gelişmesini ve kalkınmasını sağlamak amacıyla bilimsel bir kurum olarak Yüksek Ziraat Enstitüsü 30 Ekim 1933'de Ankara'da açılmıştır. 1928'de Almanya'dan Türkiye'ye gelen 11 kişilik uzman kurulu, Ankara yakınına Etlik'de enstitü ve laboratuarlar kurarak geçici bir kuruluşun yani 1930 yılında açılan Yüksek Ziraat Okulu'nun temellerini atmış oldu. 1933 yılında planlanmış olan yeni enstitünün inşası da bitirilerek, Yüksek Ziraat Enstitüsü adına 30.10.1933 tarihinde törenle açıldı[75].

Yüksek Ziraat Enstitüsü, Tabii İlimler Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Ziraat Sanatları Fakültesi, Veteriner Fakültesi ve bir yıl sonra katılan Orman Fakültesi'nden

---

[72] A.S.D., C.II, s. 365
[73] TBMMZC, D. 5, C. 5, s. 27
[74] TBMMZC, D. 5, C. 5, s. 35
[75] Horst WİDMANN, *Atatürk Üniversite Reformu,* Çev. Aykut Kazancıgil, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1981, s.27

oluşan bir üniversite idi. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde bütün dersler Alman Profesörler tarafından verilmekte idi.

Yüksek Ziraat Enstitüsü ülkede bilimsel araştırma ve öğretim alanında yeni bir çığır açmış ve çağdaş alanda yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler;

1- İlk kez batılı anlamda araştırma yapma geleneğini getirmiştir.

2- Öğretim üyesi olacak gençlerin mutlaka doktora yapması zorunluluğunu getirmiştir.

3- Öğretim üyeliği vet yardımcılığı için aşamalı bir gelişme öngörülmüştür. Bunlar sırası ile aday asistan, ikinci ve birinci sınıf asistan, baş asistan (doktora üzerine), Laboratuar şefi, ikinci ve birinci sınıf doçent, ikinci ve birinci sınıf profesör ve birinci sınıf ordünaryüs profesörler aşamalarıdır[76].

Yirmi Alman profesör, doçent ve asistanlarıyla tam bir üniversite gibi çalışan Enstitü'nün başında bir de Alman rektör bulunmakta idi. Yüksek Ziraat Enstitüsü, ülkede çalışan diğer yüksek öğretim enstitülerine örnek teşkil etmiştir.

8. Türk İnkılap Enstitüsü'nün Açılması

Üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi'nin bünyesinde kurulan Türk İnkılap Enstitüsü 4 Mart 1934'de öğretime başlamıştır.

TBMM'ne İnkılap Enstitüsü'nün açılmasını ilk gündeme getiren "Türk İnkılap Enstitüsü olmayan Türk Üniversitesi, bir organı noksan üniversitedir" diyen dönemin Milli Eğitim Bakanı ve üniversite reformunun öncülerinden olan Dr. Reşid Galip, enstitünün özelliklerini ve yapacağı çalışmaları şöyle sıralamıştır;

" Türk inkılabının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir. Bu maksatla kurulan Türk İnkılabı Enstitüsü üniversitenin en mühim cihazı ve bu cihaz yalnız orada çalışanların ve bağlı olduğu edebiyat fakültesinin değil, talebesinden profesörüne kadar bütün Cumhuriyet münevverlerinin bütün memleketin malıdır. Herkes onun talebesidir ve herkes onun profesörü olabilir. İnkılap Enstitüsü, siyasi, hukuki, adli, içtimai, iktisadi, mali sahalarda ve umumi suretle milli kültür sahalarında Türk İnkılabını

---

[76] Musa ÇADIRCI- Azmi SÜSLÜ, *Ankara Üniversitesi'nin Gelişim Tarihi,* AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 304

doğuran sebepleri, Türk İnkılabının ana unsurlarını, prensiplerini, inkılaptan doğan Türk istikbalini her safhasında tetkik edecektir"[77].

Enstitünün faaliyetleri "nazari" ve "ameli" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu faaliyet de, 1- İnkılaptan evvel, 2- İnkılapta, 3-İnkılaptan sonra olmak üzere üç kısma ayrılacaktır[78].

Enstitü aynı zamanda Türk İnkılap Kütüphanesi, İnkılap Müzesi kuruluşlarına da çalışacaktır. İnkılap Enstitüsünün ve diğer enstitülerin muhtelif sahalara ait mufassal faaliyet programları ayrıca neşredilecektir.

İstanbul milletvekili Refik Saydam Türk İnkılap Enstitüsü'nün açılması ile ilgili mecliste " .... Sonuçta bilimsel çalışmaların en önemli aşaması olan İstanbul Üniversitesi'nin açılması ile büyük bir adım atılmıştır. Sıra İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılacak kollardadır. Üniversite reformunun bir devamı olacak bu çalışmalar Türk İnkılap Enstitüsü'nün açılması ile gelişecektir..."[79]

9. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün Açılması

Üniversite reformundan sonra açılan yeni yüksek öğretim kurumlarından biri de "İktisat ve İçtimâiyat Enstitüsü" dür. Cumhuriyet devrinde iktisat eğitimi hızlı bir gelişme göstermiştir

TBMM'de konunun görüşülmesi Diyarbakır mebusu Zekai Apaydın'ın teklifi ile olmuş ve mecliste kabul edilmesi çok uzun sürmemiştir. Apaydın mecliste ".... İktisat Enstitüsü'nün kurulması zorunludur. Çünkü memleketin buna ihtiyacı vardır..."[80] diyerek konunun mecliste kabul görmesini sağlamıştır.

İktisat eğitimi Hukuk Fakültesi'nde ve Mülkiye Mektebi'nde yeni dersler ve hocalarla takviye edilmiş, diğer yandan 1933 üniversite reformu ile İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencilerine bir yıllık tamamlayıcı iktisat tahsili vermek ve ayrıca iktisadi konularda araştırmalar yapmak ve açık konferanslar tertip etmek üzere aynı fakülte

---

[77] HİRŞT, *a.g.e.,* s.317
[78] İNAN, *a.g.e.,* s.211.
[79] TBMMZC, D. 5, C. 5, s. 104
[80] TBMMZC, D. 5, C. 5, s. 202

bünyesinde bir "İktisat Enstitüsü" kurulmuştur. Enstitünün öğrenime açılış tarihi 11 Nisan 1934'dür[81].

10. Ankara Devlet Konservatuarı'nın Kurulması

1933 yılında gerçekleşen üniversite reformu ile öğretime açılan yeni yüksek öğretim kurumlarından birisi de "Ankara Devlet Koservatuarı" dır. 1 Kasım 1934'de Atatürk dördüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken Meclis'te müzik sorununa şu şekilde değinmiştir: "Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk, en önde yapılması gerekli olan Türk Mûsikisi'dir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü , mûsikide değişikliği kavrayabilmesidir." Mecliste Güzel Sanatlar eğitimi hususunda Cumhuriyet döneminin en büyük atılımı İstanbul mebusu Mustafa Necati sayesinde gerçekleşmiştir. Onun zamanında bir Sanayi-i Nefise Müdürlüğü kurulmuş, ayrıca bu konuda alınacak önlemleri belirlemek hususunda da Sanayi-i Nefise Encümeni çalışmaya başlamıştır[82].

Bu gün dinletmeye yeltenilen mûsiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz[83]. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu düzeyde, Tük ulusal musikisi yükselebilir, evrensel mûsikide yerini alabilir[96].

Ankara Devlet Konservatuarı kurulmadan önce, 1924'de Ankara'da Cebeci'de kurulan "Mûsiki Muâllim Mektebi" bu konuda çalışmalar yapmaktaydı. Halkın mûsiki terbiyesi sahasında esaslı inkılaplar yapılması amacıyla Atatürk'ün direktifleri ile Milli Eğitim Bakanı Ağabeydin Özmen'in girişimiyle 1934'de müzisyenler ve müzik pedagoglarından oluşan uzmanlar kurulu toplanarak bir kongre gerçekleştirmiştir.

Bu kongrenin amacı, her şeyden önce memlekette yapılması düşünülen müzik inkılabı hakkında ne gibi tedbirler alınması lâzım geldiği idi. Kongrede ülkenin müzik hayatının uyandırılması ile ilgili çeşitli meseleler meyanında Milli Eğitim Bakanlığı'nda

---

[81] *İstanbul Üniversitesi (1453-1981),* C.I, İstanbul, 1983, s.137.
[82] ERGÜN, *a.g.e.,* s. 34
[83] ASD, C. I, s. 396

bu konular için bir sanat kurulunun oluşturulması teklif olunmuş ve konservatuara olan ihtiyaç tespit edilerek bu hususta hazırlanan rapor Bakanlığa verilmiştir[84].

Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey TBMM' de "....milletlerin ülkülerini sanat eserleriyle tespit edebileceklerini, güzel sanatların yalnız bir süs değil, bir ihtiyaç olduğunu; eğer halk sanat ihtiyacı duyarsa bu sayede yüksek sanatçı yetiştirecek bir ortamın doğacağını bunun da Konservatuarlar ve güzel sanatlar fakültelerinin açılması ile mümkün olabileceğini"[85] söylemiştir.

1935 yılında Atatürk konservatuar'ın kurulmasının hızlandırılması için direktif vermiş ve Almanya'dan uzmanlar getirilerek konservatuarın kuruluşu gerçekleşmiştir.

B) EKONOMİK VE İKTİSADİ MESELELER

1. Ziraat Alanındaki Gelişmeler

Tarım alanında en büyük adım aşarın kaldırılmasıdır. 1927 nüfus sayımında nüfusun %83'ünün kırsal bölgede yaşadığı tespit edilmiştir. Ekilebilecek toprağın beşte biri kullanılmakta, ekilebilir toprağa da tahıl ekilmektedir. Köylüyü korumak, çiftçiliği yükseltmek ve istihsali kıymetlendirmek Cumhuriyet'in birinci işi ve baş dileği olmuştur. Bu dileğini gerçekleştirmek için köylüye, para, tohum, alet tedarikine tohum ıslahına, tarıma zarar veren hayvanlarla mücadele işlerine önem verilecektir[86].

Zirai alandaki konular TBMM'de görüşülürken oldukça sert tartışmalar ortaya çıkmış ve milletvekillerinin bazı konularda birbirlerine ters düştükleri görülmüştür.

İstanbul mebuslarından Cemil Uybadın mecliste en sert tartışmalara girenlerin başında gelmiştir. Meclisteki konuşmasında " ...Tarımda yüzyıllardır uygulanmakta olan aşar vergisinin halkın sırtında büyük bir yük halini aldığını, çiftçiden alınan vergilerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini, çiftçilere verilecek kredilere tarımsal üretimde gelişme gösterilebileceği, bu kredilerin karşılıksız ve düşük kredilerle olması gerektiği, bir toplumun gelişmişlik düzeyinin, refah seviyesinin çiftçisinin durumundan anlaşılabileceğini"[87] söylemiş, görüşlerine karşı çıkan bazı milletvekilleri meclis

---

[84] Orhan Şaik GÖKYAY, "*Ankara Devlet Konservatuarı'nın Tarihçesi",* Güzel Sanatlar Dergisi, C.III, Ankara, 1990, s. 52
[85] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 256
[86] HALİL*, a.g.e.,* s. 67
[87] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 43

kürsüsünde karşı çıktıkları konuları teker teker sıralamışlardır. Muhalif milletvekillerinden birisi de Amasya milletvekili İsmail Hakkı Mumcu olmuştur.

İsmail Hakkı Bey " Köylünün şu an kötü bir vaziyette olduğu muhakkaktır. Bu kötü vaziyetin sebebini sadece aşar vergisine bağlamak yanlış bir tavır olacaktır. Bu güne kadar uygulanmış olan politikalara bakmak lazımdır. Uygulanan tarım politikaları hep geçici tedbirlerle yapılmaya çalışılmıştır. Bu tedbirleri kalıcı hale getirebilirsek ancak bir çözüme ulaşmamız mümkün görünmektedir. Bunun için köylünün içinde olmak lazımdır. Çiftçiyle birlikte olmak gerektir..."[88]

Köylüye ucuz kredi vererekten bu işin çözülemeyeceğine inanan milletvekillerinden olan Adapazarı mebusu Vasıf Çınay "... bu şekilde katiyetle bir sonuca ulaşılamaz. Devlet kendi görevini yerine getirmelidir ve köylüye muhakkak karşılıksız kredi verilmelidir. Daha da önemlisi atıl vaziyette duran araziler yapılacak çalışmalarla kullanılabilir hale getirilmelidir"[89]

Köylüye kredi temin etmek için zirai kredi kooperatifleri kuruldu. Ziraat Bankası köylüye kredi vermekteydi. Ancak yetersizdi. Köylüye kredi verebilmek için 1 Haziran 1929 tarihli 1470 no'lu kanunla Zirâi Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Kooperatifler Ziraat Bankası'nın izniyle, İktisat Bakanlığı'nın onayı ile açılır. Kooperatifleri kuran köylüdür. Ortak sayısı köy için otuz, şehir için altmış olmalıdır. Kooperatif ortaklarına işçi ücretleri, tohumluk gübre vs. için para verebilir. Devlet kooperatife destek olmak amacıyla vergi, pul muâfiyeti tanımıştır. 1931 sonuna kadar 311 kredi kooperatifi kurulmuştur.[90]

Ziraat Bankası ise köylüye borç vermeye devam etmiştir. 1927'de 9.9, 1928'de 18.6, 1929'da 13.7, 1930'da 22.9, 1931'de 16.0, 1932'de 14.7 milyon borç verilmiştir[91].

Toprak ve hayvan ürünlerinin ıslahı hakkında çıkarılan kanunlarla köylüye destek verilmiştir. 27 Mayıs 1930'da 1641 sayılı kanunla, dış ülkelerden Ziraat Bankası aracılığıyla getirilecek olan tohumların gümrük muafiyeti kaldırılmıştır. 1324 no'lu 9 Mayıs 1928'de kabul edilen Hayvan Sağlık Zabıtası kanunu ile hayvan sağlığının

---

[88] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 98
[89] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 147
[90] HALİL, *a.g.e.,* s. 123
[91] HALİL, *a.g.e.,* s. 95.

denetimi sağlanmıştır. 17 Haziran 1929 1423 no'lu Ağıllar Kanunu, 16 Haziran 1930'da 1703 no'lu Damızlık Merinos Koyunlarının tevzii hakkında kanun çıkarıldı. 30 Mart 1931'de 1681 no'lu hükümete pulluk imalathanelerine üretimlerine göre yardım için prim ve faizsiz borç para verme imkanı taşıyan kanun çıkartıldı. Topraksız köylüye, toprak vermek amacıyla 8 Haziran 1929 ve 24 Mart 1931'de Toprak Kanunları çıkarıldı.

2. Sanayi Alanındaki Gelişmeler

İzmir İktisat Kongresi'nde Milli Sanayi'nin kurulmasına karar verildi. 1927'de Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarıldı. Bu kanunla özel teşebbüse harekete geçmesi için imkan tanınmıştı. Bu dönemde millileştirme hareketlerine hız verilmiştir. Yeni Teşvik-i Sanayi kanunun çıkarıldığı, 1927 yılına kadar açılmış olan fabrikaların sayısı 470, 1927'den 1931'e kadar açılan fabrikaların sayısı 1988'dir. 8 Haziran 1929'da Milli Sanayii teşvik kanunu yürürlüğe girdi. Sanayinin devlet himayesine girmesi sağlandı. Özel teşebbüse atılım yapmaları için imkan tanındı[92].

TBMM'de konuyla ilgili açıklamalarda bulunan Cemal Tunca " ... Yerli sanayinin mutlaka teşvik edilmeli ve Teşvik-i Sanayi kanunu ile özel teşebbüs desteklenmiştir. Bu kanun müteşebbis vatandaşlarımızı daha da cesaretlendirecektir. En büyük dileğim bu duygunun tüm vatana yayılmasıdır. Bu sayede üretim artacak ve dışarı mal satabilen bir ülke konumuna gelebiliriz...."[93]

Âlî İktisat Meclisi 1929'daki raporunda, sanayinin gelişmemesini, fabrikaların "optimal" işletme hacmine uygun büyüklükte olmamalarına, tekniğe önem verilmemesine, eleman eksikliğine ve kuruluş yeri hatalarına bağlıyordu. Sanayinin gelişmesi için hammadde ihracatının durdurularak dışarıya mamul, eşya ve ara malları satılmasını, yatırımların yalnız hammaddesi, memlekette olan imalat türlerine yöneltilmesini ve en fazla tüketilen malların yurt içinde yayılmasını öneriyordu[94].

Balıkesir milletvekillerinden Sadık Deniz "...Efendiler bu güne kadar gelinmiş olan vaziyet hep alınan önlemler neticesindedir. Artık çıkarılacak kanunlarla sanayi alanında gelişmiş milletler ile yarış edebilecek vaziyete gelmeliyiz. Bunun için

---

[92] Feridun ERGİN, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi,* Dur Ofset ve Matbaacılık, İstanbul, 1977, s. 36.
[93] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 35
[94] ERGİN, *a.g.e.,*s. 36.

hammaddesi bizden çıkan ürünlere yönelmeliyiz. Bunu özendirmeliyiz. Hammaddenin bu denli güçlü olduğu ülkemizden artık sanayileşmiş bir millet olarak çıkmalıyız....”[95]

Tütün ve sigara ticareti, Reji idaresinin elindeydi. 1925 yılında Reji idaresi satın alındı. 1930’da 1701 no’lu kanunla, tütün inhisarı kanunu çıkarıldı. Bu kanuna göre, tütün ve tömbeki satın almak, işlemek, sigara kağıdı ithal etmek, sigara, puro, ağız ve pipo tütünü yaparak ambalajlamak ve satmak, devlet tekeline geçmiştir.

3. Bayındırlık Alandaki Gelişmeler

Cumhuriyet’in bayındırlık siyaseti, demiryollarını çoğaltma, kara ve deniz yollarını kontrol altına alma, ülkeyi demir ağlarla örmedir. Demiryolu siyaseti Cumhuriyet için özel bir yer tutmuştur. Cumhuriyet’in ilanında var olan demiryollarının % 67’si Almanlara, geri kalanı Fransız, İngiliz ve diğer şirketlere aitti. Yollar batıda toplanmıştır. Orta Anadolu yolu Ankara’da bitmektedir. Cumhuriyet’in ilk bütçesinden başlayarak, demiryolu inşaatına para ayrılmaya başlandı. Bazı hatlar satın alındı, yeni hatlar ilave edildi.

Mecliste de demiryolları hatlarının çoğaltılması yolunda çok geniş çalışmalar başlatıldı. İstanbul mebuslarından Hasan Cemil Çanbel, Bursa mebusu Muhlis Erkmen, İstanbul mebusu Behiç Erkin, İzmir mebusu Rahmi Köken’in bu yolda çok gayretli çalışmaları olmuştur. Mecliste demiryolları ile ilgili kanunların görüşülmesi ve çıkartılmasında hep etkin bir rol üstlenmişlerdir.

Hasan Cemil Bey “...elde var olan demiryolu hatları hep gayri Müslimlerin elindedir, bu ise böyle şanlı bir geçmişi olan Türk milletine yakışmamaktadır. Demiryolu hatlarının acilen satın alınarak millileştirilmesi zaruriyeti vardır. En kısa zamanda bunu yapabilmeliyiz....”[96]

Balıkesir mebusu Fahrettin Bey “... en büyük dileğim yollarımızın bize ait olmasıdır. Demiryollarımızın artık bizim olması lazım gelmektedir. Bunun için devlet bütçesinden ne gerekiyorsa temin edilmelidir....”[97]

İstanbul mebusu Refik Bey de meclisteki konuşmaları sırasında bu durumu sürekli gündeme getiren milletvekillerinden birisi olmuştur. “... Arkadaşlar yollarımız

---

[95] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 57
[96] TBMMZC, D. 4, C. 5, s. 142
[97] TBMMZC, D. 4, C. 5, s. 145

çok yetersiz durumdadır. Bu vahim durum en kısa zamanda değişmeli demiryollarından başlayarak kendi yollarımıza kavuşmalıyız. Bunu neticelendirmek bizlerin elindedir. Çıkartacağımız kanunlarda kaynakların nerelerden aktarılacağını düşünerek hareket etmeliyiz. Tüm bunlar için fedakarlıktan kaçınmamalıyız....”[98]

Karayolları imarı belirlenmesi işi Nâfıa Bakanlığı’na aittir. İlk yıllarda 18-60 yaş arası erkekler yol mükellefiyetine tabi tutulmuştur. 10 Haziran 1929’da 1525 no’lu kanunla köprüler ve şoseler kanunu çıkmıştır. Yol vergisinin yarısı Nâfıa Bakanlığı’na, yarısı özel idarelere aittir. Para, yol işlerinden başka yerlere sarfedilemez. Anadolu demiryolları, Haydar Paşa Limanı 1928’de, Mersin-Tarsus hattı 1929’da, Bursa-Mudanya işletmesi 1931’de satın alındı. Demiryollarımız 1926’da 4373, 1927’de 4639, 1928’de 4777, 1929’da 4974, 1930’da 5346, 1931’de 5553 km’ye çıktı.

4. Merkez Bankası’nın Kurulması

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı esnasında Merkez Bankası kurulması fikri ortaya atılmıştır.TBMM’de konuyu ilk gündeme getiren milletvekilleri Mehmet Sabri Toprak, Mahmud Soydan ve Recep Zühtü Soyak olmuştur. 1930 yılının başlarında tasarısı hazırlanmış, mecliste de görüşülmüştür. Meclisteki yasanın görüşmeleri sırasında oldukça karşıt fikirler öne sürülmüştür. Ancak yasa teklifi geri çekilmiştir. Prof. Charles Rist Türkiye’ye gelince, önceki yasa tasarısının sakıncalı noktalarından söz etmiş ve yasada yeni düzenlemeler yapılmıştır[99].

Konunun meclisteki görüşmeleri devam ederken Mustafa Ulusan “....paraya yön verecek bir bankaya ihtiyaç vardır. Türk parsı istikrar sembolü olmalıdır. Para basımı alelade bir iş değildir. Belirli kontroller temelinde yapılmalıdır. Bu da batı medeniyetleri tarzında bir bankalaşmayla mümkün olabilecektir....”[100]

11 Haziran 1930’da 1715 sayılı kanun ile Merkez Bankası kuruldu. Bankanın kuruluş amacı, para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek, hazine işlemlerini yerine getirmek, Türk parasının istikrarını sağlamaktır. Para basma yetkisi yalnızca Merkez Bankası’na aittir. Bankanın sermayesi 15.000.000 liradır[101]. Beheri yüz liralık 150.000

---

[98] TBMMZC, D. 4, C. 5, s. 211
[99] Mustafa ATALAY, *Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi),* Yıldız Matbaası, Ankara, 1954, s. 57.
[100] TBMMZC, D. 5, C. 3, s. 145
[101] ATALAY, *a.g.e.,*s. 57.

hisseye ayrılmıştır. Gerektiğinde sermaye iki katına çıkarılabilecektir. Sermayenin düşüklüğü konusunda Maliye Vekili Şükrü Bey (Saraçoğlu), Meclisteki konuşmasında dünya bankalarında yaptıkları incelemelerde rakamların düşüklüğünden bahsetmiştir. Bu sebepledir ki banka sermayesinin düşük tutulduğunu açıklamıştır[102].

Edip Server Tör (Adapazarı) ".... bugüne kadar en büyük idealimiz hep batı medeniyetinin gelişmişlik ideali oldu. Şimdi bunun için elimize fırsatlar geçmiştir. Gelişmişliği, kalkınmışlığı sağlamanın da yolu gelir düzeyinin yüksekliği ile ölçülebilir. Türk parası belirli bir standardı yakalarsa istikrardan söz etmek mümkün olacak. Devlet müesseseleri buna temel oluşturacaktır...."[103]

Hisse senetleri dört gruba ayrılmıştır. A sınıfı, hükümet kurumlarına aittir. Toplam sermayenin %15'ini geçmez. B sınıfı, Türkiye'de faaliyette bulunan milli bankalara ayrılmıştır. D sınıfı, Türk ticaret kurumlarına, Türk tabiiyetindeki gerçek şahıslara ayrılmıştır. Bankanın en yüksek idare organı, idare meclisidir ve 8 kişiden oluşur. Üyelerin beşini hisse senedi sahipleri çekmektedir. İki üye B ve C grubu hisselere sahip bankalar ve şirketler tarafından, bir üye de hissedarlarca seçilir. Genel Müdür Bakanlar Kurulu kararı ile Cumhurbaşkanı tarafından beş sene süre için atanır. Genel Müdür, mebus, memur hiçbir bankada hissedar olamayacaktır[104].

Mustafa Rahmi Köken mecliste yaptığı konuşmada "...Bankanın temel görevi, Türk parasının istikrarını sağlamasıdır. Türk parasında altın standardına geçmeyi amaç edinmiştir. Devlet müesseselerinin elinde bulunan külçe altınlar bankaya satılacaktır. Banka 158.000.000 liralık nakit evrakı artırmayacaktır. Banka devletin hazinedarlığı işlevini üstlenmiştir. Ülke içinde ve dışında her türlü para işlerini yerine getirecektir. Merkez Bankası, bankalar üstü konuma sahiptir. Özel mevduat toplamaya yöneltilmemiştir. Banka işlemlerine gelince, banka, ücret karşılığında kıymetli eşya ve evrakı saklayabilir, külçe halinde altın ve döviz alıp satabilir[105].

Banka, karşılıksız kredi açamaz, avans veremez, hisse senetleri üzerine avans veremez. Arazi, maden, emlak gibi sermayeyi bağlayan işlere ait senet ve vesikaları mükerrer iskontoyu kabul etmez. Kendi nam ve hesabına hiçbir iş ve ticaret yapamaz.

---

[102] ATALAY, *a.g.e., s. 78*
[103] TBMMZC, D. 5, C. 3, s. 200
[104] ATALAY, *a.g.e.*, s. 82
[105] ATALAY, *a.g.e.,* s. 98

Kendi hisse senetlerini satın alamaz. Alacağından dolayı eline geçen gayrimenkulleri en geç üç yıl içinde elinden çıkarmak durumundadır. Banka, hiçbir surette senet, evrak, ciro edemez, kefil olamaz.

Bankanın kurulması için ikisi milli, biri ecnebi bankalardan, biri imtiyazlı şirket mümessillerinden, dördü ihtisas erbabından oluşan 8 üye Maliye Vekilinin başkanlığında heyet oluşturacaktır.

Merkez Bankası kanunu ile, para istikrarının temel meselesi çözülmüştür. Ancak bankanın çalışmaya başlaması on altı ay sonra olmuştur. Sürenin bu kadar uzaması, yasanın öngördüğü kuruluş sürecinin uzunluğundan çok, devlet hissesinin karşılığı olacak altının sağlanması konusundaki çalışmalardan ve bankanın kuruluşundaki başarıyı sağlamak için yapılan ön hazırlıklardan doğmuştur[106].

5. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

13 Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Kurucuları Kazım (Özalp), Genel Sekreteri, Rahmi Bey (Köken), Müşavir Müdürü, Vedat Nedim (Tör)'dür. Cemiyet Mustafa Kemal'in idaresindedir. Hasan (Saka), Celal (Bayar), Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyler olmak üzere tüm milletvekilleri üyedirler.

Cemiyetin kuruluşu sırasında TBMM'de konuşan milletvekillerinden Kazım Özalp; "...ülkemiz gelişiyor, ilerliyor en önemlisi de üretiyor. Tüm bu çalışmalarımız kendiliğinden olmuyor. Emekle, özveriyle, çabayla temel oturuyor. Ürettiğimiz ürünleri dış dünyaya tanıtmak, sergilemek de, kullanmak da çok mühim. Kurulan cemiyet bunu sağlayacaktır...."[107]

Cemiyetin kuruluş amacı, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmektir. Amaca ulaşmak için Yerli Malı ve Tasarruf Haftaları düzenlendi. Kampanyalar açıldı. Hatta bu kampanyalara Atatürk de katıldı.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin başlıca görevleri şunlardır:

1) Milli Sanayi müesseselerini ve eserlerini memleket tüccarlarına tanıtmak için kataloglar çıkarmak.

---

[106] İlhan TEKELİ, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası,* ODTÜ Yayınları, Ankara, 1981, s. 295
[107] TBMMZC, D. 5, C. 4, s. 321

2) Yerli mal sergileri kurmak.

3) Yerli malların sürümü ve tasarruf faydalarının telkini için yerli mal ve tasarruf haftaları tertip etmek.

4) Yabancı memleketler sergilerine yerli malların iştirakini temine, yerli mallarının vasıflarını ıslaha çalışmak.

5) Milli sanayi kongreleri, ziraat kongreleri toplamak.

6) Geniş mikyasta milli iktisat ve tasarruf neşriyatı yapmak gibi bir çok sahalarda faaliyette bulunur[108].

Cemiyetin kurucularından Yusuf Kemal Tengirşenk Bey "...İktisat bu vatan çok mühim bir meseledir. Yabancı mamullerin bu denli pahalı olduğu bir dönemde kendi vatanımızda üretilen ürünlere ehemmiyet vermek gerektir. Bu cemiyet bunu sağlayacaktır....."[109]

Bir yıl içinde 273 şubesi açıldı. Tüketimin, finansal altyapının kurulup, gelişmesinde katkıları oldu. "İktisat ve Tasarruf" adlı dergiyi çıkardı. Cemiyetin katkılarıyla 21 Nisan 1930'da Ankara'da Milli Sanayi Numune Sergisi açtı. İki gün sonra I. Sanayi Kongresi'ni başlattı. Kongrenin amacı, bir sanayi programını geliştirmek, sanayicilerin ticaret kesiminden ayrı örgütlenmesine öncülük etmekti. Hükümetçe hazırlanan iktisat programı, kongrenin ardından meclise sunuldu. Bu programda, kamunun ekonomiye düzenleyici olarak müdahale etmesinin gereğinin ilk kez savunulduğu görülür. Bu devletçiliğe doğru bir adımdır. 1931 yılının sonuna kadar iki yerli malı ve tasarruf haftası, iki yerli malı sergisi, bir sanayi kongresi, bir ziraat kongresi, bir ziraat teknik sergisi düzenlenmiştir.[110]

Tasarruf telkinleri ile milli tasarruf yekünü yıldan yıla kabarmıştır. Yalnız milli bankalara tevdi edilen tasarrufların yekünü 1927'de 12 milyon, 1928'de 17 milyon lira iken, 1929'da 22 milyona ve 1931'de 31 milyona yükseltmiştir[111].

---

[108] TEKELİ, *a.g.e., s.367*
[109] TBMMZC, D. 5, C. 4, s. 89
[110] TEKELİ, *a.g.e.,* s. 324
[111] TEKELİ, *a.g.e., s. 312*

A) SİYASİ MESELELER

1. Ankara'nın Başkent Oluşu

Türkiye, tarihte birçok devletler kurmuş olan Türk milletinin, Osmanlı Devleti'nin dağılması üzerine kurduğu ve çağdaş temellere dayanması için çok büyük özen gösterdiği bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Devlet olmanın tabii şartlarından birisi de, devletin bir idare merkezine sahip olmasıdır. Bu yüzden Türkiye'de yeni bir devlet kurulurken ele alınan konulardan birisi de başkent meselesi olmuştur. Milli mücadele'deki yeri ve jeopolitik konumu bakımından Ankara en uygun devlet merkezi olarak seçilmiştir. Çünkü Ankara devlet merkezi olmak için tüm özelliklere sahipti.

Milli mücadelenin başlarında Hey'et-i Temsiliye'nin merkezini Sivas'tan Ankara'ya taşıyan ve artık Ankara'yı değişmez merkez olarak benimseyen Mustafa Kemal Paşa bu durumun nedenini Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır: "Cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu idare bakımından Sivas'tan farkı olmayan Ankara'ya geldik"[112]. Ayrıca TBMM başkanı olarak Siirt milletvekili gazeteci Mahmut Bey'e verdiği mülakatta, bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedir: "Devlet merkezini seçerken iki noktayı göz önüne almak icap eder. Birisi her türlü tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, kuvvet ve sükuneti muhafaza edecek bir yer olmalı… İkincisi, hükümetin bakışını ve dikkatini memleketin bütün muhitlerine eşit şekilde dağıtabilsin….Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli, bu milletle aynı şartlar içinde yaşamalı ki, ne yapılması gerektiğini ciddi şekilde anlayabilsinler. Bu bakımdan ve esasen olaylar Ankara'yı merkez yapmıştır"[113].

Siirt milletvekili Mahmut Bey mecliste yaptığı konuşmada "...Ankara'nın başkent olarak düşünülmesi çok isabetli bir karar olmuştur. Böylelikle ülke daha rahat yönetilebilecek, engellemeler daha az olacaktır. Yeni Türkiye'nin yeni başkentinin Ankara olması kadar doğal bir şey yoktur...."[114]

---

[112] Hamit Sadi SELEN, *"Ankara'nın Başkent Oluşu", Atatürk Konferansları I*, TTK Yayınları, Ankara, 1964, s.95
[113] SELEN, *a.g.e.,* s.102
[114] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 207

İstanbul milletvekili Şinasi Erel de "Mecliste bugün bulunuşumuz kutlu bir mesele içindir. Bu mesele tüm vatanı ilgilendiren başkent meselesidir. Yüzyıllardır bu millete başkentlik yapmış olan İstanbul artık değişmelidir. Ülkenin içinde bulunduğu durum bunu mecbur kılmaktadır. Daha güvenli bir yer başkent olmalıdır. Burası da Ankara'dır. Ankara'nın başkent olması demek Anadolu'nun yükselmesi demek olacaktır. Bunun için elimizden geleni yapmalıyız.[115]

Atatürk'ün veciz şekilde ifade ettiği gibi, gerek savunma stratejisi, ve gerekse Misak-ı Milli coğrafyası üzerinde kurulan ülkenin merkezi yerinde olması, nüfus yerleşimi bakımından da yoğunlukların merkezinde bulunması, ikliminin insan enerjisi üzerindeki olumsuz etkisi, Ankara'nın başkent yapılmasının önemli sebepleri ve gerekçeleri olmuştur. Netice itibarıyla, 13 Ekim 1923'de Malatya Milletvekili İsmet Paşa'nın verdiği konu ile ilgili önerge II. TBMM'nce kabul edilerek Ankara'nın başkent olması tescil edilmiştir.

2. Cumhuriyet'in İlanı

3O Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanması ve hemen ertesi günü de yürürlüğe konularak Türk topraklarının işgal edilmeye başlanması, Türk tarihinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul hükümetinin olaylar ve gelişmeler karşısında gerekli tedbirleri alma yoluna gitmemesi veya gidememesi üzerine, halk, kaderi ile baş başa kalmıştır. Bu nedenle kendi başının çaresine bakma mecburiyeti içinde işgal ve istilacılara karşı bir mahalli direniş hareketi başlamıştır.

19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bu mahalli direniş gayretlerini birleştirmek ve tek çatı altında, tek merkezden organize etmek amacındaki çabaları sonuç vermiştir. Mahalli direniş hareketlerinin bu yolla bir milli bağımsızlık mücadelesi halini alması ile askeri ve diplomatik zafere ulaşılmıştır. Milli mücadele hareketinin lideri ve başkomutanı M. Kemal Paşa'nın bir amacı bağımsızlık iken, diğer bir temel amacı da yeni ve milli esaslara dayanan bir devlet kurmaktı. Ve bu devlette Cumhuriyet esaslarını hakim kılmaktı. 23 Nisan 1920'de ilk meclisin " Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir", ilkesini benimsemesi ile başlayan süreçte, zafer ve Lozan Barışı'yla Cumhuriyet rejimine resmen geçişin eşiğine ulaşılmıştı.

---

[115] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 303

Özellikle saltanatın kaldırılmasından sonra, bazı çevrelerin hilafet makamı etrafında teokratik bir devlet oluşturma düşüncesini ortaya atmaları ve sırf Halk Fırkası milletvekillerinden meydana gelen mecliste bile bu fikrin taraftar bulacağından endişe edilmesi Atatürk ve arkadaşlarını, rejim meselesini kati bir çözüme kavuşturma ve Cumhuriyet'i ilan ettirme konusunda çabuk karar verme ve bu kararı uygulamaya itmiştir[116].

Nitekim Atatürk, bazı yakın arkadaşları ile Cumhuriyet'in ilanı hazırlıklarını tamamlamış, 28 Ekim 1923 akşamı "ertesi gün" Cumhuriyet'in ilan edileceğini açıklamıştır. 29 Ekim 1923'de, yani ertesi gün verilen önergenin TBMM'nde kabulü ile 364 sayılı kanun ile "Yeni Türk devletinin hükümet şekli Cumhuriyet" olarak ilan edilmiştir[117].

Yeni Türk devletinin rejimi konusunda TBMM'de görüşmeler devam ederken keskin düşünceler ortaya çıkmış fakat bu fikirler çok taraftar bulamamıştır. Niğde mebusu Faik Soylu "... yeni Türk devletinin yönetim şeklinin bu kadar çabuk belirlenmemesi gerektiği, bunun için daha alınması gereken mesafenin olduğu yolunda bir konuşma yapmıştır. Buna dayanak olarak şartların henüz oluşmadığı, Cumhuriyet'in kabul edilmesi durumunda kısa zamanda memlekette iç karışıklıkların çıkabileceğini söylemiştir"[118].

Nuri Conker "... Cumhuriyet rejiminin Türk milletinin karakteri ile uyum meselesinin halledilmesi gerektiğini, bu yapılırsa ancak Cumhuriyet'in bu topraklarda yaşatılabileceğini..."[119] söylüyordu.

Siirt milletvekili Mahmut Soydan da meclis kürsüsünde yaptığı hitapta "... Efendiler yüzyıllardır içinde yaşadığımız bu topraklar üzerinde yaşatılmış olan idare biçimleri artık geçerli değildir. Yeni bir sistem kurulmalıdır. Milletimiz buna layıktır. Milletin iradesi Bu sistemin temelini oluşturmalıdır....."[120] demiştir.

Zaten Ekim ayındaki hükümet krizi ile Cumhuriyet'in ilanına zemin hazırlanmıştı. Bazı seçimler sebebiyle Meclis çoğunluğunu sağlayan bir hükümetin

---

[116] Edip ALŞAR, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1981, s.197
[117] Yılmaz ALTUĞ, *Nutuk'ta Atatürk Devrimleri İle İlgili Konular*, TTK Yayınları, Ankara, 1980, s.32
[118] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 209
[119] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 321
[120] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 239

kurulmaması, bunalıma yol açmıştı. Bu konuyu çözmesi için kendisine başvurulan Atatürk de " bunalımın meclis genel kurulunun tek tek seçme mecburiyetine dayanan usulden kaynaklandığını" ifade ederek, Cumhuriyet Hükümeti sistemini öngören bir kanun tasarısı ile Meclis'e başvurarak, Cumhuriyet'in ilan ve kabulünü sağlama yoluna gitmiştir[121].

Giresun mebusu Kazım Okay "Ben de Cumhuriyet'in zaman içinde gelişmelerin içersinde bu topraklar için bir fırsat olduğuna inanıyorum. Bu, bizim için büyük bir fırsattır. Büyük devletler eline geçen fırsatları değerlendiren milletlerden çıkmıştır. Biz de bu günü bir fırsat bilip en iyi biçimde değerlendirmeliyiz..."[122] diyerek meclisteki konuşmasında Cumhuriyet'in kurulması fikrine destek vermiştir.

Bursa mebusu İbrahim Çolak "Cumhuriyet'in ilanının vakitsiz olduğunu, böyle davranılırsa akıbetin hayırlı olmayacağını, biraz daha beklenilmesi gerektiğini ifade etmiştir"[123]. Cumhuriyet'in kabul edilmesi fikrinin henüz erken olduğunu vurgulamıştır.

Cumhuriyet'in kabulünü sağlayan kanun, özetle: "Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu yönetim şeklinin halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yürütmesi esasına dayandığını, Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğunu, Türkiye Devleti'nin TBMM tarafından idare edildiğini, Cumhurbaşkanı'nın Meclis Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçildiğini, süresi biten kişinin yeniden seçilebileceğini, Cumhurbaşkanı'nın devletin de başkanı olduğunu, bu sıfatla lüzum gördüğü zaman Meclise ve hükümete başkanlık edebileceğini, başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından seçileceğini, bakanların ise başbakan tarafından, yine Meclis üyeleri arasından seçileceğini" hükme bağlıyordu.

Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili önemli bir değerlendirmeyi de Meclis Başkanı Kazım Paşa (ÖZALP), Meclis'in yasama döneminin kapanışında, şu şekilde yapmıştır:

"İkinci Büyük Millet Meclisi, çalışmaya başladığı daha ilk günlerinde Lozan Antlaşması'nı yaparak, uzun savaş yıllarından sonra milletimize onurlu bir barış ve esenlik dönemi getirmiştir. Cumhuriyeti ilan etmekle yeni Türk Devleti'nin tam bir

---

[121] Yavuz ABADAN, *İnkılap Tarihine Giriş, B.2*, KTB Yayınları, Ankara, 1960, s.46
[122] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 244
[123] TBMMZC, D. 3, C. 5, s. 373

şekilde kurulmasını sağlamıştır. Halifeliğin kaldırılması Cumhuriyet'i güçlendirmiş ve devlet şeklini daha da olgunlaştırmıştır. Sosyal hayatta ve medeniyette, milletimizin yüzyıllardan beri ilerlemesine engel olan baskıları kaldırarak, her türlü gelişmeye elverişli kanunları kesin kararlarla kabul eden İkinci Meclis, her bakımdan hayalleri gerçeklere ve yüzyılları yıllara çevirmiştir[124].

Cumhuriyet'in ilan şekli ve zamanı gerek meclis içinde ve gerekse basın camiasında bazı tartışmalara sebep olmuşsa da, bunlar fazla etkin olamamış ve alınan bir takım tedbirlerle durumun sükun bulması sağlanmış, rejim meselesi halledilmiştir.

3. Halifeliğin, Şeriyye ve Evkaf Vekaletinin ve Şeriyye Mahkemelerinin Kaldırılması

Cumhuriyet'in ilk karşılaştığı problem, halife'nin vaziyeti olmuştur. İstanbul'da halifenin temasları, ilişkileri ve hilafet üzerine yaratılan cereyanlar, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere devlet ileri gelenlerinde ciddi endişeler oluşturmuştur. Cumhuriyet'in yanında halifeliğin sürdürülmesi, halifenin tutumu yüzünden mahzurlu ve hatta imkansız gibi görünüyordu.

Bundan başka Mustafa Kemal Paşa, rejimin esaslarını koruyacak tedbirleri alma kararındaydı. Zira yeni rejime karşı olanların halifelik makamı ve hanedan etrafında toplanmaları ihtimali belirmişti. Halife "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" diye imza atıyor, Cuma namazlarını değişik camilerde kılıyor, askerlerle ve elçiliklerle temas imkanı arıyor, iç ve dış çevrelerde ümitler uyandırıyordu. Ayrıca, basında Hilafetin İslam dünyası ile kuvvetli bir bağ teşkil ettiği, hilafet giderse Türkiye'nin İslam Alemi'nde nüfuzunun kalmayacağı ileri sürülüyordu. Buna İngiltere'nin dışarıdan Hilafet makamını destekler mahiyette bir tutum takınıyor görünmesi ile Ağa Han ve Emir Ali adlı iki Hintlinin teşebbüsleri de eklenince, duruma acil bir çözüm bulunması kaçınılmaz olmuştu[125].

TBMM 'de de halifeliğin kaldırılmasına ilişkin çok ayrı fikirler belirginleşiyordu. Mebuslar arasında halifeliğin kaldırılmasına tamamen karşı olanlar var olduğu gibi, bu kurumun kaldırılması gerektiğini savunanlar da vardı.

---

[124] GOLOĞLU, *a.g.e.,* s. 224
[125] Mustafa BAYDAR, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, T. İş. Bank. Yayınları, İstanbul, 1973, s.324

Yozgat mebusu Ahmet Sungur, halifeliğin kaldırılmasının yanlış olduğunu savunan milletvekillerindendi. Mecliste yaptığı konuşmada "... yüzyıllardır İslam'a bayraktarlık yapmış olan bu milletin temel direklerinden olan halifelik asla kaldırılmamalıdır. Milletin manevi değerleri en kıymetli şeylerdir. Halifelik kaldırılacak olursa bu kıymetli taraflarımız da yok olacaktır...."[126] ifadelerini kullanmıştır.

Siverek'den Mahmut Bey de "...bizim en şerefli yanımız dinimize bağlı olmamızdan ötürüdür. İslam ümmetini yıllar boyu bir arada tutmuş olan ve bu milletin içinden çıkmış olan halifenin gücünü yok saymak büyük bir hatadır. Böyle bir harekete kalkışmanın bedeli çok ağır olabilir...."[127] demiştir.

Burdur mebusu Hüseyin Vasfi, " Efendiler, bizler burada memleketin geleceği için hayırlı kararlar almak için bulunmaktayız. Oysa şu an karar almakta olduğumuz mesele bu memleket için hayır getirmeyecek bir meseledir. Halifelik bizim içimize kadar işlemiş, geleneklerimizle beraber var olmuştur. Kaldırılması ile birlikte çok derin neticeler bizi bekleyebilir..."[128]

Neticede halifenin hilafet bütçesinin artırılması konusundaki isteği başbakan tarafından Atatürk'e bildirilince "Hilafet makamının bizim için tarihi bir hatıra olmaktan başka önemi bulunmadığını, halifenin resmi heyetlerle temas etmek istemesinin Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüz olacağını, hilafetin hazinesinin olamayacağını, halifenin ikametgahının tespitinin hükümetin vazifesi olduğunu, halifenin de bunu böyle bilmesi gerektiğini" bildirdi[129].

4-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de yapılmış olan Harp Oyunları'na katılmış olan Atatürk, burada komutanlarla da hilafet ve buna bağlı konuları görüşmüş, onlar da hilafetin Şeriyye ve Evkaf Vekaleti ile Şeriyye Mahkemeleri'nin kaldırılmasını kabul ettirmiştir. Bundan sonra konuyu evvela 2 Mart 1924'te Halk Fırkası grubunda müzakere etmiş, 3 Mart 1924'te de TBMM gündemine getirmiştir. İlgili tasarılar komisyonlara gönderilmeden doğrudan doğruya Meclis Genel Kurulu'nda müzakere edilerek kanunlaşmıştır. Bu kanunlarla halifelik kaldırılmış, Osmanlı hanedanı bütün mensupları ile birlikte derhal yurt dışına çıkarılmış, ayrıca Şeriyye ve Evkaf Vekaleti de

---

[126] TBMMZC, D. 4, C. 4, s. 137
[127] TBMMZC, D. 4, C. 4, s. 302
[128] TBMMZC, D. 4, C. 4, s. 406
[129] Sadi IRMAK, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi*, Numune Matbaacılık, İstanbul, 1973, s.263

lağvedilmiştir. Şeriyye Mahkemeleri, 8 Nisan 1924 tarihinde 469 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Yerine modern İhtisas Mahkemeleri kurulmuştur[130].

Hilafetin kaldırılması ile, devlet idaresinin laikleştirilmesine doğru önemli bir adım atılmıştır. Şeriyye Mahkemeleri'nin kaldırılmasıyla da ulema sınıfının yapılan ve yapılacak olan inkılaplara karşı engelleyici tesirleri büyük ölçüde azaltılmıştır. Saltanata göre daha zor bir şekilde gerçekleştirilebilen hilafetin ilgası, çok derin tesirler yapmış, hatta bundan sonraki dönemlerdeki çeşitli ihtilafların da başlıca kaynağı olmuştur.

4. Ordunun Siyaset Dışı Bırakılması

Cumhuriyetin ilanının arkasından gerçekleştirilen köklü değişiklikler, aralarında Milli Mücadele'ye çok kıymetli hizmetleri geçmiş olan Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar ve H. Rauf Bey gibi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarının bulunduğu bazı çevrelerde Mustafa Kemal'in şahsi otoritesinin ve inkılap temposunun gittikçe artmasından dolayı tepkiler uyandırıyordu. Bu durum üzerine Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordu müfettişliği görevlerinden ayrılarak, milletvekili sıfatıyla mecliste kalacaklarını bildirince, askeri bir komplo karşısında bulunduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, asker politikacıların meclisten ayrılmasını sağlamaya çalıştı. Böylece ordu, politika dışında bırakılmış olacaktı[131].

Mahmud Esat Bey "...Efendiler burada ordunun daha selahiyetli, daha kararlı çalışabilmesi için çalışmalar yapmaktayız. Çalışmalarımız daha çok doğabilecek münakaşalardan ordumuzun ayrı tutulması yolunda olmalıdır. Siyaset ile ordu yan yana olamaz. Siyasetin içinde ordu olduğu takdirde, başarıdan söz etmek mümkündür ki bugün burada ikisinin ayrı tutulması yolunda karar çıkmalıdır. Böylelikle memleketimiz daha hayırlı günler görecektir.."[132]

Muğla mebusu Yunus Nadi Abalıoğlu da ordunun bir an önce siyasiyyun'dan ayrı tutulması gerektiğini meclisteki kürsüde yaptığı konuşmada dile getirmiştir; "...Siyaset birbiriyle rekabet demek, görüşler ayrılığı demek, meclis içersindeki asker kökenli üyelerimiz bir an önce ya askeri alanı tercih etmelidirler veyahut siyaseti tercih

---

[130] Suna KİLİ, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 230.
[131] ÇAYCI, *a.g.e.,* s.221
[132] TBMMZC, D. 6, C. 5, s. 178

etmelidirler. İkisi bir arada olmaz, olamaz. Birlikte götürülmek istenirse kargaşa olur..."[133]

Bu amaçlı çalışmalar aslında 3 Mart 1923'te başlatılmış, Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması sırasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti de kaldırılmıştı. Böylece, ordunun siyasi cereyanların ve münakaşaların dışında tutulması amaçlanıyordu[134].

3 Kasım 1924 tarihinde Hükümetin aldığı bir kararla asker-politikacılardan "uhdelerinde bulundurdukları bu iki görevden birisini seçip, diğerini terk etmeleri" istendi. Böylece, ordunun siyaset dışında bırakılması sağlanmış oldu.

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırılırken "ülkede en yüksek askeri makamın Genel Kurmay Başkanlığı olduğu, bu makamın çalışmalarında bağımsız olduğu, ancak askeri bütçenin sorumluluğunun Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olduğu" hükme bağlanmıştı. 3 Kasım 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile bu durum pekiştirilmiş ve netleştirilmiştir. 19 Aralık 1924 tarihinde ise bu durum kanuni bir şekil almıştır[135].

5. Yeni Anayasanın Hazırlanması ve Kabulü

İkinci TBMM, toplandığı zaman 20 Ocak 1921 tarihli anayasa yürürlükteydi. Bu mecliste en önemli icraatlardan birisi olan Cumhuriyet'in ilanının gerçekleştirilebilmesi için anayasada bazı değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç vardı. Bunun için 29 Ekim 1923'te "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Açıklığa Kavuşturularak Değiştirilmesine Dair Kanun" TBMM'nde 364 sayılı kanun olarak kabul edilmiş ve 1921 Anayasası'nın 1., 2., 4., 10., 11. ve 12. maddeleri değiştirilmişti.

Bu değişiklikle Cumhuriyet'in ilanını sağlayan TBMM, savaştan sonra değişen şartlara ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte bir anayasa yapma hazırlıklarına başlamıştır. Bu amaçla Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İLERİ) Bey başkanlığında bir Anayasa Komisyonu kurulmuş, uzun ve geniş hazırlıklardan

---

[133] TBMMZC, D. 6, C. 5, s. 178
[134] İsmet İNÖNÜ, *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933),* Milli Eğitim Yayınevi, Ankara, 1933, s.189.
[135] Mustafa Kemal ATATÜRK ,*Nutuk,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s.852-863; ÇAYCI, *a.g.e.,* s.221

sonra tamamlanan yeni anayasa taslağı 20 Nisan 1924'te TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir[136].

Anayasa komisyonunda kanun tasarısı görüşülürken TBMM'de de milletvekilleri görüşlerini meclis kürsüsünde bildirmişlerdir dönemin İzmir milletvekillerinden Esat Bozkurt Bey, "...Arkadaşlar yeni anayasamız günümüz şartlarını en iyi ifade eden, birçok meseleyi çözümleyebilen, ihtiyaçları karşılayabilen bir anayasa olmalıdır. Türk milleti bunu hak eden bir millettir. Anayasa oluşturulurken en ince noktalara kadar düşünülmelidir. Bizler ise bu anayasaya sonuna kadar destek olmalıyız..."[137]

İstanbul milletvekili Ahmet Muhtar "...meclis içersindeki en büyük davamız bu olmalı, yen bir anayasa oluşturmak ve bunu tam olarak desteklemek. Oluşturulacak olan Anayasamıza itimadımız tamdır..."[138]

Sekizi temel hükümlere, yirmi ikisi yasama görevine, on beşi yargı görevine, yirmi biri Türkler'in kamu hakkına, on yedisi de çeşitli konulara ait olmak üzere toplam 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası, 27 Mayıs ihtilaline kadar yürürlükte kalmıştır[139].

1924 Anayasası, Atatürk'ün yakından meşgul olarak vücuda getirdiği bir eserdir. Mart'ın ilk günlerinde başlayan Anayasa konusundaki Meclis görüşmeleri, bir ay kadar sürmüştür. 20 Nisan 1924'te kabul edilen bu Anayasa, "Kuvvetler Ayrılığı" ilkesini benimseyen, liberal bir anayasa niteliğine sahipti. Bu Anayasa laik Cumhuriyet'in şekillenmesi sürecinde esaslı bir merhaleyi teşkil etmiştir[140].

6. İzmir'de Atatürk'e Suikast Hadisesi

Cumhuriyet düzenini tamamlama yolunda yapılan ve büyük bir hızla sürdürülen inkılaplar, eskiye bağlı olmaktan kurtulamayan ve yeni düzene doğru olan hızlı gidişi tehlikeli bir şekilde temelden kopma sayanların tedirginliğine yol açmıştı. Bu tedirginlik, Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra uygulanan ve basının susturulmaya çalışılmasına kadar varan şiddet politikaları yüzünden daha da artmıştı.

---

[136] TBMMZC, D. 2, C. 8, s.1005; ATATÜRK*, a.g.e.,* s.714; Utkan KOCATÜRK, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938),* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, B.2, s.413.
[137] TBMMZC, D. 6, C. 5, s. 347
[138] TBMMZC, D. 6, C. 5, s. 236
[139] Hamza EROĞLU, *Türk İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 277-279
[140] İNÖNÜ, *a.g.e.,* 189-190.

Bu yüzden özellikle 1925-1926 yılları Türkiye'nin iç politika bakımından en bunalımlı dönemi olmuştur. Takrir-i Sükun Kanunu uygulamaları ve İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları, ülkenin sosyal yapısını çok etkilemişti. Bu atmosfer içinde gerçekleştirilen köklü yenilik hareketleri, muhalif güçlerin tekrar faaliyete geçmesine yol açmıştı.

Şeyh Said İsyanı'ndan sonra memleketin siyasi havasının henüz normale dönmediği bir sırada, kamuoyunun durumunu anlamak üzere Batı Anadolu'dan başlayarak bir yurt gezisine çıkmıştı. Programa göre, 14 Haziran 1926'da Ankara'dan çıkan Atatürk, 17 Haziran günü İzmir'e varacaktı. Planlanan suikast girişimi de, Atatürk'ün İzmir'e gelişinde uygulanacaktı[141].

Ancak, Atatürk, daha Balıkesir'de iken, 17 Haziran günü, suikastçılardan Giritli Şevki adlı birinin korku yüzünden durumu İzmir Valisi Kazım Paşa'ya haber vermesi ile durum açığa çıkmış oldu. Bunun üzerine olaya el konuldu. Komployu kuranların isimleri teker teker tespit edildi ve yakalandılar. Durum Atatürk'e bildirilince, o da bir telgrafla Başbakan İsmet Paşa'yı haberdar edip, Ankara İstiklal Mahkemesi'ni İzmir'e göndermesini istemiştir. Böylece Atatürk'ü hedef alan bu menfur suikast teşebbüsü, gerçekleşmeden önlenmiş oldu[142].

Bütün ülkede büyük bir yankı uyandıran ve her tarafta tepki ve nefretle karşılanan bu olay, yurt dışında ve dünya basınında da büyük ilgi görmüştür. Olaydan sonra kırk dokuz kişi tutuklanmış olup, bunlar arasında eski veya yeni milletvekilleri, eski ittihatçılar, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin eski yöneticileri ve üyeleri ile üçüncü dereceden şüpheli olan kişiler vardı. Hatta, bu arada suikast ile ilgileri var, diye Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da tutuklanmıştı ki bu paşaların durumları yurt dışından da takip edilmiştir. Ancak, Başbakan İsmet Paşa'nın girişimleriyle Kazım Karabekir Paşa serbest bırakılmıştır. Hatta, bu yüzden İsmet Paşa'nın bile tutuklanması tartışılmıştır[143].

Atatürk'e suikast hadisesi mecliste de büyük bir tepkiyle karşılanmış ve milletvekilleri meclis kürsüsünde görüşlerini bildirmişlerdir. Kayseri milletvekili Ahmet

---

[141] Kılıç ALİ, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.40-43; Ergün AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri,* C. II, NTB Yayınları, Ankara, 1982, s.329-391; İNÖNÜ, *a.g.e.,* s.210-211; Feridun F.KANDEMİR, *İzmir Suikastının İçyüzü,* C.I., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.17-24

[142] İNÖNÜ, *a.g.e.,* s.210

[143] İNÖNÜ, *a.g.e.,* s. 213

Hilmi Bey "Hadise çok üzücüdür. Hadisenin büyüklüğü hain düşüncelerin tehlikesini ortaya koymaktadır. Olayla ilişkisi bulunanlar derhal gerekli görülen cezalara çarptırılmalıdır. Bu saldırı planı vatan üzerindeki kirli ellerin varlığını bir kez daha bizlere ispatlamıştır..."[144]

Sinop milletvekillerinden Yusuf Kemal Bey de olaydan duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiştir; "...evet maalesef böyle bir mesele meydana geldi. Yapılan bu suikast girişimi, tüm Türk Milletinin daha fazla tedbirli olmaya itmektedir. Düşman sadece dışarıda değil içeride de olabilir. Yaklaşan tehlikeyi uzaklarda aramak, yanılgıdan ibarettir. Bu plan tüm milletimize yapılmış sayılmaktadır. Gereken tedbirleri vakit geçirmeden almak lazımdır..."[145]

İstanbul milletvekili Ali Rıza Bey de meclisteki konuşması sırasında İzmir'de meydana gelen suikast hadisesinin önemine değinmiş ve sorumluların cezalandırılması için vakit geçirmeden İstiklal Mahkemeleri'nin görevini yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir[146].

Hadise üzerine İzmir'e gelen Ankara İstiklal Mahkemesi, hemen görevine başlamış, soruşturma ve diğer hazırlıklardan sonra 26 Haziran 1926'da çalışmalarına başlamıştır. Yargılamalar 12 Temmuz'da bitmiş, ertesi gün de sonuçlar açıklanmıştır. Yargılamaların sonuçlarına göre doğrudan doğruya suikastın uygulamasında görev alanlar ile baş düzenleyicilerden on üç kişi idama mahkum edilmiş ve 13/14 Temmuz gecesi infaz edilmiştir. İttihatçıların durumu, Ankara'da yapılacak yargılamalara ertelenmiş, Paşalar ise beraat etmiştir[147].

Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey "...yargılamalar sonucu paşalarımızın suçsuzluğunun kanıtlanmış olması en sevinmemiz gereken olaydır. Milletimizi korumakla yükümlü olan askeri gücümüzün bu yüksek şahsiyetleri kendilerine isnad olunan suçlamalardan kurtulmuşlardır. Adalet yerini bulmuş ve gerçek suçlular cezalandırılmıştır..."[148]

---

[144] TBMMZC, D.7, C. 3, s. 397
[145] TBMMZC, D. 7, C. 3, s. 403
[146] TBMMZC, D. 7, C. 3, s. 308
[147] KANDEMİR, *a.g.e.,* s.17-24; AYBARS*, a.g.e.*, s. 40-391; GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.189-215
[148] TBMMZC, D. 7, C. 3, s. 478

İzmir'de görevini bitiren Ankara İstiklal Mahkemesi, 16 Temmuz'da İzmir'den ayrılarak Ankara'ya geldi ve davanın devamını burada ele aldı. 18 Temmuz'da Ankara'da başlayan ikinci tur yargılamalar 25 Ağustos'ta tamamlandı. İzmir Suikastı'na adı karışmış olan eski İttihatçılardan beş kişi idama, beş kişi onar yıl hapse mahkum edildi. Otuz yedi kişi de beraat etti[149].

Devrin Başbakanı ve bu hadisede aktif tutum sahibi olan İsmet Paşa'ya göre " Terakkiperver Fırka'nın başında olanların, yani Paşaların, bu işle doğrudan ilgileri yoktu ve onlar tertipçilerden değildiler. Ancak, Rauf Bey, böyle bir suikast girişimini sezmiş olabilir. Zira, yargılamalarda diğerleri beraat ederken, ona ağır bir ceza verilmiş olması, bu kanaati doğrular gibidir"[150].

Atatürk, bu teşebbüsten kurtulmuş olmakla beraber, kendisine yakın bildiği birçok kişinin suikast girişimi içersinde yer almasından dolayı çok müteessir olmuştur. Ancak, bundan sonra dış güvenlik kadar, iç güvenliğe de büyük önem verilmiştir[151].

7. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Partileşme Sürecine Girmesi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşunu Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta şöyle açıklar. "Muhterem Efendiler, her yerde siyasi fırka teşkil hakkında halk ile uzun hasbıhallerde bulundum. 7 Kanun-u evvel 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanseverlerin ve ilim erbabının görüşlerine müracaat etmiştim[152].

Gerek bu zevattan aldığım tahrir-i mütaleatları ve gerek halk ile müdavele-i efkârdan çok istifade ettim. Nihayet, 8 Nisan 1923 tarihinde, nokta-i nazarlarımı dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci TBMM intihabı sırasında neşir ve ilan ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur[153].

Kuruluşu bu şekilde gerçekleşen "Halk Fırkası" nın adı 10 Kasım 1924'de "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değişecektir.

---

[149] Cemal KUTAY, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, C.19,* Beta Yayınları, Ankara, 1969, s. 11671-11673; AYBARS, *a.g.e.,* s.383; KANDEMİR, *a.g.e.,* C.II, s.103-119
[150] İNÖNÜ, *a.g.e.,* s.213-214
[151] İNÖNÜ, s. 219
[152] İNÖNÜ, *a.g.e.,* s. 134
[153] Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk,* AAM. yay., Ankara, 1989, s. 477

CHF'nın kurulmasıyla mecliste de yoğun bir program başlamıştır. Bu durumu Ankara milletvekili Yahya Galip Bey şöyle değerlendirmektedir; "...kurulmuş olan fırka halkın içinden çıkmış ve halkın desteği ile kurulmuştur. Milleti temel alan bir fırka programı oluşturulmalıdır. Bunun için devamlı istişareler yapılmalı, yılgınlık göstermeden çalışılmalıdır. Alınacak mesafe pek fazladır..."[154]

Manisa mebusu Mehmet Sabri Toprak Bey "...Arkadaşlar, yeni bir siyasi fırka memleketimize çok gereklidir. Bu siyasi fırkanın içinde hep birlikte yer almalıyız. Yeni fırka halka dayanan, halkla birlikte ilerleyen bir fırkadır. Meclisimiz içinde böyle bir oluşum milletimiz için yegane fırsattır. Madem bu fırka kurulacak, o zaman demokratik ilkeler ışığında kurulmalıdır..."[155]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayı, SCF ile denenmek istenen muhalefet girişimi ile Türkiye'de CHP ile 1931'den 1945'e kadar damgasını vuran Tek Parti Cumhuriyet devri başlayacaktır.

1930 yılının ikinci yarındaki muhalefet partisi deneyinin başarısızlıkla sonuçlanması, siyasal yaşamda eleştirilere duyulan gereksinmeyi ortadan kaldırmamıştır. Nitekim, seçimlerden sonra toplanan CHF'nın III. Kongresinde Mustafa Kemal, bunu açıkça söylemektedir. "Birbirimizi irşat ve halkı tenvir etmekte yalnız fayda vardır. Fakat, aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir"[156].

Antalya milletvekili Cemal Tunca "...Halkçı bir oluşumdan söz ediliyor. Arkadaşlar ben bu fırkanın kurulmasını böyle görmüyorum. Halkın içinden çıktığı söyleniyor fakat halkın büyük kısmını da içine almayan bir fırka oluşturuluyor. Buna böyle devam edilemez..."[157] demiş ve mecliste büyük tepkilere neden olmuştur. Yeni kurulan fırkaya karşı bu şekilde tenkitler de olmuştur.

CHP'nin üçüncü büyük kongresi, Türkiye'nin kamusal yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bu kongre, yapılıncaya kadar, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri geçen yedi buçuk yıl boyunca çeşitli dalgalanmalar olmuş, düzeltim hareketleri yapılmış, tepkiler bastırılmış, çok partili siyasal yaşayış iki kere denenmiş,

---

[154] TBMMZC, D. 8, C. 2, s. 131
[155] TBMMZC, D. 8, C. 2, s. 178
[156] A.S.D., C.I, s.387.
[157] TBMMZC, D. 8, C. 2, s. 269

yürütülememiştir. Bundan sonra geçen on beş yıl tek parti yönetimi altında gerçekleşecektir[158].

Mustafa Kemal Kongre'de, Sivas Kongresi kararları ile Kongreden sonra yapılan işleri anlatarak ve ilke niteliğinde olarak şunları söylemiştir: " Millet için ve milletçe yapılan işlerin anıları bütün öteki anıların üstünde tutulmazsa, ulusal tarih kavramının değerini bilmek mümkün olamaz.", diyen Atatürk, çalışmalarında en önemli şartın, milletin sevgi ve güveninin Halk Partisi üzerinden eksilmemesine dikkat etmek olduğunu da vurgulamıştır[159].

17 Mayıs toplantısında, Fırka ilk defa olarak açık ve kapsamlı bir doktrin ve aksiyon programına sahip olmuştur.

CHP'nin Nizamnamesinin ana hatları şöyle özetlenebilir:[160]

1- Fırka, mazisine bağlanmakta, programa temel teşkil eden ana fikirlerin, inkılabın başlangıcından programın kabul tarihine kadar fiiliyat ve tatbikat ile açıklandıkları belirtilmektedir. Bu husus, partiye doktrinal olmaktan ziyade, pragmatist bir hüviyet vermektedir.

2- Programın birinci kısmında vatan, millet, devletin esas teşkilatı, amme hakları tarif ve izah edilmektedir. Anayasal rejimi itibarıyla Cumhuriyet "kuvvetler birliği" prensibine müstenittir. Fırka, "Anayasanın tasrih ettiği ferdi ve içtimai hürriyet, müsâvât, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulunduracaktır. İntihâbâtın tek dereceli olması ve kadınlara rey hakkı tanınması esasları kabul edilmiştir.

3- Doktrin esası olan altı umde ilk olarak bu programda yer almıştır: " Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık."

4- Kongrede Türk Ocakları'nın feshi ve fırkaya devrine müstenid karar alınmıştır.

5- Bu karara mütenâzıran "Halkevleri" adıyla kültür müesseselerinin açılması kararlaştırılmıştır.

Bu kurultayda kabul edilen programda CHF'nin ana vasıfları şöyledir:

---

[158] TUNÇAY, *a.g.e.,* s. 308
[159] GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.17
[160] Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İsmail Akgün Matbaası Yayınları, İstanbul, 1952, s. 569

1- CHF, a) Cumhuriyetçi, b) Milliyetçi, c) Halkçı, d) Devletçi, e) Laik, f) İnkılapçıdır.

a) Cumhuriyetçilik: Fırka, Cumhuriyetin, milli hakimiyet mefkuresini en iyi ve en emin suretle temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

b) Milliyetçilik: Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvâzi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas eder.

c) Halkçılık: İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır.

Kanunlar mutlak bir müsavât kabul eden ve hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halkçı olarak kabul ederiz.

d) Devletçilik: Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

e) Laiklik: Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların nizamları ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

f) İnkılapçılık: Fırka, milletimizin birçok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

2- Sınıf yok, işbölümü var.

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir[161].

---

[161] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii,* TTK Basımevi, Ankara, 1965, s.94-95.; TUNÇAY, *a.g.e.,* s.448-449

Bu şekilde yeni tüzük ve program kabulünden sonra CHP altı önemli ilkenin sahibi ve uygulayıcısı, Tek partili Cumhuriyet düzeninin tek partisi oldu ve bu ilkeleri "Altı Ok" ile belirterek partinin simgesi yaptı ve 18.05.1931'de kurultayın çalışmaları tamamlandı.

Kurultayın çalışmaları tamamlandıktan sonra da bazı milletvekilleri kurultayda alınan kararları tasvip etmeyen söylemlerde bulunmuşlardır; Bunlardan Balıkesir milletvekilliği yapmış olan Hayrettin Karan Bey "...devletçi bir anlayış söz konusu ise ferdiyetçilikten söz etmek mümkün değildir. Bu böyle bilinsin oysa kurultayda bu konu tam olarak açıklanmamıştır. Partimizin ferdi yatırımlara destek vermesi gereklidir, zaruridir. İktisadi kalkınmayı ancak bu şekilde sağlayabiliriz. Buna dikkat etmek lazımdır..."[162]

Bursa milletvekili Emin Fikri de konuşmasında "...Türk kadınına parti programında ayrı bir önem verilesi gerekliliğinden bahsetmiş, parti içinde buna değinilmesine rağmen yeterli olmadığını, çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkabilmek için kadınımıza daha büyük önem verilerek, parti programında vurgulanması gerektiğinden bahsetmiştir"[163].

CHP, Atatürk'ün önderliğinde milli kurtuluş savaşını yürüten Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur. SCF'sı kendini feshetmiş, Menemen olayı söndürülmüştü. CHP ise bu ortamda mecliste tek parti olarak bulunmaktadır. 17 Mayıs 1931 Kongresinde ise parti, ilk defa olarak açık ve geniş bir aksiyon programına sahip olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu ortam partinin yeni düzenleme içersine girmesine etken olmuştur.

8. Soyadı Kanunu

Yapılan inkılaplar, çıkan kanunlar, Türk milletinin ihtiyaçlarından ortaya çıkan bir zorunluluktur. Asırlardan beri gelen eski şekillerin ortadan kaldırılması amacıyla inkılap kanunları TBMM'nden hızla çıkmıştır. Bunlardan biri de "Soyadı Kanunu" dur.

TBMM İstanbul milletvekillerinden Hasan Cemil Bey "...Soyadı bütün dünyaca kabul edilmiştir. Bunda dinin ve ırki milliyetin tesiri kalmamıştır. Ahkamı şahsiye dairelerince her soy için bir cüzdan tutulması ve bütün soyların nüfus vukuatlarından

---

[162] TBMMZC, D.8, C. 2, s. 409
[163] TBMMZC, D. 8, C. 2, s. 378

başka medeni, sıhhi, adli, askeri, harsi şunatın buraya kaydı, devletin fertlerin ve fertlerin birbirini devlet kaynağından olduğu gibi tanımasını temin edeceği için bu iş Cumhuriyet hükümetimizin layık olduğu çok güzel bir yenilik olacaktır"[164]. İfadeleriyle soyadı kanununun önemini açıklamıştır.

Bursa milletvekillerinden Refik Güran da "... diğer milletler gibi soyadı kullanmamız mecburidir. Asırlar boyunca bu böyle gitmemiştir. Şimdi zamanı gelmiştir. Bu yasanın çıkmasıyla ortada bulunan kargaşa engellenmiş olacaktır. Herkes istediği soyadını alabilmelidir..."[165]

Hükümet tasarısının gerekçesinde ise şöyle denmekteydi. "Her aile ve her fert için bir soyadı taşımak asırlardan beri yerleşmiş bir anane halini almıştır. Bizde ise bu hal isteğe bağlı bırakılmış olduğundan bugün görülen şekil meydana gelmiştir….Bugün köylerde hemen hemen soyadı olmayan ve kullanılmayan bir aileye ve ferde tesadüf edilemez. Medeni kanunda 25, 26, 153, 259. maddelerinde soyadı almayı kanuni bir mecburiyet haline koymak ve bunları nüfus kütüklerine kaydetmek ve herkes için bu adın üzerinde tasarruf hakkını tespit eylemek lazım geldiğinden bu kanun tanzim edilmiştir"[166].

Bursa mebusu Esat Sagay da "Arkadaşlar artık kişilerin tanınmasındaki kargaşa ortamı sona erecektir. Ayrı ayrı kütükler olacak, böylelikle milletimiz daha rahat bir şekilde işlerini görebileceklerdir. Bu kanunla her Türk öz adının dışında bir soyada kavuşacaktır..."[167]

Kanunla, mevcut bütün soyadların nüfus kütüklerine yazdırılması ve soyadı olmayanların yeni bir ad seçerek bunu yazdırması mecburiyeti konmuştur[168].

Soyadı kanunu 21.06.1934 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir[169].

Kanunun ilk maddesiyle her Türk, öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur. Yasanın öngördüğü kısa süre içinde bütün Türk aileleri soylarını belirleyen

---

[164] TBMMZC, D. 4, C.23-24, *Soyadı Kanunu Layihası ve Dahili ve Adliye Encümenleri Mazbatası,* s. 1.
[165] TBMMZC, D. 4, C. 23, s. 365
[166] TBMMZC, D. 4, C. 23-24, s. 2
[167] TBMMZC, D. 4, C. 23, s. 378
[168] TBMMZC, D. 4, C. 23-24, s.4
[169] Soyadı Kanunu'nun tamamı 15 maddedir. Bu kanun maddeleri için bkz. a.g. mzbt, s.6-7. Ayrıca bkz. Bekir Sıtkı YALÇIN, İsmet GÖNLÜAL, *Atatürk İnkılabı,*KTB Yayınları, Ankara, 1984, s.525-527.

soyadlarını aldılar. Bu kanunla Türk insanı sosyal hayatta belirli bir konuma erişmiş olacaktır. Böylelikle toplumsal yaşayışta gerekli olan disiplin ve düzen kazanılmış oldu. Bu kanun ayrıca gelişigüzel uygulamaları ortadan kaldıran bir kanun olmuştur. Ayrıca, soyadı kanunu, ırk ve kabile adları, gülünç ve iğrenç kelimeler dışında soyadı seçmede vatandaşı özgür bırakmıştı.

9. Lâkap, Nişan, Madalya ve Özel Kılıkların Kaldırılması

21.06.1934 tarihli Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra sıra lakap, nişan, madalya ve özel kılıkların kaldırılması için çıkarılacak kanuna gelmişti. Demokrasinin esasına uymayan lakap, nişan, madalya ve özel kılıkların kaldırılmasına dair kanun gerekçesi özetle şu şekildedir:

"Türk inkılabının en açık vasfı demokratik olmasındandır. Demokrasinin temeli ulusal üyeler arasında ne kanunda, ne teşrifatta, ne de muamelede hiçbir fark olmamasıdır. Türk tarihinin ilk çağlarında milletin fertleri arasında hiçbir fark yoktu. O devirde ulus adamları yalnız adları ile anılır, adlarının başına hiçbir sıfat veya paye eklenmezdi. Ortaçağda devlet rejimleri değişti. Bununla beraber halkçılık mefhumu da eski saflığını ve temizliğini kaybetti….Ortaçağda mümtaz sınıflar ortaya çıktı. Türkler, Ortaçağda çeşitli cemiyetlerle temasları sırasında bu tesirlerden kurtulamadı. O da sınıflara ayrılarak millet içersinde bir hiyerarşi vücuda getirdi ve kedisine halktan üstünlüğünü gösteren fuzuli birtakım lakaplar ve payeler izafe etti ve lakap ve payeleri silinmez bir hak gibi taşıdı ve bunları halkı ezmek için mütemadiyen kullandı. Vakıâ, bugün Türk inkılabı önünde ve Cumhuriyeti kanun önünde, herkesi kanun önünde müsavi yapmıştır. Bugün hiçbir ferdin lakabına ve payesine güvenerek ve sığınarak hiç kimseden fazla ve üstün hakkı yoktur…."[170]

İstanbul mebusu olan Hakkı Saydam meclisteki hitabında "Gelişigüzel isimlerin önüne konulan kah tevkiri, kah tahkiri, kah istihzâyı, tazammun eden, efendi, bey, beyefendi, paşa hazretleri gibi tabirlerin artık Türk camiası vasıflarından kaldırılması içtimai inkılabın zaruretlerinden olmuştur..."[171] diyerek kanunun çıkartılmasının artık bir zaruret olduğunu belirtmiştir.

---

[170] TBMMZC, D. 4, C. 23-24, s. 6
[171] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 302

Bursa milletvekili Kemalettin Olpak da mecliste aldığı konuşmada "...Yabancı devletlerin başka yabancı devletler tebâsına birçok sebeplerle nişan vermeleri vakidir. Cumhuriyetin teessüsünden beri Türkler demokrasiye bağlılıklarından bu nişanları takmamaktadırlar. Kanunun son fıkrası verilen ve bâdemâ verilecek olan yabancı devlet nişanlarının taşınmasını menetmiştir. İstiklal madalyası bu yasağın dışındadır...[172]"diyerek kanunun sınırlarından bahsetmiş ve daha sonra bu görüşleri kanunun uygulanmasında yön verici bir nitelik kazanmıştır.

Yanlış anlaşılmalara yer veren ve eskiden beri her yerde türlü anlamlarda kullanılan "Paşa" deyimi artık tarihin sayfalarına bırakılarak Türkiye demokrasisinde kullanılmamalıdır. Bu rütbeler için, dünyanın türlü dillerini kullanan bütün uygar ülkelerde olduğu gibi, "General ve Mareşal" deyimleri kullanılacaktır[173].

Bu gerekçeden sonra "Bey, Beyefendi" gibi daha başka unvanların yasaklanmasını isteyen önergeler oylamaya sunuldu. Bu kelimelerin de lakap olarak kullanılmamasına karar verildi. Efendi, Bey, Paşa gibi lakap ve unvanların kaldırılması 26. 11. 1934 tarihinde TBMM'nde kabul edildi[174].

İstanbul milletvekili Ali Rana Bey kanun kabul edildikten sonra mecliste yaptığı konuşmada "...kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, Türk inkılabının en belirgin özelliklerinden birisi de demokrat ve cumhuriyetçi oluşudur. Bu kanun toplumda eski uygulamayla doğan ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Bu kanunla, özadlarının yanında kullanılan ve toplum içindeki bazı derece ve ayrıcalık durumlarını belirten unvanlar kaldırıldı. Kanunun getirdiği yeniliklerden birisi de, erkek ve kadın vatandaşlar kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla ve soyadlarıyla anılacaktır. Bir başka yenilik ise kanunun sağladığı, her Türk'ü kanun karşısında diğer vatandaşlarla eşit gören anlayışın ortaya çıkmasıdır"[175]. diyerek çıkarılmış olan "Lakap, nişan ve madalya ve bazı özel kılıkların kaldırılmasına ilişkin kanunun" önemini belirtmiştir.

---

[172] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 278
[173] TBMMZC, D. 4, C. 25, *"Efendi, Bey, Beyefendi gibi lakap ve unvanların kaldırıldığına dair Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası*, s. 1-2.
[174] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 3.
[175] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 304

Sosyal alanda yapılan bir diğer inkılap da, "Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine ilişin kanunun" IV. TBMM'nden çıkmasıdır. Bu kanunun gerekçesini hükümet meclise özetle şu şekilde sunmuştur.

"Din ile devletin ayrılığını ve dini akidelerin devlet hayatı haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp, memleketin devlet hayatında dinin hiçbir tesirinin olmamasını, yani laiklik esasını inkılabın ve rejimin ana umdesi tanımış olan Cumhuriyet hükümeti bu yolda attığı adımların tabii bir netice ve icabı olarak ruhanilerin, dini kıyafetlerini ancak ayinler esnasında taşıyıp, ayinler haricinde herhangi bir ferdin taşıyabileceği kıyafetlerde bulunması hususunu lüzumlu görmüş ve bu gayenin temini için bağlı kanun layihasını TBMM'ne sunmuştur. Sunulan layihada izcilik, sporculuk, avcılık gibi maksatlar için kanunen vücuduna izin olan toplulukların ve Türkiye'de bulunan ecnebi kara-deniz, hava kuvvetleri mensuplarının resmi kıyafetlerini taşıyabilmeleri hususunda dahi hükümetçe tanzim ve tayin edilmesi de düşünülmüştür.

Milli birliği, milli duyguyu incitip tahrik edici kıyafetlerin ve alametlerin memlekette serbestliğine mani olmakla, Cumhuriyet hükümeti en tabii ve lüzumlu zabıta teşekküllerinden sayılacak hükümler koymuş olduğuna kanidir"[176].

Kanun 13 Aralık 1934'de kabul edildi[177].

Bu kanunun amacı, milli birliği incitici ve milli duyguyu tahrik edici vaziyetlere engel olmaktı. Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine ilişkin kanunla, dinsel kılık taşımak sınırlandırıldı. Bu yasaya göre, hangi din ve mezhebe mensup olursa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve (giysi) taşımaları yasaklandı.

Bu kanun çıkıncaya kadar kendinde yetki gören herkes bu kıyafetleri taşıyordu. Laik toplumu meydana getirebilmek için onun görüntüsünü bozacak öğeleri toplumdan uzaklaştırmak gerekli idi. Mustafa Kemal Atatürk bu düşünceyle hareket etmiş ve çıkartılan kanunla bunu sağlanmıştır.

---

[176] Kemal ARIBURNU, *Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar,* TBMM Matbaası, C. 1, Ankara, 1957, s. 216-217

[177] ARIBURNU, *a.g.e.,* s. 215-216.

D) TOPLUMSAL MESELELER

1. Hukuk Alanında

Türk inkılabının temel taşlarından biri de hukuk alanında yapılan inkılaplardır. Türk toplumunun çağdaşlaşması yolunda atılan adımlarda hukuk inkılabının da önemli rolü vardır. Hukuk inkılabı sadece Medeni Hukuk alanında yapılmamıştır. Hukukun her alanında yeni düzenlemeler yapılmıştır.

İkinci Meclis'in en ateşli milletvekillerinden ve İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü savcılarından birisi olan Denizli Milletvekili Necip Ali (KÜÇÜKA) Bey, şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"II. TBMM, memleketimizde oluşan inkılapları, hukuk bakımından ifade etmekle tarihte seçkin bir yer kazanmıştır. Yaptığımız büyük siyasi inkılap, Anayasa ile hukuk bakımından ifade edildiği gibi, aynı değer ve nitelikte olan sosyal inkılaplarımız da Medeni Kanun'umuzla ifade edilmiştir."[178]

Kayseri milletvekili Reşit Özsay Bey meclis içinde yaptığı konuşmada "...Arkadaşlar, yüzyıllardır devam eden Osmanlı'dan gelen hukuk düzenimiz artık ömrünü tamamlamıştır. Yerine Avrupa'dan örnek alacağımız hukuk kurallarını getirmemiz gereklidir. Bunu yaparken çok seçici davranmamız gerekmektedir. Bize uygun olanlarını almalıyız. Yeni Türkiye'nin gelişmesinde ve ilerlemesinde alacağımız kararların ehemmiyeti büyüktür. Bunu idrak ederek hukuk düzenimizin temellerinin atılmasının vakti gelmiştir..."[179] diyerek hukuk alanında yapılacak düzenlemelerin önemini dile getirmiştir.

Kocaeli mebusu Hakkı Kılıçoğlu da görüşülmek üzere meclise sunulan kanun tasarının oylanıldığı gün mecliste yaptığı konuşmada "... Derim ki bugün gelecek olan günlerin kaderinin belirleneceği bir gündür. Bu vakitte Alacağımız kararlar milletimizin kaderini etkileyecek kararlardır. Hukuksal alandaki ilerlememiz bu gün daha ileri gidecektir..."[180]

---

[178] GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.223
[179] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 120
[180] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 167

15 Mart 1928 tarih ve 1215 no'lu kanunla İcra Kanununa bazı maddeler ilave edilmiştir. Buna göre, alacaklı ile borçlu arasında ilişkinin nasıl düzenleneceği, icraya başvuru için hangi şartların oluşması gereği belirlenmiştir[181].

11 Nisan 1928 ve 1220 no'lu kanunla, Avukatlık Kanunu'nun altıncı maddesi ile on ikinci maddesi ve onu muaddel olan 06.01.1926 tarih ve 708 no'lu kanunun dördüncü maddesi makamına kaim kanun ile avukatların çalışması düzenlenmiştir.

11 Nisan 1928 ve 1221 no'lu Temyiz Mahkemesi teşkiline dair kanunla Temyiz Mahkemesi'nin oluşması ve işlevi düzene bağlanmıştır[182].

17 Mayıs 1928 ve 1263 no'lu kanunla Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi'nce istihdam edilecek avukatlar hakkında kanunla, vakıflarda çalışan avukatların ve vakfın dışarıdan davalara bakacak avukatlarla ilgili düzenlemeler getirildi[183].

17 Mayıs 1928'de 1268 no'lu Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunun 400. maddesi değiştirildi. Buna göre, gıyap kararı gaibe tebliğ ettirilmezse beş gün içinde işlem yapılacaktır[184].

Hukuk alanındaki en önemli kanunlardan birisi 1312 no'lu kanun Türk Vatandaşlığı Kanunu'dur. 17 maddeden oluşur. Bu kanunla Türk anne-babadan doğan, Türkiye'de doğup ta anne babası ya da bunlardan birisi vatansız olan, Türkiye'de veya ecnebi memlekette evlilik haricinde Türk anadan doğan veya Türk babadan olanlar rüştlerini kazandıktan üç sene içersinde Türk vatandaşı olabilir. Türkiye'de doğan ecnebinin Türkiye'de doğan çocuğu Türk'tür. Rüştüne erdikten sonra anne-babaların tabiiyetlerine altı ay içinde geçebilirler. Türkiye'de beş yıl oturanlar ve reşit olanlar Bakanlar Kurulu kararı ile Türk vatandaşlığına geçebilirler. İstisnai durumlarda beş yıllık ikamet şartı aranmaz. Vatandaşlıktan İçişleri Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu kararı ile kişinin başvurusuyla, askerlik hizmetini yapmak şartıyla çıkabilir. Vatandaşlıktan atılanlar yurt dışına çıkarılır. Tekrar vatandaşlığa alınan, ecnebilerle evliliğinin vatandaşlığa etkisi anlatılır[185].

---

[181] Düstur III Tertip, C. 9, s. 246-247
[182] Düstur III Tertip, C. 9, s. 269-272
[183] Düstur III Tertip, C. 9, s. 866
[184] Düstur III Tertip, C. 9, s. 872
[185] Düstur III Tertip, C. 9, s. 994-998

1333, 1350, 1389 no'lu kanunlarla avukatların, adliye harçlarının, vekalet ücretleri belirlenmiştir. 1440 no'lu 13 Mayıs 1929'da, Ticaret Kanunu kabul edildi. Deniz Ticareti, kaptanlık, mal taşıma usullerini sisteme koyar. Alman Kanunu esas alınmıştır[186].

Hukuk alanındaki en önemli inkılap Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'dur. (CMUK). Bu kanun düzenlenirken mecliste söz alan Mehmet Sabri Toprak "Bugüne kadar yapılan hukuksal düzenlemeler getirdiği yeniliklerle birlikte çok olumlu olmuştur. Fakat yeterli değildir. Çıkartılacak yeni kanunlarla bunu desteklememiz lazımdır. Bu konuda var olan kanunlar ömrünü tamamlamıştır. Bir komisyon toplanmalı ve bu komisyonu oluşturacak olanlar işinin ehli olan kişilerden seçilmelidir. Seçilecek olan komisyon hızla çalışmalarına başlamalı ve münasip olanı belirlemelidir..."[187].

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Tahir Bey başkanlığında Asım Bey, Hukuk Profesörleri Yusuf Ziya, Cevdet Ferit, Vehbi Bey, Ceza Hukuku Öğretmeni Avukat Bahir, Sıddık Sami Beylerden oluşan bir komisyon, Alman Ceza Usulünü örnek alarak CMUK'u ortaya çıkarmışlardır.

1412 sayılı 4 Nisan 1929'da kabul edilen CMUK'un yapılış sebebi olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin halihazırdaki ceza kanunu 1789 tarihli Fransız Usulü Ceza Kanunu'ndan iktibas edilmiş ve birçok değişikliklere uğramıştır. Mutlakiyet devrinden kalan bu kanun nazariyelerinin eksikliği nedeniyle ayakta duramayacak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdadır. Yeni Türk rejimine uygun kanun yapmak gerektiğinden bu kanun hazırlanmıştır. Bu kanunun gerekçeli layihasını Mahmut Esat Bey vermiş ve kanun 4 Nisan'da kabul edilmiştir. Alman CMUK kanunundaki esaslar aynen korunmuş, ancak ihtiyacın gerektirdiği, bazı ilaveler konmuş ya da teşkilata uymayan hükümler çıkarılmıştır. Bu kanunun ilk gayesi, adalet prensiplerini ihlal etmemek şartıyla, süratle, sadelikle davaların bitirilmesi, haklı haksızın belirlenmesidir. Kanun aynı zamanda Türk Dili'nin sadeleşmesini de sağlamıştır. Eski Hukuk uslüp ve terimleri mümkün olduğunca terkedilmiştir. CMUK,

---

[186] Düstur III Tertip, C. 10, s. 898
[187] TBMMZC, D. 4, C. 25, s. 367

mahkemelerin görevleri, hakimlerin çalışmaları, şahitlik, otopsi, tutuklama, salıverme, müdafaa gibi temel konuları hükme bağlamıştır. 426 maddeden oluşur[188].

18.04.1929 tarih ve 1424 no'lu kanunla İcra İflas Kanunu kabul edildi. İsviçre örnek alınarak Fransızca metninden çevrilmiştir. 345 maddeden oluşan bu kanun borç, icra, iflas işlerini çağdaş hale getirmiştir. 1425 no'lu ek bir kanunla bu kanunun bazı eksiklikleri giderilmiş, yürürlükteki meselelerin nasıl çözüleceğini açıklamıştır. Alacak ve borçlu arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir[189].

16 Mayıs 1929 tarih ve 1451 no'lu kanunla Tapu Harçları düzenlenmiştir[190].

Askerlikle ilgili olarak 1631 ve 1632 no'lu kanunlar çıkarılarak askerlerin ve ordu mensuplarının cezai hükümleri düzenlenmiştir[191].

Bunlardan başka daha önce çıkarılan kanunlarla, önceden çıkarılan kanunlara eklemeler, değişiklikler yapılmıştır.

2. Kadın Haklarında

Cumhuriyet döneminde kadın önce Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğrenim yapmada erkeklerle eşit imkanlara, 1926'da Medeni Kanun ile ise temel haklarını almıştır. Türk kadınının temel haklarına kavuşması esnasında meclisteki milletvekillerimizin kadın haklarını destekler tutumları çok etkili olmuştur.

Tokat milletvekillerinden Bekir Sami Bey, "...Türk kadını dünya üzerindeki en fazla değer verilmesi gereken kadınların başında gelmektedir. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Son yıllarda yapılması gerekenler yapılmamıştır ve Türk kadını hak ettiği yerde değildir. Osmanlıdan aldığımız enkaz içersinde kadınımızın içersine düştüğü durum içler acısıdır. Bunu değiştirmek bizlere düşmektedir. Bunu yaparken de dernekleşme biçiminde yapılmalıdır. Daha önceden var olan dernekler yetersiz kalmışlardır..."[192]

Türkiye'de ilk kadın derneklerinin kurulması Cumhuriyet öncesine rastlar. Derneklerden birisi olan 1923'de Türk Kadınlar Birliği kuruldu. Kurucusu Nezihe Muhittin Hanım'dır. 1927'den itibaren bu dernek Türk kadınının siyasi haklarına

[188] Düstur III Tertip, C. 10, s. 590
[189] Düstur III Tertip, C. 10, s.751
[190] Düstur III Tertip, C. 10, s. 1043
[191] Düstur III Tertip, C. 11, s. 1004
[192] TBMMZC, D. 4, C. 26, s. 123

kavuşması için mücadele vermiştir. Çalışma hayatında kadınların daha fazla aktif rol alması için Cumhuriyet yönetimi oldukça sıcak yaklaşmıştır. 1928'de İstanbul Fen Fakültesi'nden beş genç kız, kimyacı olarak diploma almışlardır. 1928'de bir genç kız, ilk kez Yüksek Mühendislik Okulu'na girmiştir. 1927'de İstanbul Barosu'na yazılan Bediye Hanım'ı, 1928'de Süreyya Hanım izleyecektir. Ancak dava alan ilk kadın avukat Beyhan Hanım adını taşıyordu. 25 Ekim 1928'de İstanbul Ticaret Mahkemesi önünde bir iflas davasını parlak biçimde savundu. Başına, üzerinde peçe bulunan bir cübbe giymişti. Mahkeme salonu tıklım tıklımdı ve pek çok kadın, bir kadın avukatı dinlemeye gelmişti[193].

Urfa milletvekili Refet Ülgen "...sizlerden bir ricam var arkadaşlar, bu asil milletin daha ileri gitmesini istiyorsak buna kadınlarımızdan başlamalıyız. Kadınlarımızın kendilerine güvenmelerini sağlamalıyız. İçtimai hayatta erkeklerle eşit şartlarda katılımlarına çalışmalıyız. Çıkartacağımız yasalarla bunu tüm dünyaya göstermeliyiz..."[194]

Mecliste Türk kadınlarına hukuksal düzenlemelerle böyle haklar verilirken alınan kararları tasvip etmeyen ve muhalif bir tavır sergileyen milletvekilleri de olmuştur. Kastamonu milletvekili Ali Rıza Bey de aldığı sözde "...Efendiler batıya benzemek böyle olmaz. Bizler batıya benzemek adına yüzyıllardır sahip olduğumuz geleneklerimizi unutamayız. Tabi ki kadınımız bizim nazarımızda çok değerli fakat kadınımıza içtimai hayatta haklar verilecek diye manevi değerlerimizi, dini değerlerimizi de unutmamamız gerekir. Bizi yüzyıllar boyunca ayakta tutan dine bağlılığımız ve bunun sonucu olarak ta aile hayatımıza verdiğimiz değerdir...[195]"

Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey de "...burada kadınlarımızın haklarından bahsediliyor, bunun üzerinde duruluyor. Geçmişimize bakıldığında görülecektir ki Türk milleti kadar kadınına önem veren başka bir millet yoktur. Bizim kadınımız hem çocuklarımızın annesi, hem evin her şeyi olmuştur. Bu güne kadar sanki Kadınlarımıza yeterli değer verilmemiş gibi konuşuluyor. Buna kesinlikle

---

[193] Bernard CAPORAL, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,* Tise Matbaası, Ankara, 1982, s. 620.
[194] TBMMZC, D. 26, C. 4, s. 187
[195] TBMMZC, D. 26, C. 4, s. 345

katılmıyorum. Kadınlarımızı siyasi haklardan mahrum etmek düşünülemez, bunu yanında aile hayatından ayrı tutmamız da çok yanlış olacaktır..."[196]

Çalışma hayatı için kadınlara sağlanan en büyük kolaylıklardan biri, kadın doktorların on sene için mecburi hizmetten muaf tutulmasıdır. 21 Mayıs 1928'de çıkan 1298 no'lu kanunla, Türk kadın doktorları on yıl için mecburi hizmetten muaftırlar[197]. Bu kanunla Türk kadınlarını Tıp Fakülteleri'ne ve tıbba çekme amacı güdülmüştür.

Bu amaçla ilk defa 1930'da görev verildi. Kadınların Cumhuriyet döneminde kurduğu sosyal dernekler bulunmaktadır. Bunlar, Veremle Mücadele Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu (1928'de Himaye-i Eftal Kadın Cemiyeti adıyla kuruldu. Amacı anaların sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek, çalışan anneler için kreşler açmaktı.) Yetimleri koruma Cemiyeti gibi. Himaye-i Etfâl Kadın Yardım Cemiyeti adıyla bir kadın derneği kurulmuştur. Bu dernek 19 Şubat 1928'de ilk toplantısını yapmıştır. Derneğin amacı, kadını çalıştırarak yardım etmek, çalışamayacak durumda olanlara yardım yapmaktır[198].

Türk kadınının siyasi haklarına kavuşması için Türk Kadın Birliği çalışmalarını hızlandırmıştır. Yerel seçimlerde oy kullanma haklarını elde etmek için, basın yoluyla da zaman zaman propaganda yapılıyordu. 03.04.1930 tarihinde 1580 no'lu kanun, Belediye Kanunu kabul edildi. Bu kanunla kadınlar yerel seçimlere katılma hakkını elde ettiler. Bu kanunla 30 yaşını dolduran her Türk kadınının oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Aynı gün Ankara Türk Ocağı'nda konuşma yapan Afet İnan şöyle demektedir; "Kadınları siyasi haktan mahrum etmek lüzumunu, kadınla erkek arasında işbölümü kaidelerinin bir sonucu gibi gösterenler vardır. Halbuki, işbölümü fikri ne kadınlara ve ne de erkeklere yapamayacakları vazifeler yüklememelidir neticesini meydana koyar….. Kadın bu gün tezgahlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, ticarethanelerde, memurluklarda, bütün umumi işlerde çalışmaktadır. …. Kadın seçim hakkını almalıdır. Çünkü, demokrasinin mantığı bunu gerektirir. Çünkü kadının müdafaa edeceği menfaatler vardır, çünkü kadının toplum içinde göreceği vazifeler vardır. Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkının tanınması, yasama

---

[196] TBMMZC, D. 26, C. 4, s. 267
[197] Düstur III Tertip, C. 9, s.977.
[198] Tezer TAŞKIRAN, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 221

meclisine üye seçmek ve seçilmek hakkının yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına mutlu bir başlangıçtır"[199].

Bu mutlu başlangıç 1933 ve 1934'deki seçim kanunları ile sona erdirilmiştir.

3. Rakam ve Ölçülerde

8 Mayıs 1928 tarihinde Erzincan Milletvekili, Saffet Bey tarafından verilen kanun teklifinde milletlerarası rakamlara geçişin bir zaruret olduğu belirtilmiştir. Nitekim 28 Mayıs 1928'de 1288 no'lu kanunla milletlerarası rakamların kullanılması kabul edilmiştir[200].

Saffet Bey verdiği kanun teklifinden sonra meclis kürsüsünde "...Efendiler bugüne kadar içtimai hayatta kullanılmış olan ölçülerimiz doğu kaynaklı olmuştur. Oysa bu millet artık yönünü batıya çevirmiş ve bu yönde ilerlemeyi düşünmektedir. Ticari yönümüz de böyle gelişmektedir. Bu ise her alanda olduğu gibi ticari hayatımızda kazı karışıklıklara yol açmaktadır. Çağdaş uygarlığı hedef almış olan milletimiz en kısa zamanda eski alışkanlıkları bırakıp, batıda kullanılan ölçülere geçmelidir..."[201]

Saffet Bey'in verdiği kanun teklifinin görüşülmesi esnasında bazı milletvekilleri görüşlerini açıklamışlardır. Balıkesir milletvekili Osman Niyazi Bey "Bu zorunluluktan kaçılamaz. Bu bir zorunluluktur. Çünkü bu millet ileri gitmelidir. İlerlemenin ilk koşulu da ekonomideki düzelmedir. Ekonomik kalkınmamızı sağlayacak düzeltmeleri, yenilikleri yapabilmeliyiz. Bunda tereddüt göstermek zaman kaybından başka bir şey değildir..."[202]

Trabzon Milletvekili Ali Şefik Bey de "Verilen kanun ile yeni ölçülere geçiş kolay olmayacaktır. Halkın yüzyıllardır benimsediği alışkanlıkları birden kaldırmak kolay bir iş değildir. Bunu yapmazsak ise daha vahim bir gelecek bizi beklemektedir. Dünyanın kabul ettiği ve bizlere çok daha kolaylık sağlayacak ölçülerdeki bu değişikliği hep birlikte kabul ederek, uygar ülkeler seviyesine iştirak etmeliyiz..."[203]

Ticari kolaylıklar sağlamak, ülke içinde ağırlık ve uzunluk ölçülerinde tek bir sistemin uygulanması için de 1931 yılında ölçülerde değişiklik yapılmıştır. 1782 sayılı

---

[199] TAŞKIRAN, *a.g.e*, s. 132-134.
[200] ARIBURNU, *a.g.e.,* s. 201.
[201] TBMMZC, D. 27, C. 6, s. 142
[202] TBMMZC, D. 27, C. 6, s. 159
[203] TBMMZC, 27, C. 6, s. 308

kanunla, arşın, endaze okka, çeki gibi belirli olmayan, bölgelere göre de değişen ölçüler kaldırılmıştır. Yerine onlu sisteme uygun metre ve kilo gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmiştir.

E) AYAKLANMALAR

1. Nasturi Ayaklanması

Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması, nüfus değişimi ile gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, ekonomik sıkıntılar ve yolsuzluk iddiaları, içte huzursuzluklara neden olurken 1924 sonbaharında Hakkari yöresinde bir Nasturi Ayaklanması ile karşılaşılmıştı[204].

Türk yönetiminden çıkmaya yönelmiş olan Nasturiler, Musul sorununun İngiltere ile bir savaş olasılığını da içeren derin bir anlaşmazlığa dönüştüğü sırada, öteden beri kendisini destekleyen İngilizler'den güç alarak ayaklandı. Bunun yanında bazı İngiliz misyonerlerin bir süredir Nasturiler arasında propaganda yaptıkları da biliniyordu. Ayaklanmayı bastıran Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez'in saptadığına göre de, Van'ın güneyinden Siirt ilinin doğusundan ve Mardin ilinin kuzey doğusundan Irak sınırına uzanan geniş alana yayılmış olan Nasturiler İngilizler'in yardımıyla silahlanmışlardı. Artık aralarına devlet memuru giremez olmuştu. Son olarak bölgede iki jandarma vurularak öldürülmüştü. Hakkari'nin Çukurca, Habur yöresinde başlayan ayaklanma, genç Türkiye Cumhuriyeti için içte birliği ve huzuru, dışa karşı da ülke bütünlüğünü, bağımsızlığını koruma açısından önemli bir sınav demekti. Bu nedenle Nasturi çetelerinin saldırılarının önlenmesi için TBMM'de görüşmeler başlamış ve bölgeye kuvvet gönderilmesi gerekli görülmüştü. Ancak bu kez de İngiliz uçakları henüz kesinleşmemiş olan Türkiye- Irak sınırını geçerek Türk birliğine ateş açtılar. İngilizler bununla da yetinmeyip Türk hükümetine verdikleri bir nota ile bölgedeki askeri hareketin durdurulmasını istemişler, aksi halde Türkiye'ye karşı harekete girişeceklerini bildirmişlerdir[205].

TBMM'de bölgeye kuvvet gönderilmesi görüşüldüğü sırada karara muhalif milletvekillerinin görüşleri oldukça dikkat çekicidir;

---

[204] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi (3. Kitap)- 1. Bölüm- Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s.105
[205] TURAN, *a.g.e.,* s.105-106

Kastamonu milletvekili Ahmet Nazmi Bey sert tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. "...Arkadaşlar, vatanımızın doğu kısmında bu kargaşa ortamı gerçekten çok vahim neticelere yol açabilir. Çıkan ayaklanmalar kısa sürede bastırılması ve suçu görülenler gerekli cezaya çarptırılmalıdır. Fakat bölgeye kendi askerlerimizi göndermemiz şu an için uygun görünmemektedir. Bölge İngiliz baskısını yakından hissetmektedir. Bu konuda tedbirli davranmamız lüzumludur. Bizlerin burada çok rahat verebileceği bir karar yüzlerce evladımızın canına mal olabilir..."[206] diyerek mecliste karara muhalif mebusların başını çekmiştir.

Aydın milletvekili Mahzar Germen de, "Canımızı, malımızı bu topraklar için feda etmek zamanı geldiğinde vakit geçirmeden hareket edeceğimizi herkes bilsin, lakin vatan topraklarını korumayı akıl çerçevesinde yürütmek gerekir. Burada topraklarımızın doğusunda başlamış olan isyan hareketi tüm yurda tesir edebilir. Buna çok hızlı bir şekilde önlem alınması lazımdır. Önlem almaya çalışırken tedbiri elden bırakmamak gerekmektedir..."[207]

İngiltere'nin bu davranışı, ayaklanmanın amacını ve boyutunu açıkça göstermiş, fakat Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerini korkutamamıştı. Diyarbakır'daki VII. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez Nasturi Ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmişti. Hareket sırasında Kürt aşiretlerinden de yararlanmak istenmişti. Bu amaçla Simko diye tanınan Şikak aşireti başkanı İsmail Ağa ile ilişki kurulmuştu. Kimi aşiretler de Cafer Tayyar Eğilmez kuvvetlerine yardımcı olmuşlardı. İngiliz uçaklarının Türk kuvvetlerine saldırmasına aldırmayarak sürdürülen hareket sonunda, ayaklanma 26 Eylül'de tümüyle bastırılmıştı. Kaçmak zorunda olan Nasturiler de İngiliz yönetimindeki Irak'a sığınmışlardı[208].

2. Şeyh Said Ayaklanması

Türkiye'de radikal inkılap hareketlerinin birbiri ardına gerçekleştirildiği bir ortamda çıkan Şeyh Said isyanı, büyük ölçüde Musul Meselesi dolayısıyla Türkiye ile münasebetleri gerginleşen İngiltere'nin teşvikiyle patlak vermiştir[209].

---

[206] TBMMZC, D. 4, C. 3, s. 126
[207] TBMMZC, D. 4, C. 3, s. 167
[208] TURAN, s.106
[209] Ergün AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri, C. II,* NTB Yayınları, Ankara, 1982, s. 92-98; Behçet CEMAL, *Şeyh Said İsyanı,* TTK Basımevi, İstanbul, 1955, s. 26-29

Halifeliğin kaldırılmasından sonra başlayan " ülkedeki dini durumun ne olacağı" konusundaki endişeler ve bu endişelerin yol açtığı tartışmalara, Kürt Teâli Cemiyeti'nin faaliyetlerinin de eklenmesi ile " Dini ve şeriatı kurtarmak ve Hilafeti ihya etmek" parolasıyla Şeyh Said'in önderliğinde 13 Şubat 1925'de başlamıştır. Bu isyan hareketinin esas sebeplerinden birisi de yapılan inkılapların istenmemesi ve yapılanların engellenmeye çalışılmasıdır [210].

Gerçekten de hükümetin hızlı bir şekilde gelişen icraatlarının mahiyetinin bölge halkı tarafından iyi bilinmemesi ve adeta böyle bir fırsat için tetikte bekleyen dış güçlerin isyanı yaygınlaştırma çabaları, Şeyh Said ve avanesinin işini kolaylaştırmış, bu da isyanın çok kısa süre içinde geniş bir alana yayılmasına yol açmıştır.

Doğuda, bugünkü adı Bingöl olan Genç ilinde başlayan ve kısa sürede Ergani, Diyarbakır ve Elazığ illerine yayılan isyan üzerine hükümet, bu olayı " inkılaplara karşı bir irtica hareketi olarak" nitelemiş ve acil tedbir alma yoluna gitmiştir. Konuyu meclise getiren İstanbul milletvekili Refik Saydam olmuştur.

Konunun mecliste görüşülmeye başlanması ile birlikte ilk önce 1547 sayılı tezkere ile (23 Şubat 1925 tarihli) TBMM'nden " Devlet'in silahlı kuvvetlerine karşı başlayan ve gittikçe daha geniş bir alana yayılma istidadı gösteren isyana karşı tedbir olmak üzere Genç, Muş, Ergani, Dersim, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari illeri ile Erzurum'un Kıği ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan etme kararını" onaylamasını istemiştir. Ertesi gün yayınlanan diğer bir tezkere ile de, sıkıyönetimin Malatya iline de teşmil edildiği bildirilmiştir[211].

Bölgede sıkıyönetim kararının görüşülmeleri sırasında Çanakkale mebusu Mehmet Dinç "...aldığımız karar milletimizi huzura kavuşturmak, halkımızın can, mal, namus güvenliğini sağlamak içindir. Sıkıyönetimin alınması demek bölgenin bir durum olduğunu bize gösterir. Bu hali bir an önce değiştirmek lazımdır. Tüm vatanı refaha kavuşturmalıyız..."[212]

Manisa milletvekili Yaşar Özey "...Bölgede oluşturulmak istenen olağanüstü durum karşısında alınan önlemler bir karşı harekat özelliği taşımaktadır. Hükümet bu duruma derhal bir çözüm üretmek mecburiyetindedir. Yoksa bu Cumhuriyete

[210] TBMMZC, D. 2, C. 15, s.110
[211] CEMAL, *a.g.e.,* s. 40-41; GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.101-102
[212] TBMMZC, D. 4, C. 3, s. 367

bağlılığımıza zarar verici bir nitelik taşımaktadır...”[213] diyerek hükümetin aldığı kararlara karşı bir tavır sergilemiştir.

Şeyh Said’in on dört ilde yayılmaya başlayan bu isyanını “ bölgede sıkıyönetim ilan ederek ve birtakım askeri tedbirler alarak” önleyebileceğini düşünen Başbakan Ali Fethi Bey ve hükümetine karşı, meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran CHP’nin şahinler kanadı, isyanı bir “karşı ihtilal hareketi” olarak gördüğünden, Cumhuriyet düşmanlarına fırsat vermemek için, bütün memlekette sıkıyönetim ilan edilmesini ve olağanüstü tedbirler alınmasını istiyorlardı. Atatürk’ün de isyancılar karşısında enerjik bir tutum takınılmasından yana tavır alması üzerine, Fethi Bey Hükümeti istifa etti[214].

İstanbul milletvekillerinden Ziya Karamursal Bey mecliste yaptığı konuşmada “ Efendiler memleketimiz bu durumda iken hükümetin istifası, ülkenin selameti açısından doğru değildir. Düzene, nizama ihtiyacımız olduğu bu dönemde daha fazla düşünerek hareket etmekte fayda vardır...”[215] diyerek yeni kurulacak olan hükümete karşı tavrını belirtmiştir.

Fethi Bey Hükümeti, istifa etmeden önce, bölgede sıkıyönetim ilan etmiş, Üçüncü Ordu Komutanı Kazım Paşa’yı kuvvetleriyle birlikte bölgeye göndermişti. Bu kuvvetler isyancılar karşısında başarılı olamayınca, bir yandan merkezi kuvvetler bölgeye gönderilirken, bir yandan da kanuni tedbirler alınmaya çalışılmıştı. Mesela, bu amaçla 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun birinci maddesi değiştirilmiş ve dini istismar ve vatana ihanet suçları arasında sayılmış, böylece isyancıları cezalandırabilmek için hukuki bir dayanak da bulunmaya çalışılmıştı[216].

Fethi Bey’den sonra başbakanlığa atanan İsmet Paşa’nın kurduğu hükümet, ilk iş olarak Takrir-i Sükun Kanunu’nu meclis gündemine getirmiş, yapılan görüşmeler ve tartışmalardan sonra bu kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe sokulmuştur. Hükümete gelirken kendilerinin “ Hem bu isyanı süratle bastıracaklarını, hem de bir daha bu tür isyanların çıkmasına izin vermeyecek tedbirleri alacaklarını” ifade eden İsmet Paşa Hükümeti, ikinci iş olarak da “ Olağan üstü durumdan dolayı ilan olunan seferberliğin sağlanması, milletin ve Cumhuriyet’in güvenliğini bozucu propagandalarla,

---

[213] TBMMZC, D. 4, C. 3, s. 378
[214] TBMMZC, D. 2, C. 15, s.110; OKYAR, *a.g.e.,* s.367-368; CEBESOY, *a.g.e.,* s.145-146; GOLOĞLU, *a.g.e.*, s.111-112
[215] TBMMZC, D. 4, C. 3, s. 398
[216] TBMM Kanunlar Dergisi, C. III, s. 67

teşebbüslerin yasaklanması ve cezalandırılabilmesi için askeri harekat bölgesinde çalışacak ve idam kararları meclisin onayından geçmeyecek olan iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına" izin istemiştir. Bu istek de meclis tarafından kabul edilmiş ve yeni dönem İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur[217].

Hükümet, bu hazırlıkları tamamladıktan sonra, İstanbul, Adana, İzmir ve Trabzon'daki bazı gazeteleri kapattırdı. İstiklal Mahkemeleri'ni faaliyete geçirdi. İsyan bölgesindeki sıkıyönetimin süresini uzattırdı. Merkezi kuvvetlerin katılımı ve diğer tedbirlerin de tamamlanmasıyla, isyan 31 Mayıs 1925'de tam olarak bastırılmıştır. Şeyh Said ve yakınları ile isyanın diğer elebaşları yakalanarak Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve cezalandırılmalardan sonra, idama mahkum edilenlerin cezaları 28 Haziran 1925'de infaz edilmiştir[218].

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, yaptığı yargılamalar sırasında ve sonrasında İngilizlerin de bu isyanda büyük rollerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Milli meselelerimizden olan Musul Meselesi'nin aleyhimizde sonuçlanmasında bu isyanın çok büyük rolü olduğu herkesçe kabul edilmektedir[219].

Halifeliğin kaldırılması ve halifenin yurt dışına çıkarılmasından bir yıl sonra zuhur eden bu bunalım, Cumhuriyet Hükümeti'nce zorlanmadan bastırılmışsa da, Şeyh Said İsyanı memlekette mutedil bir idare için şartların yeterince uygun olmadığını ortaya koymuştu. Dolayısıyla, hükümet bir yandan gayri memnun, muhafazakar ve muhalif basına karşı kanuni tedbirler alırken, diğer taraftan da programındaki " itikad-ı diniyeye hürmetkar olmak" ifadesinin, irticai tahriklere vesile olduğu, mensuplarının dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı (3 Haziran 1925)[220].

3. Menemen Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından yaklaşık bir ay sonra İzmir'in Menemen ilçesinde daha sonra Menemen Olayı olarak anılacak olan olay cereyan etti.

---

[217] TBMMZC, D. 2, C. 15, 154-166; CEMAL, *a.g.e.,* s. 56-60, AYBARS*, a.g.e.,* s. 103-112; CEBESOY, *a.g.e.,* s. 148
[218] AYBARS, *a.g.e.,* s. 129-182
[219] CEBESOY, *a.g.e.,* s. 127-128, 168; AYBARS, *a.g.e.,* s. 81-91
[220] ÇAYCI, *a.g.m.,* s. 222

Menemen Olayı'nın nedeni hakkında Kemal Üstün, Menemen Olayı ve Kubilay adlı eserinde,

" Devrimleri başlatan, uygulayan ve koruyan tek parti döneminde daha özgür ve demokratik bir yönetime dönüşüyordu. Politik ortam…..Menemen Olayı'nın "ortamı" sözü edilen dönemde, (SCF) döneminde din perdesine bürünen çıkarcı çevrelerin beslediği ve korunduğu ortamdır. Yeni parti kurulduktan sonra İzmir, Manisa ve Balıkesir çevresinde diğer bölgelerden daha kısa zamanda yayılmış, taraftar bulmuş ve güçlenmişti. Laiklik ilkesinin fırsatçılar ve çıkarcılarca eleştirilip, yorumlanması, bu bölgedeki halkın yeni kurulan partiye eğilimi, sinmiş ve pusu kurmuş tarikat mensuplarını, şeyhlerini, müritlerini umutlandırmış ve harekete geçirmiştir."[221] der.

Nakşibendi tarikatına mensup Giritli Mehmet ve beş arkadaşının başlattığı olaydır. Giritli Mehmet, kendini Mehdi olarak ilan eder. Yakınlarından olanları Mehdiliğe inandırıp propaganda yapmaya başlar. Propaganda yaptıkları kahve kapatılınca Tatlıcı Hüseyin'in evinde zikre başlarlar. Daha sonra taraftarlarıyla Manisa'nın Bozalan Köyü'ne giderler. Mehdi tüm köy ve şehirlerde gezileceğini, Arabistan'dan Çin'e kadar olan yerlerde dolaşarak, Hz. İsa ile birleşeceğini, Avrupa devletlerini dine davet edeceğini söyler. Bozalan'a giderken içlerinden biri kaçar. Mehdi bundan sora kaçacakları vurmakla tehdit etmiştir. Bozalan'a varınca Mehdi avlanmak için geldiklerini söyler, daha sonra dağda bir kulübe yaptırarak orada zikre devam ederler. Kulübede zikirden başka esrar da içerler. Burada Menemen'e inmeyi ve Menemen'de yapacakları işleri kararlaştırırlar. Menemen'de bütün Şeyhlere telgraf çekilecek, hükümet işgal edilecektir, tekkeler açılacak, Manisa, Ankara ve diğer şehirler işgal edildikten sonra İstanbul'a gidilecektir. 23.12.1930'da Menemen'e gelinir. Menemen'de camiye girilerek Giritli Mehmet Mehdiliği ilan eder. Meydanda toplanarak zikre başlarlar. Halk ta bu arada göstericilerin etrafına toplanmaya başlar. Olay yerine gelen jandarma yazıcısı Ali Efendi gelir ve ne istediklerini sorar. Mehdi Mehmet komutanını isteyince bölük komutanı Fahri Bey gelir. Mehdiyle konuşarak tedbir almak üzere geri döner. Alaydan yardım ister. Olay yerine gelen asteğmen Kubilay dağılmalarını söyler. Ancak dağılmazlar. Olayın devamını şahitlerin ifadesinden dinleyelim. "Mehdi, zabiti kalktı ve silahla vurdu. Zabit yaralı olarak

---

[221] Kemal ÜSTÜN, *Menemen Olayı ve Kubilay,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 18-19

caminin yanına gelince düştü. Şamdan Mehmet giderek zabitin kafasını kesti, getirdi sancağın ucuna dikti. Baş orada durmayınca ahaliden birisi ip verdi. Başı sancağın ucuna bağladılar ve yine bu vaziyette meydanlıkta tekbire başladık."[222]

Bu arda olay yerine gelen, iki bekçi isyancılara ateşe başlayınca Mehdi Mehmet, Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet vurulurlar. Gelen askeri kuvvetler isyancıları yakalamaya vurmaya başlarlar. Bir kısım ise kaçmaya başlar. Yakalananlar daha sonra sorgulanmışlardır. Menemen olayı sırasında Mustafa Kemal, Edirne'de bulunmaktadır. 25 Aralık 1930 günü İstanbul'a dönerek ertesi gün Dolmabahçe Sarayı'nda Başbakan İsmet (İnönü)'nün, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak)'ın, ordu komutanı Fahrettin (Altay)'ın, İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya)'nın katılmasıyla bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Menemen Olayı görüşülmüş, sıkıyönetimin ilanı kararlaştırılarak, komutanlığa Fahrettin (Altay) getirilmiştir[223].

31.12.1930'da Bakanlar Kurulu kararı ile Menemen, Manisa ve Balıkesir'de bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilir. Daha sonra bir ay daha uzatılır. Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında askeri bir mahkeme kurulur. Menemen, Manisa, Balıkesir ve Antalya'da yapılan tutuklamalarda ele geçirilenlerin sayısı 2200'ü bulmuştur[224]. Yapılan soruşturma ve mahkemelerde, olayın ardından İstanbul'da oturan Nakşibendi başı Şeyh Esat Efendi olduğu anlaşılmıştır.

Sanıklardan 28'i ölüm cezasına çarptırıldı. Diğer şahıslar çeşitli hapis cezasına çarptırıldılar[225]. Olayın incelenmesinden sonra, politik amaçlı olmadığı anlaşılmış, iki aylık sıkıyönetimden sonra bir hafta daha uzatılıp kaldırılmıştır.

01.01.1931'de Menemen Olayı mecliste görüşüldü. Olayın görüşülmesini meclise getiren İstanbul milletvekili Ziya Karamursal olmuştur. 42 milletvekilinin verdiği takrirle olay hakkında başbakandan bilgi ve izahat istendi. Başbakan İsmet Paşa 23 Aralık'ta Menemen'de Kubilay'ın öldürüldüğünü, Menemen halkının seyirci kaldığını, bir kısmının olayın etkisiyle seyirci kaldığını, bir kısmının da onayladığı için seyirci kaldığını belirtmiştir. Kubilay'ın olayı bastırmak için uğraştığını ancak başarılı olamadığını, savcılığın olaya derhal müdahale ettiğini ve soruşturduğunu anlattı.

---

[222] TBMMZC, C.25, s.15
[223] Mehmet ÖNDER, *Atatürk'ün Yurt Gezileri,* Ankara, 1975, Türkiye İş Bankası Kültür yay., s. 180
[224] Neşet ÇAĞATAY, *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana),* Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 33
[225] TBMMZC, C. 25, s. 5-91

Tahkikat neticesinde, isyancıların daha önceden hazırlandığının görüşüldüğünü, tahkikatın sürdürülmekte olduğunu açıklamıştır. Meselenin dini siyasete alet eden safhasına dikkat çekmiştir[226].

Mazhar Müfit (Kansu), "...olayın birkaç esrarkeş kişinin eseri olmadığını, planlı hareket olduğunu, ancak İsyancıların hazırlık süresi boyunca yani üç ay zarfında hükümetin, hükümet memurlarının nerede olduğunu sormuştur. Gelecekte bu tür olayların olmaması için şimdiden bir kanun çıkarılması gerektiğini...[227]" vurgulamıştır.

Ahmet Ağaoğlu ise, "hükümetin basın özgürlüğünün devamı konusunda gösterdiği duyarlılığın memnuniyet verici olduğunu, bu tutumun korkutuculuğunu, bu olaylar için kesin çözümler bulunması gereğini ve kendilerinin de mesuliyeti bulunduğunu söylemiştir[228]".

Ali Saip Bey, Ağaoğlu Ahmet'e cevap vermiş, "...basın hürriyetine karşı olmadığını, karşı olduğu şeyin rejimi yıkmak isteyen hain gazeteciler olduğunu...[229]" söylemiştir.

01.01. 1931'de bu görüşmelerden sonra sıkıyönetim ilanı oybirliği ile kabul edilmiştir[230].

4. Koçgiri Ayaklanması

Osmanlı yönetimi kendisine cephe alan yerel beyleri, aşiret başkanlarını değişik sanlarla oradaki yönetimin başına getirerek sükuneti sağlama siyasasını Dersim'de de uygulamıştı. Örneğin Dersim'e egemen olup, merkezin emirlerini dinlemeyen Hüseyin Bey, 1863'de tutuklanıp sürgüne gönderilmişken bir süre sonra yine aşiretinin başına geçirilmişti. Onun ölümünden sonra oğlu Ali'ye "Dersim Umum Müdürü" sanı verilmişti. Tanzimat Dönemi'nde bölgede asayişi sağlamak amacıyla Hozat ve Mazgirt'de birer kışla yaptırılmıştı. Fakat bu duruma yerel temsilciler itiraz ederek buralardaki merkezi gücü artıracak alt yapı yatırımlarını tahrip etmişlerdir. Bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Olayların giderek büyümesi sebebiyle Mutasarrıf Arif Bey, bunun nedenlerini ve çözüm yollarını içeren bir rapor

---

[226] ÇAĞATAY, *a.g.e.,* s. 97
[227] TBMMZC, C. 25, s. 37
[228] TBMMZC, C. 25, s. 49
[229] TBMMZC, C. 25, s. 78
[230] TBMMZC., C.25, s.5-91

hazırlamıştır. Mutasarrıf Arif Bey raporunda bölge halkını ikiye ayırmıştır. Ona göre çoğunlukta olan Şiiler, Dede, Seyit, ya da Ağa denilen liderlerin emrindeydiler.Ağaların çoğu da iki yüzlüdür. Sünniler ise azınlıkta olup, hükümete bağlıdırlar[231].

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Dersim bölgesindeki sorunlara Ermenilik ve Kürtlük gibi iki önemli akımın daha eklenmesine yol açmıştı. Ermenilerin bir kısmı tehcir sırasında Dersim'e sığınmıştı. Kürt Teâli Cemiyeti Dersim'de de örgütlenmişti. Giderek Kürt aşiretleri ile Ermeni gruplar arasında bir yakınlaşma başlamıştı.

Ülkenin doğusunda bu gelişmeler olurken TBMM'de de konunun tartışmaları devam etmekteydi. Karaman milletvekili Faruk Sükan "...Arkadaşlar, doğuda oldukça gergin bir durum söz konusudur. Bu bölgenin ağırlığını oluşturan Ermeniler ve Kürt vatandaşların aşiretleri bir birlik olup vatana karşı mücadeleye girişme planları yapmaktadırlar. Buna bir an önce önlem almalıyız. Daha önemlisi çıkacak ayaklanmaları bastırmak oldukça güç olabilir...[232]"

Sivas milletvekili Ziyaettin Başara, meclisteki hitabında "...Efendiler, bu vatanın garbıyla şarkı arasında yüzyıllar boyunca bizleri bir arada tutan değerlerimiz olmuştur. Bunların başında da Müslümanlık gelmektedir. Bu din bizi yıllardır bir arada tutmuştur. Bundan sonrada tutacaktır. Ben şu anki durumun İslam dininden uzaklaşmayla olduğu kanaatindeyim. Tekrar dine sarılarak bu kavgayı da önlemek mümkündür...[233]"

Başlarında Alişan ve Haydar kardeşlerin bulunduğu Koçgiri Aşireti'nin ayaklanması böyle bir ortamda meydana gelmişti. Aşiretlerin harekete geçmesinde de bölgedeki örgütlenmeyi üstlenmiş olan Baytar Nuri Dersimi ile Alişir büyük rol oynamıştır. Ayaklanma Zara'da Culfa Karakolu'na yapılan baskınla başlamıştı. Hozat'ta geleneksel bir yemin töreni ile Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşacağını açıklayan Alişan, Dersim Mutasarrıfı aracılığıyla Ankara hükümetine yaptığı başvuruda, bağımsızık yerine özerklikten bahsetmiştir. Bunun dışında yöredeki Türk askerlerinin geri çekilmesini, Kürtler'in çoğunlukta olduğu yerlerde Türk memurların çekilerek yerlerine Kürt kökenli memurların getirilmesi gerektiğini savunuştur. 8 Nisan 1921'de TBMM'ne bir telgraf çeken aşiret başkanları da Koçgiri, Divriği, Refahiye,

---

[231] TURAN, *a.g.e.,* s.190-191
[232] TBMMZC, D. 2, C. 21, s. 124
[233] TBMMZC, D. 2, C. 21, s. 312

Kuruçay ve Kemah ilçelerinden oluşan bir "mümtaz" (imtiyazlı, özerk) il kurulmasını ve buraya bir Kürt vali atanmasını istemişlerdir. Ayaklanma hızla büyümüş, Baytar Nuri ile asker kaçaklarının tutuklanması gerginliği artırmıştı. Bölgedeki Süvari Alay Komutanı öldürülmüş, aşiret mensupları, kaymakam ile jandarma komutanını tutsak almışlardı. Bunun üzerine Elazığ ili ile Erzincan Sancağı ve Divriği, Zara kazalarında sıkıyönetim ilan edilmiş, Sivas'ta da bir sıkıyönetim mahkemesi kurulmuştu. 13 Martta da Merkez ordusu komutanı Nurettin Paşa ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti[234].

Nurettin Paşa'nın aldığı sert tedbirlerle Alişan ve arkadaşları 17 Haziran 1921'de teslim olmak zorunda kalmışlar ve böylece ayaklanma sona erdirilmiştir. Sivas'taki yargılamalarda başta Haydar Bey olmak üzere ayaklananlardan 17'si idama çarptırılmış, aralarında Alişir ile Baytar Nuri Dersimi'nin bulundu diğerlerine de çeşitli hapis cezaları verilmişti[235].

Trabzon milletvekili Hasan Saka, "...Memleketi kötü amaçları için kullanmak isteyenler layık oldukları cezaya çarptırılmışlardır. Hükümetimiz ve silahlı kuvvetlerimiz büyük bir başarı göstermiştir...[236]" diyerek verdiği desteği belirtmiştir.

Nurettin Paşa'nın ayaklanmayı bastırırken gereğinden sert davranması bölgedeki Kürt aşiretleri arasında büyük bir tepki doğurmuştu. Olaylar sırasında çoğu aşiret liderlerinin hayatlarını yitirmeleri, ya da ele geçirilmeleri, Meco ve Diyap Ağa gibi kimi önderlerin de TBMM'ne girmeleri onların bölgedeki güçlerini azaltmış, doğan boşluğu Seyyid kabul edilen Kureyşan aşiretinin başı olan Rıza'nı hem din adamı hem de ağa olarak gücünü artırmasına neden olmuştur[237].

5. Dersim- Tunceli Ayaklanması

Seyit Rıza, aşiretleri yapılmakta olan karakollara, ve okullara karşı kışkırtmaya başlamıştı. Dersimli M.Nuri'ye göre ayaklanmaya, genç bir kıza yapılan tecavüz sebep olmuştur. Bazı askerler bir kıza tecavüz edince aşiret başkanının oğlu da o birliğe saldırmış ve bölge dışına çıkarmıştır[238]. Ancak bilinen 25 Mart 1937'de Kahmut

---

[234] TURAN, *a.g.e.,* s. 192-193
[235] TURAN, *a.g.e.,*s. 197
[236] TBMMZC, D. 2, C. 21, s. 376
[237] TURAN, *a.g.e.,* s.194
[238] M. Nuri DERSİMİ, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep, 1957, s. 233

Karakolu ile Pah arasındaki telefon kablosunun kesildiği, ve Sin Köyü Karakolu'na da baskın yapılarak burasının yağmalandığıdır. Bundan bir ay sonra da 26 Nisan'da Sin-Hozat arasındaki Askisor Karakolu aşiretler tarafından yağmalanmıştır [239].

Tunceli'de yatırımlara karşı çıkan ve saldırılara geçen grupları cezalandırmak için 3 Mayıs 1937'de askeri harekata girişilmiştir. Aynı gün bir uçak filosu da aşiret başkanlarının toplandığı Keçiseken Köyü'nü bombalamıştır. Ertesi gün Atatürk'ün başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu kararları ile Tunceli'deki gelişmeler değerlendirilerek bazı kararlar alınmıştır. Bakalar Kurulu kararının altına Mülahaza (Düşünce) başlığı altında şu ifade yer almıştır: "İsyan Ocakları'nı yerinde bırakmamak için, silah kullanmış olanları ve kullananları zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kamilen (tümüyle) tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür[240].

Bakanlar kurulu kararları alınırken mecliste bazı milletvekilleri de düşüncelerini açıklamıştır; İstanbul milletvekili Salah Cimcoz " ...çok lüzumlu olan karar bakanlar kurulunda alınmıştır. Bu karar alınırken ve uygulanması esnasında bazı vatandaşlarımız mutlaka etkilenecektir. Bunu en aza indirmek lazımdır. Tedbirli davranıp, isyan ocaklarını besleyen ve yardım eden köyler üzerine gidilmelidir...[241]"

Eskişehir milletvekili Emin Sazak da konuşmasında " Doğuda yaşayan vatandaşlarımız oldukça ihtiyatlı davranmalıdır. Üzerlerine büyük görev düşmektedir. Sorumlulukları çok ağırdır. Cumhuriyet ordularına yardımcı olmalıdırlar. Bu sayede hem kendileri huzura kavuşacaklar hem de tüm memleket sükunete kavuşmuş olacaktır...[242]"

Hükümetin bu kararı aldığı 4 Mayıs'ta uçaklarla Tunceli halkına atılmıştı. Yerel dille ve eski ve yeni dille kaleme alınmış olan bildiride şu uyarılar bulunuyordu:

"Sizi ayaklandırmaya çalışan zavallıları, Cumhuriyet Hükümeti'ne teslim ediniz veyahut onlar kendileri teslim olmalıdır. Bu takdirde cümleniz masum (dokunulmaz) kalacaksınız. Teslim edilenler veya kendiliğinden teslim olanlar da Cumhuriyet'in adil muamelesinden başka bir şey görmeyeceklerdir. Aksi takdirde, yani, dediklerimizi

---

[239] URAN, *a.g.e.,* s. 199
[240] Faik BULUT, *Belgelerle Dersim Raporları,*Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 319
[241] TBMMZC, D. 12, C. 6, s. 100
[242] TBMMZC, D. 12, C. 6, s. 167

yapmazsanız, her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyet'in kahredici orduları tarafından mahvedileceksiniz[243]".

Askeri hareket başlayınca aşiretlerde kopmalar görüldü. Seyit Rıza Munzır yakınlarında bir toplantı düzenleyerek her ne olursa olsun askeri harekata karşı konulması kararını aldırtmıştı.

Tunceli'de girişilen harekat Başbakan İnönü'nün TBMM'nde yaptığı bir konuşma ile kamuoyuna ve basına duyurulmuştu. Tunceli'de ne denli zorluklarla karşılanırsa karşılansın mutlaka programın uygulanacağını belirterek bölgeyi incelemek için 18 Haziran'da yanında Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ile birlikte Elazığ'a geldi. Burada yaptığı konuşmada, inşaatlara hız verileceği, askerlik ve vergi işleri düzene konulup aksaklıkların giderileceği, halka toprak, tarım araçları ve tohumluk dağıtılacağını, Dersim'in boşaltılacağı ancak başka yerlere yerleştirileceklere ev dağıtılacağını açıkladı[244].

Kazım Özalp de yaptığı konuşmada; güvenliğin tam olarak sağlandığını, artık bölgede bu tür kargaşaların sonunun gediğini vatandaşların huzur içinde yaşamlarını idame ettirebileceklerini belirtmiştir[245].

Sürdürülen kararlı harekattan sonra halkın çoğu ve aşiret reislerinin bir kısmı teslim olmaya başlamıştı. Ayaklanmaların öncülerinden Alişir ve Alişan çarpışmalar sırasında öldürülmüştü. En yakın yardımcılarının öldürülmesi ile yalnız kalan Seyit Rıza da 10 Eylül 1937'de 2 kişi ile birlikte Erzincan Jandarması'na teslim olmuştur. Böylelikle Tunceli ayaklanmasını bastırma hareketi sona ermiştir[246].

Mustafa Rahmi Köken Bey de "Tunceli'de baş gösteren bu isyan, tamamen çözümlenmiştir. Bundan sonra bölgenin imarına daha fazla hız verilmelidir. Ancak bu şekilde bir daha bu tür olayların önlenebilmesi sağlanır. Devlet kuruluşlarının hızla bölgeye yatırım yapması zaruridir...[247]"

İnönü'nün açıklamasına göre harekat süresince ayaklananlarda ölenlerin sayısı 256'dır. 27 kişi yakalanmış, 849 kişi de çarpışmalar sırasında teslim olmuştur. Silahlı

---

[243] TURAN, *a.g.e.,* s.200
[244] TURAN, *a.g.e.,* s. 200-201
[245] TURAN, *a.g.e.,* s. 209
[246] TURAN, *a.g.e.,* s. 204
[247] TBMMZC, D. 12, C. 6, s. 278

kuvvetlerden 1 subay ile 28 er hayatını yitirmiştir. 50 kişi de yaralanmıştır. Yakalananlar Elazığ'da yargılanmıştır. Sorgulama çıkışında Seyit Rıza "Ben Türk'üm Türk milletine isyan etmedim!" diye bağırmıştır. Yargılamalar sonucunda 11 kişi idama, 33 kişi de çeşitli hapis cezalarına artırılmıştır. Seyit Rıza ile oğlu Resik Hüseyin, Şeyhanlı aşireti başkanı Hasso Seydo, Yusufanlı başkanı Kameroğlu Fındık, Demenanlı Cebrail oğlu Hasan, Kureyşanlı Hasan ve Mirza oğlu Ali hakkındaki idam hükmü hep birlikte yerine getirilmiştir[248].

Beyrut'ta Fransızca yayınlanan L'Orient (Doğu) gazetesinin 7 Ağustos 1938 günlü sayısında belirtildiği gibi, Kürt ayaklanması bir kez daha sonuç vermemişti. "Fakat tohum ölmeyecekti."

II. HARİCİ MESELELER

A) MUSUL MESELESİ

"Musul Meselesi" adı ile Türk tarih ve siyaset literatürüne geçen hadise, esasında 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden biraz önce başlamıştır. 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Irak Cephesi'ni tutan 6. Türk Ordusu'nun 29 Ekim 1918'de on üç bin esir verip, elli top kaybetmesi üzerine düştüğü zayıf durumdan yararlanmak isteyen İngilizler, mütareke yapılmış olmasına rağmen bu durumla hiç ilgisi olmayan 7. maddeye dayanıp fiili durum oluşturarak 15 Kasım'da Süleymaniye dışında kalan bütün Musul bölgesini işgal etmişlerdi. Uzaklık, yolsuzluk, vasıtasızlık ve diğer yerlerdeki iç ve dış çarpışmalar Musul'a giden yolların geçtiği bölgelerde Fransızlarla yapılan çarpışmalar sebebiyle Ankara hükümeti de Musul ile gereği gibi ilgilenememişti.

Bu sırada mecliste de Musul meselesi ile ilgili milletvekilleri arasında uyuşmazlıklar belirginleşmişti. Musul meselesi konusunda hükümetin kayıtsız kalması karşısında bazı meclis üyeleri sert eleştirileri hükümete karşı kullanmaktaydı. Bu milletvekillerinden Celal Nuri İleri "...hükümetimiz bu önemli hadiseye kayıtsız kalmakla çok hatalı davranmıştır. Bölgenin önemi ortadadır. Kader birliği yapmış insanların uzun yıllardır beraber yaşadığı bu bölge Türk vatandır ve vatan parçası her zaman en önemi değerdir. İngilizler bölgedeki amaçlarını gerçekleştirme için her yolu

---

[248] TURAN, *a.g.e.,* s. 201

mubah sayıp burayı sahiplenme arzusu içersindirler. Hükümetimizin bu durum karşısındaki tutumu beni çok fazla endişelendirmektedir...[249]" diyerek hükümete karşı tepkisini dile getirmiştir.

Gaziantep milletvekili Ali Cenani Bey de Celal Nuri Bey'in bu çıkışına karşı söz alarak "...söylediklerinizin doğru olduğuna inanmıyorum. İngilizlerin burayı baskı altına aldıkları doğrudur. Fakat hükümetimizin bu konuda böyle bir tavır sergilemesinin bazı sebepleri olduğu da ortadadır. Nihayet şu an içinde bulunduğumuz durum bölgede İngilizlerle savaşacak durumda olmadığımızı açıkça göstermektedir. Onun için sizin tamamen hükümeti sorumlu tutmanızın başka sebepleri olduğunu düşünüyorum...[250]"

Denizli milletvekili Mahzar Müfit Kansu Bey "...Arkadaşlar görüyorum ki ülkenin bu durumunu ve önümüze çıkan meseleleri böyle birbirimize isnatlarda bulunarak çözmek mümkün değildir. Hepimiz birlik olarak sorunları incelememiz gerekmektedir. Birbirimizin hatalı tutumlarını tabi ki belirleyip üzerine gitmekte fayda görüyorum. Daha faydalı bir biçimde yapmalıyız...[251]"

1920 yılında Irak'ta başlayan çok büyük bir isyanı yüz bin kişilik bir kuvvetle bastıran İngilizler, bu başarılarını da fırsat kabul edip değerlendirmek düşüncesiyle Irak'a, sanki bir daha hiç çıkmayacakmış gibi yerleşmeye başlamıştı. Lozan görüşmelerinde Türk- Irak sınırının çizilmesi konusu görüşülürken Türk temsilcisi İsmet Paşa, Misak-ı Milli sınırları içersinde bulunan Musul'un Türkiye sınırları içersinde kalmasını istemiş, İngiliz temsilcisi Lord Curzon ise işgalleri altındaki Musul'un, Irak sınırları içersinde kalması hususunda ısrar etmiştir. Türk temsilcisinin, Musul'un geleceğinin tayin edilmesi için plebisit yapılması konusundaki önerisi de, İngiltere tarafından reddedilmiştir. Musul sorunu, Türk-İngiliz ilişkilerini gerginleştirdiği gibi, konferansın çalışmasını da tehlikeye düşürecek bir şekle dönüşünce, iki taraf da bu konunun çözümünü konferans sonrasına bırakmayı kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Lozan'da Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollarla saptanması öngörüldü. Ayrıca belirlenen

---

[249] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 97
[250] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 103
[251] TBMMZC, D. 5, C. 6, s. 157

zamanda, iki taraf arasında bir anlaşma sağlanamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktı[252].

Bundan sonra İngiltere, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürdü. 20 Eylül 1924'te de Cemiyet konuyu görüşmeye başladı ve sonuçta sorunu incelemek üzere, tarafsızlardan meydana gelecek bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Bunun üzerine, Macar, İsveç ve Belçikalı temsilcilerden meydana gelen bir komisyon kuruldu. Komisyon incelemenin sonunda hazırladığı raporu, 16 Temmuz 1925'de Milletler Cemiyeti'ne verdi. Bu raporda Musul'da plebisit yapılmasının imkansız olduğu ileri sürülerek Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması ve bu ülkenin 25 yıl süreyle İngiliz mandası altında kalması tavsiye edilmekteydi.

Türkiye'de Şeyh Said İsyanı'nın çıkması, iç dengeleri ve güvenliği çok hassas bir duruma getirmiş, bu da Türkiye'nin Musul Meselesi'nde eskisi kadar dirençli hareket edememesine yol açmıştır. Olayları ve gelişmelerin takip ettiği seyri en yakından bilen zamanın başbakanı İsmet Paşa, bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: "Musul Meselesi'nde bir anlaşmaya varabilmek için Milletler Cemiyeti'nin Lahey Mahkemesi (Yüksek Adalet Divanı)'nın tarafsızların ve taraflıların bütün mekanizmaları sırasıyla işletildi. Bütün bu muameleler cereyan ederken, münasebetler, zaman zaman akibet için endişeler doğuracak zehirli safhalardan geçti. Nihayet Musul Meselesi, 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile kesin bir neticeye bağlandı. Musul Meselesi üzerinde yapılan anlaşma, aşağı yukarı Lozan'da İngiltere Hükümeti'nin takip ettiği esaslar çerçevesinde kaldı. Şüphesiz bu bizim için tatminkar bir netice olmadı. Fakat daha iyi bir netice elde etmek mümkün değildi. Biz Musul bölgesinde plebisit iddia ediyorduk. Plebisiti kabul etmemişler. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, onun komisyonlarının hakemleri, hiçbirisi tarafsız olarak hüküm verecek mahiyette değillerdi. Herkes başından beri İngiliz nokta-i nazarlarını savunuyordu. İşin buraya varacağı daha başında belli idi. Fakat bütün memleket Musul'u kazanmak istiyordu. Memleketin, Meclis'in Musul'u almayı hedef göstermesi karşısında Lozan'da ciddi biçimde büyük bir mücadele açılmıştı. Hepimiz istiyorduk, Musul'u kurtarmaya imkan yoktu. Lozan'da yapabildiğimiz, Musul Meselesi'nden dolayı barışı kesintiye uğratmamak oldu. Biz, Musul Meselesi'ni barış anlaşmasından ayırıp, tehir etmek

---

[252] Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 561

yolunu bulmasaydık, Lozan Konferansı Musul Meselesi'ni de diğer devletlerin talepleri ile beraber barış olmaksızın ileriye talik edecekti. Lozan'dan sonraki safhalarda da mesele aynı önemini korudu. Lozan Anlaşması'nda fedakarlık etmeseydik barış yine tehlikeye girerdi. Çünkü Lozan'ın Musul ile ilgili hükmü doğrudan doğruya ve belirli bir süre içinde halledilmesi gerekli bir nitelikteydi. Dokuz ay zarfında halledilmeliydi. Hallolunamazsa barış muallakta kalabilirdi. Bu takdirde ne gibi tehlikeler gelebileceği tahmin olunamazdı. Barış hayatına girdikten sonra kendi meselelerimizle uğraşırken, barışı devam ettirme, davaların en başında geliyordu.[253]"

İsmet Paşa'nın sebep ve mahiyetini açık bir şekilde anlattığı Musul Meselesi, neticede Haziran 1926'da Milletler Cemiyeti'nin kararı doğrultusunda Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu büyük problemin çözülmesinden sonra iki ülkenin ilişkileri girilen bu barış döneminde barış içinde sürdürülme zeminine kavuştu[254].

B. DOĞU İLE İLİŞKİLER

1. Afganistan

Milli Mücadele sırasında olsun, sonrasında olsun, anlaşma imzalanan, dostluk kurulan ilk ülke Afganistan olmuştur. 1921'de Afganistan ile Moskova'da bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Çeşitli konularda birliktelik öngören bu anlaşma Türk- Afgan ilişkilerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Afgan Kralı Amanullah Han, Atatürk'e hayranlık duymakta ve ülkesinde Atatürk'ün inkılaplarını yapmaya çalışmaktaydı. 18 Mayıs 1928'de Ankara'ya gelmiştir. 20 Mayıs 1928'de Mustafa Kemal Afgan Kralı adına verdiği ziyafette Afgan Kralı'nı görmekten duyduğu memnuniyeti belirtmiş, tarihi bağları bulunan iki milletin kardeşliğinden bahsederek, kralın yaptığı yenilikleri övmüş ve başarılarından duyduğu memnuniyeti bildirmiştir[255].

Celal Nuri Bey, mecliste; "Afganistan bizim daimi dostumuzdur. Bu devletle tarihten gelen bir yakınlaşmamız söz konusudur. Bu iyi ilişkileri daha ileriye götürmemiz iki ülkenin de ilersi açısından çok ehemmiyetlidir...[256]" demiştir.

---

[253] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/2,* YÖK Yayınları, Ankara, 1983, s.100-101
[254] KÜRKÇÜOĞLU, *a.g.e.,* s.101
[255] *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I. Belge*, s.13
[256] Düstur III Tertip, C. 10, s. 64

Karesi milletvekili Ali Şuuri de Afganistan'la kurulan bu münasebetler üzerine TBMM'de "İki ülke arasındaki bu birlik ve beraberlik beni çok sevindirmektedir. Karşılıklı yardımlaşmalarımızın uzun yıllar devam edeceğini umuyorum. Dünya barışı açısından da bu antlaşmanın değeri çok fazladır...[257]" diyerek kurulan birliğin önemini belirtmiştir.

25 Mayıs 1928'de Dostluk ve İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 29 Kasım 1928 günü 1362 sayılı kanun ile onaylanmıştır. Afganistan adına Gulam Sıddık, Türkiye Cumhuriyeti adına Tevfik Rüştü imzalamıştır[258]. Anlaşmanın ilk maddesinde, iki ülke arasında dostluğun olacağına, madde 2 ve 3, tarafsızlık ilkesini, 4 ve 5 Afganistan'a milli eğitim ve ordu için uzmanlar gönderilmesini, yardımlaşmayı, 6. madde uyruklarının diğer ülkede ticaret ve oturma bakımından en çok gözetilen konsolosluk, posta, telgraf, suçluların iadesi sözleşmesini, imzalayacaklardır. 10 yıl süre için geçerlidir. Altı ay önceden sona ereceği bildirilmezse bir yıl daha uzatılmıştır. Son verilmediği için bu gün de yürürlükte görülmektedir. 1937'de imzalanan Sâdâbâd Paktı'nı Türkiye, İran, Irak'la birlikte Afganistan da imzalamıştır[259] .

2. İran

İran ile ilişkiler 1921 yılında yapılan anlaşma ile başlamıştır. Türkiye ile İran arasında en büyük ilişkiler sınır konusunda olmuştur.

22 Nisan 1926'da sınırdaki güvenliği sağlamak, iki devlet arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla Güvenlik ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Dostluğun kurulacağını, sınırda güvenliğin sağlanacağına dair maddeler bulunmaktaydı. Ancak sınır meseleleri devam etmiştir. Bunun üzerine 15 Haziran 1928'de Tahran'da, 1926'daki Dostluk ve Güvenlik Anlaşmasına ek bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolde taraflardan birisinin saldırıya uğraması durumunda, öteki taraf bu savaşı önlemeye çalışmayı, önleyemezse iki tarafın çıkarlarına uygun bir şekilde durumu yeniden incelemeyi yüklenmektedir. Ayrıca iktisadi işbirliği geliştirilecektir. İktisadi işbirliği için süratle hareket edilecektir. 1363 no'lu kanunla kabul edilmiştir. Türkiye adına Memduh Şevket, İran adına F. Pakrevan imzaladılar[260].

---

[257] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 245
[258] Düstur III Tertip, C.10, s. 39-42
[259] Düstur III Tertip, C. 10, s. 49-52
[260] Düstur III Tertip, C. 10, s. 43-46

Aydın mebusu Tahsin San yapılan antlaşma ile ilgili "...Ortak bir kültür ortak bir coğrafya ile yıllar boyu birlikte hareket etmiş olan bu iki milletin şu an birleşme zamanlarıdır. Komşuluk ilişkilerimizin hep daha iyi olmasının diliyorum. Dost kalan bu milletlerin en üst uygarlık seviyelerini yakalayacağına inancım sonsuzdur...[261]" ifadelerini kullanmıştır.

1932'de uzlaşma, adli tesviye ve hakem anlaşması imzalandı. 1934'de Rıza Şah Pehlevi Ankara'yı ziyaret etmiştir.

3. Sovyet Rusya

Ruslarla ilişkiler Milli Mücadele döneminde başlamış ve devam etmiştir. Lozan sonrası ilişkiler yine devam etmiş, ancak 1928'den sonraki devletler arası ilişkiler milletler arası politikaların etkisi altında kalmıştır. Zaman zaman Türkiye'nin batılı devletlerle olan ilişkileri devletlerin hoşuna gitmemiştir. Sovyetler Türkiye'nin batı cephesinde yer aldığından endişe duymuştur. Ancak Türkiye Sovyetler ile olan ilişkilerine önem vermiş, 1925'de Sovyetler ile Dostluk, Saldırmazlık Anlaşması'nı, 1927'de Ticaret Anlaşmaları'nı imzalamıştır. Sovyetler yeni rejimlerinin batılı devletler tarafından uzun süre tanınmamasından endişe duymuş, bu sebeple bu devletlerle iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.

Yozgat milletvekili Salih Bozok, "Doğu komşumuz olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizi tekrar gözden geçirmeliyiz. İlişkilerimizin daha iyiye gitmesi lazımdır. Bunun için çalışmalarımızı yapmalıyız. Hem dostluk anlamında hem de ticari ilişkiler anlamında karşılıklı sıcak ilişkilerin devamını sağlamak dış politikamızda öncelikli olmalıdır diye düşünüyorum...[262]" diyerek Sovyetlerle olan ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansı'na Türkiye'nin de katılmasını teklif etmişlerdir. Bu çağrıda Litvinof "Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle" konferans çalışmalarına katılması gerektiğini savunmuştur[263]. Bundan sonra Türkiye'de konferansa çağrılmıştır.

---

[261] TBMMZC, D. 6, C. 4, s. 27
[262] TBMMZC, D. 4, C. 6, s. 56
[263] Ahmet Şükrü ESMER, *Siyasi Tarih 1919-1939*, Başnur Matbaası, Ankara, 1953, s.54

Konferansa Türkiye'nin çağrılmasıyla birlikte TBMM'de Bursa milletvekili Rafet Canıtez "...Cenevre'de oluşturulan konferansa Sayın Litvinof'un Türkiye'nin katılmasına yaptığı katkı çok mühimdir. Biz Türkiye olarak bunun farkına varmalı ve karşılıklı ilişkilere daha fazla değer vermeliyiz....[264]"

Briand- Kellog anlaşmasının onayı sırasında Sovyetler de barış için bir teşebbüste bulunmuştur. Sovyetler ise o günkü siyasi durumun gereği olarak pakta hemen katılım ve bahis konusu vesikayı diğer devletlerden evvel tasdik etmiştir. Bu konuda daha ileri giderek paktın Doğu Avrupa Devletleri arasında bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla 9 Şubat 1929 tarihinde Polonya, Romanya, Letonya, Estonya ile Moskova'da imzaladığı bir protokol düzenlemiştir[265]. Litvinof Protokolü ile anılan bu protokolü Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinof'un adından gelmektedir. Bu protokole Türkiye'nin de katılması için Ankara'daki Sovyet Elçisi Sovrich protokol metnini 26 Şubat 1929'de Tevfik Rüştü Aras'a vermiştir[266]. Bu öneri TBMM'nin 1 Nisan 1929'daki oturumunda sevinçle karşılanmış, Sovyetler de uyum içersinde sürdürdüğü politikasının devamını arzuladığından kabul etmiştir. Daha sonra İran da bu protokole katılmıştır. Bu protokolün girişinde savaşın, milli siyasetin bir aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine ilişkin Paris'te 27 Ağustos 1928'de imzalanan anlaşmayı gecikmeksizin yürürlüğe koymak istediğinden bahsedilir. Tevfik Rüştü 4 Mart 1929'da Türkiye'nin katılma kararını bildiren mektupta " Doğu Avrupa'da barışın iyice yerleşmesi amacını güden sayın Litvinof'un böyle bir girişimden, dostça ve nazik bir yazı ile daha başından kendisine bilgi verilen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ileriye doğru bu yeni adımı çok iyi karşılamış, onu alkışlamış ve protokol üzerinde görüşmelere girişenlere bu konudaki olumlu görüşünü bildirmekten geri durmamıştı." Mektubun devamında Türkiye'nin istek ve içtenlikle güttüğü barış politikasına uygun olduğunu, genel barışın korunması yolunda atılmış adımlara katkıda bulunmaktan sevinç duyduğunu belirtmiştir[267].

Sovyetlerle 17 Aralık 1925'de Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmada taraflardan birine saldırı olunca ötekine karşı her türlü

---

[264] TBMMZC, D. 4, C. 6, s. 59
[265] Ali Himmet ALP, *Türk Dış Politikasında 50 Yılı cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934),* T.C Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s.33
[266] Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR,*Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938*), B. 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973, s. 75
[267] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları C.I,* TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 367-368

saldırıdan kaçınacaktır. Ekli protokollerde tarafların diğer devletlerle ilişkilerinde serbest olacağı taraflar arasında anlaşmazlıklarda çözüm için görüşmelerde bulunulacaktır. Bu anlaşma üç yıllık süre için imzalanmıştır. 1926'da onaylanmasından dolayı 1929'da sona ermiştir. Bu esnada Türkiye batılı devletlerle olsun, doğulu devletlerle olsun, ilişkilerini kuvvetlendirmişti. Sovyetler Türkiye ile ilişkilerini daha da kuvvetlendirmek için 1925'de imzalanan anlaşmanın uzatılmasını arzu etmiştir. Sovyet Hariciye Komiseri Yardımcısı Karahan ile Tevfik Rüştü (Aras), 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını iki yıl daha uzatan bir protokolü 17 Aralık 1929'da imzalamıştır. Bu protokole göre anlaşma iki yıl daha uzatılmıştır. Taraflar iki yılın bitiminden altı ay önce diğer tarafa son vermek istediğini bildirmezse, iki yıl daha kendiliğinden uzamış sayılacaktır. İki taraf komşularıyla imzaladıkları anlaşmaların dışında hiçbir yüklemi bulunmadığını açıklar. Taraflardan her biri diğer tarafa bildirmeksizin, diğerinin komşusu ile siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere giremez[268].

Bu anlaşma 1945'de Sovyetlerin feshetmesine kadar uzatılarak devam etmiştir.

17 Mart 1931'de Karadeniz ve ona bitişik denizlerde Deniz Kuvvetleri'nin sınırlandırılmasına ilişkin protokol imzalanmıştır. Bu protokol de aralarındaki dostluk ve barış ilişkilerini güçlendirme amacını güderek, eldeki silahların azaltılmasının, barışın tek sağlam güvencesi olduğuna inanarak 17 Aralık 1929'da imzalanan protokolün 2. maddesini şöyle tamamlamaya karar vermişlerdir. Taraflardan biri diğerine altı ay evvel bildirmedikçe Karadeniz'de ya da ona komşu denizdeki savaş donanmalarını güçlendirecek herhangi bir savaş gemisini tezgaha koyamayacaktı[269].

C) BATI İLE İLİŞKİLER

1. İtalya

1. Dünya Savaşı öncesi imzalanan paylaşma anlaşmalarında yer alan ülkelerden birisi de İtalya'dır. Savaşın bitiminden sonra Anadolu'yu işgal eden devletlerin içinde yer almıştır. İtalya'nın Ege ve Akdeniz bölgesi üzerinde daima gözü olmuştur. Ancak Paris Konferansında İngiltere'nin İtalya'yı değil, Yunanistan'ı

---

[268] *20 Şubat 1930 1566 no'lu Kanun.* Düstur III Tertip, C. 11, s. 132
[269] Düstur III Tertip, C. 11, s. 245

desteklemesi İtalya'nın planlarını suya düşürmüş ve İtalya savaşmadan Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştı.

1927 yılından itibaren Türkiye'nin yumuşama siyaseti ve batılı devletlerle olan ilişkilerini artırmasıyla beraber İtalya ile de ilişkiler başladı. İtalya'nın Türkiye'ye yakınlaşmasının temel nedenlerinden biri, İtalya'nın Arnavutluk'a karşı izlediği politikadır. Bu politikadan rahatsız olan Yugoslavya ile de ilişkileri bozulmuştu. İtalya diğer devletlerle olan münasebetlerinde kuvvetli olabilmek için Doğu Akdeniz devletleri ile bir ittifak sistemi kurmak istiyordu. Bu sistemin içinde bu bölgenin en kuvvetli iki devleti olan Türkiye ve Yunanistan bulunacaktı[270].

Diğer yandan Türkiye de batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Hem ilişkileri iyileştirmek hem de ülkesi üzerinde emelleri bulunan bir ülke ile barış yaparak geleceğini teminat altına almak istiyordu. Mustafa Kemal ve Mussolini de birbirlerini kollamaktaydı. Mussolini zeki bir adamdı, Türkiye'nin öyle kolay kolay yutulacak bir lokma olmadığını anlamıştı. Atatürk'ü de takdir ediyordu. Şu halde bekleme "Wait and see" politikasını uygulamak ve bir fırsat kollamak yolunu tercih etti. Atatürk de Mussolini'ye katiyen güvenmemekle beraber yurtta barış cihanda barış ilkesine sadık olarak, faşist İtalya ile olan münasebetlerini iyileştirmekte bir sakınca görmedi[271].

1927 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile Mussolini, Milano da görüşmüştür. Bu görüşmede Türkiye, İtalya, Yunanistan arasında dostluk ve tarafsızlık anlaşması yapılacağı, bu anlaşmaya Bulgaristan'ın da katılması kararlaştırılmıştır. Antlaşma ise 30 Mayıs 1928'de Roma'da imzalanmıştır. İtalya adına Mussolini, Türkiye adına Büyükelçi Suat (Davas) imzalamıştır. Anlaşmanın ilk iki maddesi tarafsızlığı tanımlamaktadır. 3. madde iki ülke arasında çıkan anlaşmazlıkların uzlaştırma ve yargı yoluyla çözülmesini, 4. madde anlaşma hakkında çıkabilecek problemler için La Haye Adalet Divanı'na başvurabileceğini, 5. madde anlaşmanın uygulama süresi ve onayıyla ilgilidir. 5 yıl süreyle bu anlaşma 5 yıl daha uzatılmış sayılacaktır. Anlaşma 29 Kasım 1928'de 1364 no'lu kanun ile TBMM tarafından onaylanmıştır. 1932'de yani beş yıllık süre bitmeden İtalya ile yapılan anlaşma 3 yıl daha uzatılmıştır. 1942'den itibaren geçerliliğini kaybetmiştir. Aynı yıl içinde İtalya,

---

[270] Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), B.2,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1973, s. 77

[271] Abdülahat AKŞİN, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,* TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 219

Yunanistan ile dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzaladı. İtalya ile seyyar ticaret memurları hakkında bir anlaşma daha imzalanmıştır. Anlaşma ticaret memurlarının vazifelerini kolaylaştırmak, ticari ilişkileri geliştirmek, ticari ilişkileri artırmak amacıyla yapılmıştır. Anlaşmayı Tevfik Rüştü (Aras) ile Duka Orsini Baroni imzaladılar[272].

İtalya ile yapılan antlaşmalar TBMM'de de oldukça olumlu karşılanmıştır. Mecliste söz alan milletvekillerinden Ankara milletvekili Falih Rıfkı Bey " ...hükümetimizin yapmış olduğu antlaşmalar İtalya ile ve batı ile ilişkilerimizi olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum çok sevindiricidir. İtalya bizim batı ile olan alakamızı daha fazla zenginleştirmemizi sağlayacak bir ülkedir...[273]"

1928 anlaşmasının imzası iki devlet arasında da önemle karşılanmıştır. Başbakan İsmet Paşa, "İtalya ile imzaladığımız Hakem, Ademi tecavüz ve bîtaraflık muahedesi hususi takdirinize layıktır. Senelerden beri her iki memleket, aralarında sun'i olarak körüklenen belki arzu edilen şüphe ve emniyetsizlik havasından ıstırap çektiler. ….. Fakat iki memleket için ve samimi sulh ve huzur taraftarları için hayırlı olduğuna şüphe yoktur[274]".

Türk –İtalyan dostluğu devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri ile devam eder. Tevfik Rüştü (Aras) Roma'yı İtalya Dışişleri Müsteşarı Comte Grandi'nin Ankara'yı ziyareti bu ziyaretler arasındadır. 1932 yılında da İsmet İnönü Roma'yı ziyaret etmiştir.

İtalya ile 23. 11. 1927'de imzalanan anlaşma 22 Mayıs 1928'de kabul edildi. 1308 no'lu kanunla kabul edilen bu anlaşma seyyar ticaret memurları hakkındadır. Ticari ilişkileri geliştirmek, ticaret memurlarının görevlerini belirlemek amacıyla Tevfik Rüştü ve Luka Orsini Baroni imzaladılar[275].

Çorum milletvekili Münir Çağıl Bey " Ticaretimiz hızla gelişmektedir. Ticari ilişkilerimiz uygarlık düzeyinde gelişmemizi sağlayacak bir etkendir. Yapılan ticari ilişkilerimizi kolaylaştırıcı antlaşmalar ülkenin geleceği açısından çok mühimdir. Ticari memurlarımızın görevlerini layıkıyla yapmaları gerekmektedir. Bunu sağlamak için de

---

[272] Düstur III Tertip, C. 9, s. 1197-1208
[273] TBMMZC, D. 4. C. 6, s. 146
[274] *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933,* Milli Eğitim Yayınevi, Ankara, 1933, s.195
[275] Düstur III Tertip, C. 9, s.1197-1208

böyle ilişkiler içersine atılmak lüzumludur...[276]" diyerek yapılan antlaşmanın önemine değinmiştir.

İtalya ile Türkiye arsında yeniden anlaşma yapılmıştır. 1365 no'lu kanunla Türkiye ile İtalya arasında suçluların iadesi anlaşması imzalanmıştır[277].

İtalya ile 30 Mayıs 1929'da imzalanan kuvvetlendirme hakkındaki anlaşma 1537 no'lu kanunla kabul edilmiştir. 1788 no'lu kanunla Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Krallığı arasında konsolosluk sözleşmesi imzası kabul edilmiştir.

1394 no'lu Türkiye ile İtalya arsında imzalanmış olan adli himaye ve adli makamların hukuk ve ceza işlerinde karşılıklı yardımlaşmaları ve adli kararların tenfizi hakkındaki kanunla İtalya ile hukuki işlerde de yardımlaşma sağlanmıştır[278].

Bütün bu iyi ilişkilere rağmen, 1930'dan sonraki yıllarda dostluğun bozulduğu görülmüştür. İtalya'nın yayılmacı politikası, Doğu Akdeniz ülkelerini kontrol altına almak istemesi ve saldırgan politikası nedeniyle Türkiye kendini geri çekmiş, Balkan ve Sadabat Paktları'nı kurmuştur.

2. Fransa

Fransa, Milli mücadele'de güney illerimizi işgal etmiştir. Ankara Antlaşması ile Fransa Türk yurdundan çıkmıştır. Lozan'da ise kapitülasyonların kaldırılması yolunda en çok uğraşan ülke olmuştur. Lozan'da Osmanlı borçlarının görüşülmesi ve borçların nasıl ödeneceği konusunda mesele olmuştur. Borçların ödenmesi konusunda en çok Fransa ile tartışmalar olmuştur. Borçlar için 13 Haziran 1928'de Büyükelçi Fethi (Okyar) Osmanlı Düyun-i Umumiyesi ile borçların ödenmesi konusundaki anlaşmayı imzalamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı esnasında borçların ödenmesinde güçlüklerin çıkmasıyla Türk- Fransız ilişkileri bir kez daha bozuldu. Borçların ödenmesi için tekrar başlayan görüşmeler 1933'de imzalanan sözleşmeyle çözümlendi[279].

Fransa ile bir başka mesele de Adana-Mersin demiryollarının satın alınmasıdır. Elinde demiryolu bulunmayan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 1575 sayılı 10 Ocak 1929 tarihli kanunla bu demiryollarını satın almak istedi. Fransa'nın itirazı yeniden

---

[276] TBMMZC, D. 4, C. 6, s. 89
[277] Düstur III Tertip, C. 10, s. 36
[278] Düstur III Tertip, C. 10, s.222
[279] Düstur III Tertip C. 9, s. 887

sorun oldu. Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara geçmesi ve Türkiye'nin Balkan Antantı'na doğru adımlar atması üzerine Fransa tekrar yumuşayarak 1929 haziranında demiryollarını satmaya karar verdi ve böylece anlaşma sağlandı. 22 Haziran 1929'da Ankara'da imzalanan anlaşmayla Fransa, 15 gün içinde demiryollarını teslim etmeyi taahhüt etti[280].

Denizli mebusu Kazım Samanlı " ...Fransa'nın bizim vatanımızda demir yollarımızı elinde tutması, bize karşı olan tavrını ortaya koymaktadır. Bu durumu değerlendirmeliyiz arkadaşlar. Fransa devletinin şu an içte ve dışta uğraşacağı meseleleri vardır. Bu meseleler Fransa devletinin tavrını değiştirmiştir. Fransa hükümetinin demir yollarımızı bize iadesi tabiidir...[281]"

Fransa ile 22 Mayıs 1928'de Seyyar Ticaret Memurları Sözleşmesi kabul edildi.Ticareti geliştirmek amacıyla imzalanan bu anlaşmayı Tevfik Rüştü (Aras) ile Mösyö Deşner imzalamıştır[282].

Tevfik Rüştü Bey antlaşmanın imzalanmasından sonra yaptığı konuşmada; "...ticaretimiz Fransa ile artarak devam edecektir. Bu bir başlangıç olacak yüzyıllardan gelen ticari birlikteliğimiz iki ülkenin kalkınmasına yardımcı olacaktır. Sayın Deşner antlaşmanın yapılmasında büyük kolaylıklar sağlayarak Türk milletine duyduğu güveni ispatlamıştır...[283]"

1930 yılından itibaren Fransa ile dostluğun tekrar düzeltilmesi, barış yoluyla uyuşmazlıkların çözümüne olan inanç 3 Şubat 1930'da Paris'te Dostluk, Uzlaştırma ve Hakem Antlaşması imzalanmasına yol açtı. 15 Mayıs 1930 tarih ve 1623 no'lu kanunla TBMM'nde kabul edilen bu anlaşmada, iki ülke arasındaki tarafsızlığın ele alındığı, çözülemeyen meselelerin Avrupa Lahey Adalet Divanı'nda çözümünün esas alınmasını kararlaştırmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Fethi (Okyar), Fransa adına A. Briand imzalamıştır[284]. Bu anlaşma ancak 13 Mayıs 1933'te yürürlüğe girmiştir. TBMM'nin çabuk onaylamasına karşılık, Fransa hükümeti üç yıllı bir gecikmeyle onaylamıştır. Bu antlaşma Türk Hükümeti tarafından 1937'de Hatay meselesinden dolayı bozulmuştur[285].

---

[280] Düstur III Tertip C. 9, S. 898
[281] TBMMZC, D. 6, C. 5, s. 308
[282] Düstur III Tertip C. 9, s. 991
[283] Düstur III Tertip C. 9, s. 808
[284] Düstur III Tertip C. 11, s.224
[285] Düstur III Tertip C. 11, s. 305

28.05.1928'de 6670 no'lu kararname ile iki taraf konsoloslarına kendi akrabaları arasında nikah kıyma yetkisi tanındı[286].

29.08.1928'de ise Ticaret ve Seyr-ü Sefan mukavelenamesi imza edildi. 6670 no'lu kanunla kabul edildi[287].

3. Türk-Yunan İlişkileri

Milli Mücadele döneminin en önemli safhasını Yunanistan ile olan ilişkiler oluşturmaktadır. Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti bir çok meselesini halletmiştir. Yunanistan ile çözüme kavuşturulamayan konu, Nüfus Mübadelesi olmuştur. 30 Ocak 1923'de mübadele konusunda bir antlaşma imzalanmış, ama bu antlaşmanın imzalanması sırasında bazı pürüzler çıkmış ve çözüme kavuşamamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 1926'da imzalanan antlaşmayla pürüzler giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre Yunanistan'da bulunan ve Türkler'e ait olan emlaklar, tespit edilen fiyatla Yunan hükümetince satın alınacaktı. Türkiye'de bulunan Rumlar'a ait emlaklar ise sahiplerine geri verilecekti. Ancak bu anlaşma yeterli olmamış, anlaşmazlık devam etmiştir.

Bozulan ilişkiler konusunda İsmet Paşa, "Yunanistan ile mesailimize temas edeceğim, evvel emir ve beyan etmeliyim ki, iki memleket arasında daimi ukde olacak esaslı ve siyasi mahiyette bir mevzu yoktur. Muallak meseleler geçen muahedelerle derpiş edilen ve daha ziyade eşhasın menafiine taalluk eden hususi meselelerdir. Vakıa vatandaşların menafiine taalluk eden hususi meselelerin ahdi ve hukuki olarak halledilmesi zaruretini ehemmiyetsiz görmek mümkün değildir. Fakat hukuki meseleler tarafeynde hüsniyet ile ciddi bir surette mütehasisiz Mösyö Venizelos'un son zamanlarda muhtelif nutuklarından kendisinin ciddi bir arzu ile muallak meseleleri halletmek istediği intibaını alıyoruz[288]".

İsmet İnönü'nün bu ifadelerinden sonra Edirne milletvekili Şakir Keşebir "...Komşumuz olan Yunanistan ile olan durumumuz halledilemeyecek bir mesele değildir. Arada bir husumet oluşması için ciddi konuların bulunmadığı karşılıklı hükümet yetkililerinin yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Sayın Venizelos bu konuda çok ciddi davranışlar sergilemiş, aynı şekilde hükümetimiz de buna karşılık

[286] Düstur III Tertip C. 9, s.749
[287] Düstur III Tertip C. 11, s. 458
[288] *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933,* s 195-196.

vermiştir. Bu ortam içinde aradaki sorunların çözümlenmesi kısa bir zaman alacaktır...[289]"

27- 31 Ekim 1930 tarihleri arasında Venizelos Ankara ve İstanbul'a gelmiştir. 27 Ekim'de İsmet Paşa Ankara Palas'taki konuşmasında samimiyetini bildirerek bu ziyaretin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. "Her birimiz kendi memleketinin diğer memlekete yaklaşmasının sade faydalı değil ve fakat lüzumlu olduğunu görmüştür….. Kanaatim odur ki, gerek siz de ve gerek bizim memleketimizde olsun, gelecek nesiller, Türk-Yunan dostluğunun sağlam binasını kurmaya çalışmış ve çalışacak olanlara müteşekkir olacaktır[290]".

Venizelos'ta İsmet Paşa'ya güzel sözlerinden dolayı teşekkür ederek "Milletlerimizin ve hatta bütün yakın şark milletvekillerinin bir gün bize müteşekkir kalacaklarına katiyen kaniim. Birleşerek Balkan sulhunun ve hatta Avrupa sulhunun sağlam bir istinatgahını teşkil edebiliriz. … Artık iki memleketi hiçbir şey ayıramıyor. Birçok amiller bizi birleştiriyor, komşuluk, memleketlerimizi ayırtmaktan ziyade daimi bir temas vasıtası olan Adalar Denizi, asırlarca yan yana yaşayarak birbirini anlamayı ve takdir etmeyi öğrenen milletlerimizin uzun alışkanlığı, hep yekdiğerini itmam ediyorlar. Nihayet mühim vakıa, her ikisini de saltanattan sarfı nazar ederek Cumhuriyeti kabul etmiş olmalarıdır. Kara ayak bastığım andan itibaren hakkımda gösterilen ve bütün Yunan milletine akseden samimi ve muhteşem hüsnü kabulden dolayı derin minnettarlığımı arz ederken, sağlam esaslar üzerinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarsini için Türk milleti tarafından büyük muvazene yolu ile sarf olunan harikulade mesai hakkındaki takdirlerimizi arz etmek isterim[291]".

Bu ziyaretten sonra Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem antlaşması imzalanacaktır. 30 Ekim 1930'da imzalanan bu anlaşmalardan başka deniz kuvvetlerinin tahdidi hakkındaki protokol, ikamet, ticaret ve seyr-i sefan sözleşmesi imzalanmıştır.

Deniz kuvvetlerine ilişkin protokolde, deniz silahları harcamalarının boş yere artırılmasının önüne geçmek için iki taraf aralarında dostça bir görüş ve bilgi alışverişi

---

[289] TBMMZC, D. 7, C. 6, s. 265
[290] A. Şükrü ESMER, *Siyasi Tarih 1919-1939,* Başnur Matbaası, Ankara, 1953, s. 63
[291] TBMMZC, D. 8, C. 5, s. 467

yaparak, diğer tarafa öncesinden haber vermeden hiçbir savaş gemisinin ısmarlanmasına, edinilmesine ya da yapımına girişmemeyi yükümlenirler[292].

İkamet, ticaret ve denizcilik sözleşmesi de 1758 no'lu kanunla yürürlüğe girmiştir[293]. Ticareti geliştirme, iki ülke tebaalarının diğer ülkeye gidiş gelişlerini düzenleyen bu anlaşma 1964'te yürürlükten kalkmıştır. Dostluk antlaşması ise beş yıl süre ile yürürlükte olmasına rağmen 1938'de imzalanan yeni bir anlaşma ile 10 yıl süre için uzatılmış, ortadan kaldırılmadıkça onar yıl süre ile kendiliğinden uzaması konusunda anlaşılmıştır. Şimdiye kadar taraflar anlaşmayı feshetmediklerinden anlaşma bugün de yürürlükte görülmektedir.

1931'de İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Yunanistan'a ziyarette bulunmuşlardır.

Türk-Yunan Antlaşması, milli mücadeleden bu yana devam eden anlaşmazlıkları çözmüştür. Türk-Yunan dostluğunun bu feyizli ve hayırlı gelişmesi Balkanlarda politika havasını değiştirmiştir. O vakte kadar bütün Avrupa'nın barut fıçısı sayılan bu köşesinde şimdi dostluk ve işbirliği havası esiyordu. 1930 yılı Ekim'inde Atina'da bir Balkan Konferansı toplanıyor buna Türkler, Bulgarlar, Arnavutlar, Yugoslavlar ve Romanyalılar katılıyordu. Konferansın gayesi, geniş, ideal fakat realitelerden uzak bir program çizmeye çalışmak ve bu uğurda lüzumsuz, kısır ve neticesiz çalışmalar yapmak değil, o gün için gerçekleştirilmesi kolay ve mümkün olabilecek bir program üzerinde çalışmak idi[294].

Balkanlardaki bu milletler işbirliği için ilk kez bir araya gelmişlerdi. İlk konferanstan sonra tekrar bir araya geldiler. Balkan Konferansları Balkan ülkeleri arasında dostluk anlaşmalarını hızlandırdı. Bu çalışmalar neticesinde 9 Şubat 1934'te Balkan Paktı imzalandı.

Görülüyor ki Türk-Yunan anlaşmazlıklarının çözümü Balkanlar üzerinde olumlu etkiler oluşturmuş, Balkan Paktı'nın imzasına yol açmıştır. Daha sonraki yıllarda ise, Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış ödülüne aday göstermiştir[295].

---

[292] Düstur III Tertip, C. 12, s.73-86
[293] Düstur III Tertip, C.12 s. 114
[294] Abdülahat AKŞİN, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.257
[295] *Atatürk'ün Milli Dış Politikası II,* Belge 39, s. 244-245

Dostluğun devamı niteliğinde Yunan ve Türk Meclisleri birbirlerine karşılıklı samimi duygularını iletmişlerdir. 02.03.1931'de TBMM'ye Yunan Meclis-i Mebusanı'ndan bir telgraf gelmiştir. 26.11.1931'de Atina'dan çekilen bu telgrafta;

"TBMM Reisi Kazım Paşa Hazretlerine pek mütehassıs olduğum telgrafınızdan dolayı har teşekküratımı arz ederim. Meclisi Milliye iblağ ettiğim telgrafınızın kıratı alkışlarla karşılanmış, oluğunu iş'ar ile bahtiyarım.

Memleketlerimizi ayırmış ve asırlarca devam etmiş olan mücadelata suret-i kat'iyede nihayet vereceğine ve yalnız sulhu takviye ve Türkiye ile Yunanistan'ın saadetini temin ile kalmayıp, aynı zamanda bütün Balkanların ve Bahr-i Sefid'in Havza-i Şarkiyesi'nin müsalemet ve saadetine yardım etmeye muhtaç olduğuna da kuvvetle mutmain bulunduğum Türk- Yunan dostluk hakem ve uzlaşma muzhedesinin akid ve tasdikini hararetle takdir ettiğimizi söylerken esasen iş bu muahedenin esnayı tasdikinde Yunan Meclisi Milisinin parlak ve müttehit bir surette izhar etmiş olduğu hissiyata tercüman olmuş oluyorum.

Bu kanaatledir ki zati Devletleri'nin nazikane telgraflarından dolayı kendini bahtiyar addediyor ve samimi muhadenet hissiyatımızı kabul ve Büyük Millet Meclisi'ndeki rüfekanıza iblağ buyurmanızı rica ediyorum."

Yunan Mebusan Reisi Meclisi

Sophovlis

Bu telgraf Mecliste okunduktan sonra alkışlarla karşılanmıştır[296].

4. Bulgaristan

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan komşusu Türkiye ile barış içinde yaşamaya çalışmıştır. 1925'te Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. 1929 yılında ise yeni bir anlaşma yapılmasına gerek duyulmuştur. Tarafsızlık, uzlaştırma, yargısal çözüm ve hakemlik anlaşması, iki ülke arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların barış yolu ile çözümünü öngörmektedir. 6 Mart 1929'da Tevfik Rüştü ile Theodore C. Pavloff anlaşmayı imzalamışlardır. 1. madde taraflar 1925 Dostluk Anlaşmasına aykırı düşebilecek siyasi, ekonomik hiçbir anlaşmaya girmemeği yükümlenmişlerdir. İkinci madde taraflardan biri, bir başka devletin saldırısına uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktır. 3-

[296] TBMMZC, C, 26, s. 3

10. maddeler uyuşmazlıkların çözümü, 11-25. maddeler uyuşmazlıkların halledilmesi için Uzlaştırma Komisyonu'nun kuruluş ve işlevini, 26-28. maddeler çözüm sağlanamadığı takdirde Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na başvuruyu esaslara bağlar. 5 yıl süre ile geçerli olan anlaşma, altı ay önceden taraflardan biri son verdiğini bildirmediği takdirde beş yıl daha süresi uzayacaktır. Bu anlaşma 1934 yılında 5 yıl daha uzatılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan'a yaklaşması üzerine Bulgaristan Türkiye'nin Yunanistan ile müttefik olacağını düşünerek, anlaşmayı 5 yıl daha uzatmak için teşebbüse geçmiş ve 3 Aralık 1934'ten itibaren 5 yıllık bir dönem için uzatılmıştır[297].

Bulgaristan ile yapılmış olan antlaşmalar mecliste de çeşitli yorumlar bulmuştur. Milletvekillerinden Feridun Fikri Düşünsel; " Karşılıklı taahhütler çok önemli konularda verilmiştir. Verilen taahhütlerin yerine getirilmemesi için hiçbir sebep bulunmuyor. Antlaşmada yer alan güvenlik konuları iki ülkeyi de büyük güvence altına almaktadır. İki ülke milletinin de yapılan antlaşma ile huzur bulacağı kanaatindeyim...[298]"

Celal Nuri Bey de mecliste, "...yapılan barış görüşmeleri ve dostluk antlaşmaları oldukça ehemmiyetli meselelerdir. Kanaatimce, Bulgaristan ile olan münasebetlerimizde hükümetin izlediği yol oldukça başarılı olmuştur. Genelde iki dost ülkenin müttefikliğini pekiştirmek açısından değerlendirilen bu görüşmeler neticesinde Balkan ulusları ile dostane ilişkiler kurulmasına vesile olunmuştur...[299]"

5. Amerika Birleşik Devletleri

ABD ile ilişkiler Avrupa Devletlerine göre oldukça geç gelişmiştir. 1927'de geçici bir düzenleme yapılarak ticari ilişkilerin devamı sağlanmıştır. Lozan'da yapılan anlaşma 1928'e değin onaylanmadığından, iki ülke arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılmıştır. 12 Nisan 1930 günü ve 1584 no'lu kanunla TBMM'de onaylanmıştır[300].

Kanunu TBMM'ne getiren milletvekili Çankırı milletvekili Abdülhalık Renda olmuştur. Meclisteki kürsüden yaptığı hitapta "...Arkadaşlar bizlerden coğrafya olarak

---

[297] Düstur III Tertip, C. 11, s. 356
[298] TBMMZC, C, 26, s. 135
[299] TBMMZC, C. 26, s. 67
[300] Düstur III Tertip, C. 11, s.245

çok uzaklarda olan Amerika devleti ile geç gelen bir ticari birliktelik söz konusudur. Ticari birlikteliğimiz genelde denizcilik alanında gelişim gösterebileceği için bu yolda çalışmalarımız olmuştur. Çıkarılan kanun ile dünyanın büyük devletlerinden olan bir ülke ile dostluğumuzu pekiştirmiş olduk...[301]"

D. ANTLAŞMALAR VE KATILIMLAR

1. Dostluk Anlaşmaları

Türkiye Cumhuriyeti bu devletlerle siyasi ilişkilere girerken, 1925'ten bu tarafa bir dizi dostluk ve tarafsızlık anlaşmaları imzalamıştır. Hem kendisini dünya devletlerine kabul ettirmek, hem de barış içinde ve dünya barışını koruma yolunda çalışmalarda bulunmak amacıyla imzalanan dostluk anlaşmaları dış politikanın oturmaya başladığı dönemdedir.

Dostluk anlaşmaları genellikle aynı nitelikte ve birbirinden farklı olmamıştır. Anlaşmaların ilk maddesinde, iki devlet ve millet arasında barış ve dostluğun egemen olacağı, 2. maddesinde iki tarafın da devletler hukuku kurallarına uygun biçimde diplomatik ilişkiler kurulacağını, 3. maddesinde devletler arasında oturma ve ticaret sözleşmeleri yapılacağı yazılmıştır.

Dostluk anlaşmaları imzalanan ülkeler ve tarihleri şöyledir:

Ülke	İmzalandığı Yer	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi
Meksika	Roma	25.05.1927	13.07.1928[302]
Brezilya	Roma	08.09.1927	15.09.1928[303]
Paraguay	Roma	04.01.1929	08.12.1933
Suudi Arabistan	Mekke	03.08.1929	15.05.1930[304]
Litvanya	Moskova	17.11.1930	23.03.131[305]

[301] TBMMZC, D. 7, C. 6, s. 309
[302] Düstur III Tertip, C. 9, s. 126
[303] Düstur III Tertip, C. 9, s. 302
[304] Düstur III Tertip, C. 11, s. 467-469
[305] Düstur III Tertip, C.12, s.245-247

Tarafsızlık, Uzlaşma, Hakem Antlaşmaları

Ülke	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi
Macaristan	05.01.1929	8 Nisan 1929[306]
İsviçre	9 Kanunuevvel 1928	25 Mayıs 1929[307]

Hakem ve Uzlaşma Anlaşmaları

Ülke	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi
Almanya	16.05.1929	02.06.1929[308]
İspanya	28.04.1930	02.06.1930[309]

İkamet Sözleşmeleri

Ülke	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi
Çekoslovakya	5 Kanunusani 1928	Mayıs 1929[310]
İsviçre	5 Ağustos 1927	5 Kanunusani 1928[311]

Mezarlıklar Hakkında

Ülke	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi
Romanya	18 Eylül 1930	23 Mart 1931[312]

2. Ticaret Antlaşmaları

Ülke	İmza Tarihi	Kabul Ediliş Tarihi	Kanun No
Çekoslavakya	Mayıs 1927	14 Kanunusani	1197[313]

[306] Düstur III Tertip, C.10, s.716-727
[307] Düstur III Tertip, C.10, s. 1429-1439
[308] Düstur III Tertip, C.10, s. 1834-1848
[309] Düstur III Tertip, C.11, s. 1562-1580
[310] Düstur III Tertip, C.9, s.103
[311] Düstur III Tertip, C. 9, s. 113
[312] Düstur III Tertip, C. 12, s. 237-244
[313] Düstur III Tertip C.9, s.147

Estonya	12 Mart 1928	22 Mayıs 1928	1307[314]
Belçika-Lüksemburg	12.08.1927	22 Mayıs 1928	1311[315]
İsveç	04.02.1928	19 Kanunusani 1928	1382[316]
Macaristan	21.05.1930	17.06.1930	1690[317]
Hollanda	25.07.1928	28 Mayıs 1929	1468[318]
Letonya	28.05.1928	28 Mayıs 1929	1469[319]
İsveç	29.09.1929	31.05.1930	1671[320]
Romanya	11.06.1929	31.05.1930	1672[321]
Estonya	16.09.1929	08.06.1930	1692[322]
Danimarka	31.05.1930	08.06.1930	1696[323]
Finlandiya	12.08.1929	12.06.1930	1719[324]
Japonya	11.10.1930	26.03.1931	1792[325]
İsviçre	13 Kan. ev.1930	26.03.1931	1793[326]
Çekoslovakya	17.01.1931	26.03.1931	1799[327]

3. Çok Taraflı Anlaşmalar[328]

-27.08.1928'de Paris'te, devletlerarası harbin milli siyaset aleti olarak istimalinden feragatı mutazammın muahede "Kellog Misakı"

---

[314] Düstur III Tertip C.9, s.989
[315] Düstur III Tertip C.9, s.1240
[316] Düstur III Tertip C.10, s. 296
[317] Düstur III Tertip C.11, s. 1683-1709
[318] Düstur III Tertip C.10, s. 1470-1501
[319] Düstur III Tertip C.10, s. 1502-1526
[320] Düstur III Tertip C. 11, s. 1376-1395
[321] Düstur III Tertip C. 11, s. 1396-1436
[322] Düstur III Tertip C. 11, s.1740-1763
[323] Düstur III Tertip C. 11, s. 1766-1791
[324] Düstur III Tertip C. 11, s. 1888-1907
[325] Düstur III Tertip C. 12, s. 365-379
[326] Düstur III Tertip C. 12, s. 380-405
[327] Düstur III Tertip C. 12, s. 411-455
[328] Ahmet YAVUZ, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Anlaşmalar,* Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 479-491

- 09.02.1929'da Moskova'da harbin milli siyaset aleti olarak kullanılmaması hakkında Moskova'da imzalanan protokol "Litvinof Protokolü"

- 22.09.1928'de Brüksel'de milletlerarası telgraf konferansı tarafından ittihaz edilen mukarrerat protokol

- 12.07.1927 Beynelmilel Yardım Birliği Teşkili hakkındaki mukavelename

-25.11.1927 Washıngton'da imza edilmiş olan milletlerarası telsiz telgraf mukavele ve nizamnameleri

-23.10.1924 ve 18.10.1927'de Bern'de Beynelmilel Eşya Nakline mütedair mukavele ile Beynelmilel yolcu nakliyatına ait mukavele.

- 31.05.1929'da Londra'da 1929 senesinde münakit "Deniz Hayat Selameti" konferansında bazı maddeleri tadil edilen Beynelmilel Deniz'de Meni Müsademe nizamnamesini tadilen teklif olunan merbut "Deniz'de Meni Müsademe Nizamnamesinin meriyete vazı"

-27.07.1929'da Cenevre Hali harpte bulunan ordular yaralıların tehvini ıstırap ve ıslahı halleri ve üseraya yapılacak muamele hakkında imzalanan iki mukavelename ile bir senedi nihai.

-01. 08.1930 Paris Kuşpalazı Serumu hakkında Uluslararası İtilafnamesi tadilen Paris'te tanzim edilen mukavelename.

-28.06.1929'da Londra'da Posta Kongresi kararları havi senedat.

-26.09.1928'de Cenevre'de devletlerarası ihtilafların muslihane bir suretle hallini istihdaf eden umumi tahkim senedi.

-30.03.1931'de Cenevre'de Ecnebi Otomobil Arabaları'nın tabi olacaklar mali mükellefiyet hakkında Beynelmilel mukavele.

-31.10.1930'da Paris'te Beynelmilel Sıhhi mukavelenameye zeylen yapılan mukavele.

-14.04.1929'da Cenevre'de Beynelmilel Daimi Adalet Divanı'na mütealık bazı metinlere iltihakımız.

-20.04.1929'da Cenevre'de Kalpazanlığın Cezalandırılmasına dair imzalanan Beynelmilel mukavele ile merbutu protokol ve nihai senet.

-23.10.1930'da Lizbon'da Kıyıların Işıklandırılması ve İşaretlendirilmesi kaidelerinin birleştirilmesine dair antlaşmalar.

-31.05.1929'da Londra'da Deniz'de Can Emniyetinin Korunması hakkında akdedilen milletlerarası sözleşme.

Türk dış politikası bilhassa 1927 yıllarından başlamak üzere barış ve dostluk üzerine kurularak gelişme göstermiştir. Bu sırada Yunanistan ile olan ilişkiler düzeltilmiş, İtalya ile olan ilişkiler temkinli yürütülmüştür. Sovyetlerle olan ilişkiler de daha sağlam hale getirilmiştir. Bu dönemde Afganistan ile olan dostluk ilişkileri devam etmiştir. Dünyanın birçok devleti ile dostluk anlaşmaları yapılmıştır. Türkiye uluslar arası antlaşmalarda da yerini almaya başlamıştır. Balkanlar'da barışı korumak için Balkan Paktı'nı, daha sonra doğulu devletleri içine alan Sadabad Paktı'nın kurucu üyeleri arasında bulunarak, barışı koruma çabalarını tüm dünyaya göstermiştir.

4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi

IV. TBMM'nin dış politikadaki en büyük başarılarından birisi de Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin girmesidir.

"Bizim kanaatimizce beynelmilel siyasi emniyetin inkişafı için, ilk ve en mühim şart, milletlerin hiç olmazsa sulhu muhafaza fikrinde samimi olarak birleşmesidir."[329] diyen Atatürk, Türkiye'nin her zaman dünyada ve ülkede barışın ve işbirliğin gerçekleşmesine yarayacak girişimlere destek olmasını istemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri, bu savaşın acı deneylerini göz önünde tutarak, bundan böyle yeni savaşları önlemek, uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmek, hukuk kurallarına saygılı olmak ve uluslar arası işbirliğini geliştirmek, böylece barış ve güvenliği korumak amacıyla evrensel bir örgüt olarak, Milletler Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu nicelik ve nitelikte uluslararası bir örgüt tarihte ilk kez ortaya konuluyordu[330].

1930 yılına doğru Avrupa'da belirli bir durum alan gruplaşma hareketi milletlerarası barış ve güvenliğin yeni tehlikelerle tehdit edilmeye başlandığını açıkça gösteriyordu. Bu durum karşısında, o zamana kadar kendi iç meseleleri ile fazla meşgul

---

[329] A.S.D., C. I, S.383

[330] İsmail SOYSAL, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, C.I,* TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 397

olması sebebiyle milletlerarası politikaların dışında kalan Türkiye, statükocu batılı demokrasilerin önem verdiği bir devlet olmaya başlamıştı[331].

Barışçıl politika izleyen Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi oldukça gecikmiştir. Bunun nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Musul Meselesi'nin Birleşmiş Milletler Meclisi'nde geçen son safhası, birçok zorluklar sonunda Lozan Antlaşması'nı imzalamış olan Türkiye için acı ve hayal kırıcı ve ülkemizin Cemiyet'e olan münasebetleri bakımından kötü bir başlangıç olmuştu. Cemiyet fiilen İngiltere ve Fransa'nın sevk ve idaresindeydi. İngiltere ve Fransa'nın birbirinden ayrı politikaları Cemiyet'in prestiji hakkında Türkiye'nin karar vermesini geciktiriyordu[332].

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmek konusundaki tereddütlerini Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 15 Temmuz 1931'de mecliste yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır:

"Cemiyet-i Akvam fikri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk İnkılabı'nın pek hoşlandığı bir fikirdir. Adeta kendi fikrimizdir diyebiliriz. Bir de o fikri tatbik için yapılan bir müessese vardır. Fikir ile müesseseden ayrı ayrı bahsedişin tatbikat ile nazariyat arasındaki mesafeyi işaret içindir. Yoksa bu müesseseye karşı da çok muhabbetli ve dostane hareket ediyoruz….. Birçok noktalarda beraber, bir hava içinde, bir muhit dahilinde çalışıyoruz. Böyle iken niçin girmedik?"[333] diyen Tevfik Rüştü Aras, daha sonra Türkiye'ye konseyde yer verilmemesi ihtimalinden ve konseyin alacağı zecri tedbirler karşısında Türkiye'nin tereddütleri bulunabileceğinden bahsederek şöyle demiştir:

"O kararın herhangi bir devlet aleyhine iktisadi bir karar olduğunu kabul edelim.Orada bizim ajanımız yoktur. Alınan kararın adaleti hakkında kanaatimiz de tekevvün etmemiş bulunuyor. Size karşı mesul olmayan birtakım zevatın bu memlekette tatbiki nasıl olacak? Buna imkan var mı? İşte bu müşkülattan dolayı girmedik. Yalnız bu müşkülatın daimi surette gayri tabii hal olacağını zannetmiyorum. O müessesenin bugünkü şekliyle bizim inkılabımızdan, yani müsavi muamele ve hukuk hakkındaki haklı zihniyetimizden doğan bu müşkülü iyi bir surette onların usulüne ve bizim

[331] Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR, *a.g.e.,* s.91.
[332] Abdülahat AKŞİN, *a.g.e,* s.50
[333] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1987, s. 95-96

halimize uyacak suretle halledebileceğimiz gün bu teşekküle girmemiz mümkün olacaktır."[334]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin gecikmesinin bir diğer nedeni de Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği ile 1925 yılında Paris'te yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenileyen 17 Aralık 1929 tarihli protokol hükümlerine göre, akit taraflardan biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin tasvibini alacaktı. Türkiye de 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girerken Sovyetler Birliği'nin tasvibini almıştır.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girince Cemiyet Antlaşması'nın 16. maddesi gereğince mütecaviz devletlere karşı alınacak zorlama tedbirlerine de katılmak durumundaydı. Oysa, Türk-Sovyet anlaşmaları gereği, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne girişilecek böyle bir harekete katılması gerekirdi.Bu yüzden Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girerken Sovyetler Birliği'ne bu konuda teminat vermiştir[335].

Türkiye, Atatürk'ün direktifleri üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendisi müracaat ederek değil, Teşkilat tarafında davet edilerek girmek istiyordu. Kurulun 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantı sırasında İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Teşkilat'a davetini öngören bir karar tasarısı kabul edilmiştir[336].

TBMM, bu davetin Türkiye'ye bildirilmesi üzerine daveti kabul ettiğine dair karar almıştır. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne kaldıktan sonra, onun içinde barış ve ortaklık için canlı bir çalışma içine girmiştir ve barışın korunması çabalarını daima desteklemiştir.

5. Türkiye'nin Balkan Paktı'na Girmesi

Milletler Cemiyeti'ne giren Türkiye, bir yandan dünya barışı için işbirliğine girerken, diğer yandan da Balkanlar'da barışın ve işbirliğinin korunması için Balkan devletleri ile Balkan Paktı'nı imzalamıştır. Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonra Balkan devletleri ile olan bozuk ilişkilerini düzeltmek amacıyla ikili dostluk antlaşmaları yapmıştır. Türkiye'nin bu dönemde Balkan devletleri ile imzaladığı başlıca

---

[334] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 96
[335] Mehmet GÖNLÜBOL, *a.g.e.,* s. 94
[336] Abdülahat AKŞİN, *a.g.e.,* s. 56-57

antlaşmalar şöyledir: "Arnavutluk ile Aralık 1923'te imzalanan Dostluk Anlaşması, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması, Yugoslavya ile 28 Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması."

Milletlerarası Barış Bürosunun 6-10 Ekim 1929 tarihinde Atina'da topladığı Evrensel Barış Kongresi'nde Yunan devlet adamı ve eski başbakan M.Papanassio bir Balkan birliğinin kurulmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine kongre, Balkan devletleri arasında gayri resmi mahiyette olan bir konferansın toplanmasını kararlaştırmıştır[337].

İlk Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da toplanmıştır. Konferansa, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcileri katılmıştır.

Balkan ilk konferansının büyük tarihsel önemi vardı. Çünkü, Balkanlar yüzyıllar boyunca birbirlerine karşı dini, milli ve diğer düşmanca hislerle dolu olan milletlerin yaşadıkları bir bölge olarak tanınmıştı. Şimdi bu bölge milletleri aralarında işbirliği yapmak için ilk defa bir araya gelmiş bulunuyordu[338].

İkinci Balkan Konferansı, Ekim 1931'de Ankara'da toplanmıştı. Atatürk, bu toplantıda Balkan devletleri delegelerine şu konuşmayı yapmıştır:

"Balkan milletlerinin işbirliğine çalışan, kıymetli murahhasların huzurunda bulunmaktan ve onları muhabbetle selamlamaktan duyduğum bahtiyarlık çok büyüktür…. Balkan milletlerinin asırlara şamil müşterek bir tarihi vardır. Bu tarihin elemli hatıraları varsa, onlara sahip olmakta bütün Balkanlar müşterektir. Türkler'in hissesi ise daha az acı olmamıştır.

İşte, siz Balkan milletleri mümessiller, mazinin karışık his ve hesaplarının üstüne çıkarak derin kardeşlik esasları kuracak ve geniş birlik ufukları açacaksınız, ihmal olunmuş ve unutulmuş büyük hakikatleri ortaya koyacaksınız…."[339]

Balkan birliği konusunda Bulgaristan olumsuz bir tutum sergilemekteydi. 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansı'nda halledilmemesi yüzünden konferansı terk etmişti.

Bulgaristan'ın birliğe katılmasını engelleyen olay, azınlık hakları konusu idi. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması'nın toprak

---

[337] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 99
[338] Abdülahat AKŞİN, *a.g.e.*,s. 141
[339] A.S.D., C. II, s.305

düzenlemeleri sonucu komşu Balkan ülkelerinde Bulgar azınlıkları kalmıştı. Bu azınlıkların haklarının korunması sorunu Bulgar hükümetlerinin üzerinde önemle durdukları bir konu olmuş ve Bulgaristan'ın Balkan işbirliğine katılmasını geniş ölçüde engellemiştir[340].

Balkan Paktı görüşmeleri devam ederken, Türkiye, 14 Eylül 1933'te Yunanistan ile içten Anlaşma Paktı'nı yaparak ortak sınırlarını güvence altına almış oluyordu. 1933 Ekim ayında ise Romanya, Kasım ayında da Yugoslavya ile birer dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanıyordu. Bulgaristan'ı ikna edemeyen Balkan devletleri Bulgaristan'ı dışarıda bırakan bir pakt imzalayarak Bulgaristan'ın sonradan katılması yoluna gideceklerdir. 1934 yılı şubat ayında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dış İşleri Bakanları Belgrat'ta toplanmışlar ve Balkan Paktı'nın tasarılarını imzalamışlardır.

Balkan Paktı'nın imzalanmasından sonra, Dış işleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, bu paktın esaslarını TBMM'nde şöyle açıklamıştır:

"Balkan Antlaşması bu bölgede öteden beri izlediğimiz barış, güvenlik ve komşularımız ile iyi geçinme politikasının mutlu bir sonucu ve Balkan milletleri arasındaki kardeşlik çağının açılma belgesidir…. Dostluklarına ve anlaşmalarına sıkı sıkıya bağlılığı ilke bilen Türk milletinin Cumhuriyet hükümeti, Sovyet Rusyası ile ve öteki dost devletlerle mevcut dostluklarının gereklerine hiç karşıt olmayan Balkan Antlaşması'nı da aynı samimi bağlılık niyetiyle ve karşılıklı anlaşmalara uyma esasıyla imza etmiştir."[341]

Balkan Paktı'nın ayrılmaz bir parçası olan Tevfik Rüştü Aras tarafından Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserine sunulan demeç şu şekildedir:

"Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti adına açıklamaktan onur duyarım."[342] Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Sovyetler birliğine güvence vermiş oluyordu.

---

[340] Oral SANDER, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Önder Matbaası, Ankara, 1969, s.47
[341] TBMMZC, D. 4, C.10, s.125-126
[342] SOYSAL, *a.g.e.,* s.457

Bu Paktın sonuçları ise şu şekilde değerlendirilebilir: Balkan Paktı, kağıt üzerinde, belirli ve zayıf devletlerin saldırısını önleme gibi, sınırlı amacı olan ve küçük devletlerin oluşturdukları kolay çözülür bir gruplaşma idi. Üye devletler, büyük devletlere karşı korunması gereken başka sınırlarının da var olduğu gerçeğini ihmal etmişlerdir. Türkiye, bu gerçeği gördüğü içindir ki, başlangıçta Balkan devletlerinin kendi sınırlarını garanti eden zayıf birlik değil, aynı zamanda bu sınırları büyük devletlere karşı koruyabilecek kuvvetli bir örgüt istemiştir. Böyle bir örgüt, Avrupa'da oluşan blok arasında bir denge unsuru olabileceği gibi, bir büyük devletin saldırısına karşı kuvvetli bir blok da kurmuş olacaktı[343].

Türkiye Balkan Paktı'nın kuruluşunda Yunanistan ile birlikte öncülük yapmıştır. Böylece, Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış Yunanistan ile kurulan yakınlı, Türkiye'nin batılılarla yakınlaşmasının yeni ve somut bir göstergesi oldu. Ayrıca, Balkan Antantı'nın üyelerinden Romanya ve Yugoslavya küçük antant içinde Fransa'nın müttefiki durumunda olduklarından, Türkiye ve Fransa ve dolayısıyla İngiltere arasında yeni bir yakınlaşma halkası daha kurulmuş olacaktır[344].

6. Türkiye'nin Sadâbâd Paktı'na Girmesi

Türkiye'nin diğer doğulu devletlerle olan ikili ilişkilerinin oldukça iyi olduğu dönemde İtalya diktatörü Mussolini'nin Doğu Akdeniz bölgesinde de yayılmacı bir siyasa izleme sürdürmesi, ikili dostlukların ortak bir işbirliğine dönüştürülmesinin gerekli olduğu kanaatini doğurmuştu.Türkiye'nin girişimi ile Türkiye, İran ve Irak arasında 3Ekim 1935'te Cenevre'de bir dayanışma paktı düzenlenmişti. Fakat İran ile Irak arasında Şattülarab su yolu konusundaki uyuşmazlık tümüyle giderilemediğinden bu paktın imzalanması iki yıl gecikmişti.Bu süre içersinde Afganistan'ın da pakta alınması sağlanmıştı. Böylece son biçimini alan anlaşma 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadâbâd Sarayı'nda imzalanmıştı[345].

Dış İşleri Bakanlarınca imzalanan pakt, "Saldırmazlık Paktı" başlığını taşıyordu.

Taraflar barışı korumaya yönelik Kellog-Briand Anlaşması'na uyacaklarını, ortak sınırlarını koruyacaklarını, birbirlerine karşı saldırıya geçmeyeceklerini

---

[343] SANDER, *a.g.e.,* s.457
[344] KÜRKÇÜOĞLU, *a.g.m.*, s. 1059
[345] TURAN, *a.g.e.,* s. 189

kabulleniyorlardı. Ayrıca, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası uyuşmazlıklarda birlikte hareket edeceklerini ve birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını belirtiyorlardı. Antlaşma 5 yıl süreliydi, taraflardan biri bu sürenin dolmasından altı ay önce olumsuz görüş bildirmeyecek olursa yeniden 5 yıl için yürürlük kazanmış olacaktı[346].

Sadâbâd Paktı, Balkan Antantı gibi bir ittifak antlaşması değildi. Ancak herhangi bir saldırıya karşı caydırıcı nitelik taşıyordu. Asıl önemlisi Ortadoğu'da bu alanda imzalanmış olan ilk dayanışma antlaşması olması, Ege Denizi'nden Basra Körfezi ve Himalayalar'a kadar uzanan bir barış ve dostluk bölgesi oluşturmasıydı.

Pakt TBMM'nde 14 Ocak 1938'de onaylanmış ve öteki ülkelerde de onaylanmasından sonra o Haziran'da yürürlüğe girmişti. İkinci Dünya Savaşı tüm dengeleri altüst ederken Sadâbâd Paktı'nı da olumsuz yönde etkilemişti. İşlevini yitiren antlaşma resmen yürürlükten kaldırılmamış olmakla birlikte yerini uygulamada 1955'te imzalanan Bağdat Paktı'na bırakmıştır[347].

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 11 Temmuz'da pakt hakkında yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

" İmza ettiğimiz pakt, aynı taahhütlere inzimam eden ve sulh davasına müessir bir yardım teşkil eden basit mıntıkâvi bir antlaşma mıdır? Buna sadece evet cevabı verilemez. Vakıa paktın metni, buna iştirak edenlere kendilerini alakadar eden meseleler karşısındaki hattı hareketlerini tanzim için ancak bir istişare taahhüdünü tazammun eylemektedir. Pakt'a ne karşılıklı yardım, ne de askeri bir yardım zikredilmiş değildir."[348]

Pakt'ın imzalanması resmi çevrelerde ve basında olumlu karşılanmıştır. Dört devlet başkanı arasında teati edilen telgraflarda Pakt'ın Orta Doğu'da barışın devamı için zaruri olduğu belirtiliyordu[349].

---

[346] Tam metin için bkz., İsmail SOYSAL, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.384
[347] TURAN, *a.g.e.,* s.189
[348] Bu konuşmanın metni için bkz. *Ayın Tarihi, Temmuz 1934, No: 44,* s. 73
[349] Necmeddin SADAK, *6 Temmuz 1937 tarihli Akşam Gazetesi,*s. 5

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1938 ARASI FAALİYET GÖSTEREN PARTİLER VE HÜKÜMETLER

I. PARTİLER

A) HALK FIRKASI (CUMHURİYET HALK PARTİSİ) :

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk partisi Halk Fırkasıdır. Halk Fırkası I. Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Gurubunun başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1922 yılı ortalarından itibaren sürdürdüğü çalışmalar sonucunda 9 Eylül 1923'de kurulmuştur. Kurulduğu andan itibaren de iktidarı oluşturmuş, ve yaklaşık elli sekiz yıl varlığını sürdürmüştür. Bu sürenin yaklaşık otuz beş yıllık bölümünde iktidarda kalmıştır. Otuz beş yıllık iktidar döneminin yirmi altı yıllık bölümü tek parti varlığı ve iktidarı şeklinde geçmiştir[350].

Mustafa Kemal Paşa daha önce tasarladığı siyasi parti kurma düşüncesini 14 Ocak 1923'de başladığı ve iki ay süren Batı Anadolu gezisinde halkla ve aydınlarla yaptığı görüşmelerden sonra daha da kuvvetlendirmiştir. Bunun üzerine 8 Nisan 1923 tarihinde Halk Fırkası Programı adını verdiği ünlü dokuz umdelik beyannamesini yayınlamış, böylece Halk Fırkası'nın kurulacağını bütün kamuoyuna duyurmuştur. Bundan sonra bir yandan yeni meclis seçimleri için çalışmalar sürdürülürken, bir yandan da Halk Fırkası'nın kuruluş faaliyetleri tamamlanmaya çalışılmıştır[351].

Halk Partisi'nin kurucu genel başkanı olan Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İsmet Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Başkan Vekilliği'ne getirilmiştir[352].

---

[350] ATATÜRK, *Nutuk II,* AAM Yayınları, Ankara, 1989, s.718-719, ASD II, s.9

[351] ATATÜRK, a.g.e., s.719; *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP,* 1963, s.11; *Türkiye'de Siyasi Dernekler II,* İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,1952 s.9 ; T.Zafet TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler,*İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952, s.557-560

[352] KOCATÜRK, *a.g.e.,* s.402; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, 1964, s.516, *İslam Ansk.,"Atatürk" md.*, s.770

Halk Fırkası'nın kuruluşunda belli bir programı yoktu. Dokuz umdelik beyanname Program yerine kabul edilmişti. Kapsamlı ve teferruatlı program daha sonraki yıllarda hazırlanmış ve Partinin 1947 yılındaki kurultayında onaylanmıştır. Kuruluşundan itibaren uzun yıllar parti genel sekreterliği görevini Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey sürdürmüştür[353].

Başlangıçta yalnız Halk Fırkası olan partinin resmi adı, 17 Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adındaki " Cumhuriyet" ibaresinin kendi partilerinin adında bulunmayışı bir eksiklik olarak kabul edildiğinden 10 Kasım 1924'te " Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirilmiştir[354].

Başlangıçta program ve icraatlarında liberal ilkelere de yer vermiş olan CHP özellikle 1929 yılından itibaren katı bir devletçilik politikası uygulamaya başlamıştır. CHP tarihinde dikkati çeken bir başka nokta da muhalefet hareketine izin ve imkan vermemesine rağmen kendi içinden üç defa muhalefet partisi (TCF, SCF, DP) doğurmuş olmasıdır[355].

B) TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Birinci Meclisin son zamanlarından itibaren ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası iktidarda bulunan Halk Fırkasından tartışmalar sonucunda ayrılan yirmi sekiz milletvekili tarafından 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren yaklaşık yedi ay faaliyet gösterebilmiştir.

Terakkiperver Fırka, Milli Mücadele'nin ünlü komutanları Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, H. Rauf Orbay, Refet Bele ve Cafer Tayyar Paşalar ile yine memleketin tanınmış şahsiyetleri tarafından kurulmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi'nde ilk siyasi muhalefet partisi olan Terakkiperver Fırka, 3 Haziran 1925 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'nin tavsiye kararı üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır. Kapatılmasına gerekçe olarak doğuda çıkan ve geniş bir alana yayılarak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için büyük tehlike teşkil eden Şeyh Said İsyanı'nın, bu partinin doğudaki şubelerinin mensupları tarafından teşvik edildiği iddiası partinin

---

[353] *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1963, s.63
[354] TUNAYA, *a.g.e.,* s.560; Server İSKİT, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1943, s.246; *Türkiye'de Siyasi Dernekler,* s.3
[355] TUNAYA, *a.g.e.,* s.584

kapatılmasından sonra faaliyetlerini sürdüren Ankara ve Diyarbakır İstiklal Mahkemeleri tarafından isbat edilememiştir[356].

Genel başkanlığını Kazım Karabekir Paşa'nın, Genel Başkan Yardımcılıkları'nı H. Rauf Bey ve Dr. Adnan Adıvar Bey'in, Genel Sekreterliğini de Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın yaptığı yeni parti, bazı iç ve dış olayların yol açtığı asabi bir ortamda doğmuş, Halk Fırkası'na muhalif olan basın tarafından desteklenmiş, meclis içinde iktidar partisi ile olan ilişkileri gergin bir havada cereyan etmiştir. Varlığı süresince genel seçim olmadığı için bir seçim atmosferi yaşayamayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bu arada küçük bir ara seçime katılmış olmakla beraber henüz teşkilatını kuramadığından başarılı olamamıştır. Parti yetkilileri çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda "Asıl amaçlarının seçime katılmak ve kazanmak değil, yasama görevleri çerçevesinde iktidar partisini denetlemek, ona muhalefet etmek ve yanlış hareket etmelerini önlemek" olduğunu ifade etmişlerdir[357].

Terakkiperver Fırka'nın Meclis grubunu oluşturan milletvekillerini üç kısma ayırmak mümkün :

1- İttihat ve Terakki Partisi'ni Sevk ve İdare Komitesi adlı gizli derneğin kurucusu ve mensupları olup, memleket idaresini ele geçirmeye çalışanlar. (Son Maliye Bakanı Cavid Bey, Eski İâşe Bakanı Kara Kemal Bey, Dr. Nazım, Eski İzmir Valisi Rahmi Bey, Eski Milli Eğitim Bakanı ve İzmit milletvekili Şükrü Bey, Eski İçişleri Bakanı İsmail Canbulat Bey, gibi…)

2- H. Rauf Orbay ve arkadaşları gibi samimi maksatları hükümetleri demokratik kurallar içersinde eleştirecek ve denetleyecek bir muhalefet partisinin lüzumuna inananlar,

---

[356] Metin TOKER; *Şeyh Said ve İsyanı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.28-Lord KINROSS; *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1976, s.612- Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek Adam,* C. III, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul, s.216-217- H.Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.47

[357] Ali Fuat CEBESOY; *Siyasi Hatıralar II,* Neşet Basımevi, İstanbul, 1960, s. 123; TUNAYA*, a.g.e.,* s.609-611- KARPAT*, a.g.e.,* s.45-47; KINROSS, *a.g.e.*, s.598-599

3- Savaş sonrası, geçen hizmetlerine karşılık kendilerini kenara itilmiş ve lâyık oldukları mevkîlerî elde edememiş sayıp, nasiplerini siyasi mücadelede aramaya karar vermiş eski kumandanlar[358].

Bir yandan Meclis içi muhalefet faaliyetlerini, bir yandan da teşkilatlanma çabalarını sürdüren Terakkiperver Fırka, Şeyh Said İsyanı'nın gelişmesi ve bastırılması aşamalarında ortaya çıkan bazı poblemlerden sonra, İstiklal Mahkemeleri'nin tavsiyesi üzerine hükümet tarafından kapatılma noktasına gelmiş, 3 Haziran 1925'de kapatılmıştır. Böylece genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk demokrasiye geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır[359].

C) SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Çok partili hayata geçiş döneminin ikinci teşebbüsü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıdır. İkinci kez çok partili hayata geçiş denemesinin yapılabilmesi için altı yıl beklenilmesi gerekmiştir. SCF olayını gerçekleştiren özel nedenler vardır. SCF'nin ortaya çıkma nedeni için birçok fikirler ortaya atılmıştır. İsmet İnönü'nün hatıralarında partinin kurulma gerekçesi olarak; "Serbest Fırka'dan önce Atatürk ile aramızda bazı konuşmalar olmuştur. Bu konuşmalarımızda Atatürk bana inkılap hareketleri içinde türlü münasebetlerle nüfuz sahibi olmuş insanların tutumlarından şikayet ederdi. Etrafımızda ve yakınımızda olan insanların taşkınlıklarından ıstırap duyardı. Yine bir gün konuşurken, siyasi nüfuz kullanan insanların sebep oldukları ıstırapları önlemek için ne gibi bir tedbir bulunabileceğini araştırıyorduk. Ne çare düşündüğümü sorduğu vakit şu mütaalada bulundum. Meclis kürsüsünde hükümetin karşısına mebuslar çıkıp da, bütün bu fenalık denilen, nüfus suistimali denilen hadiseleri bağırarak söyleyip şikayet etmeleri usul-ü tesis olunmadıkça, biz, bu nüfuzu kötüye kullanma ve yanlış siyaset yapma alışkanlığından kurtulamayacağız."[360]

Serbest Fırka'nın kurucusu olan Fethi Bey'e (Okyar) göre; Mustafa Kemal'in Meclisin görevlerini tam olarak yerine getirmediğinden, milletvekillerinin suskunluğundan bahsederek, suskunluğu yok etme çaresini de şöyle belirtmiştir.

---

[358] Mithad SERTOĞLU, *" Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Muhalefet Partisi",* Yıllar boyu Tarih Dergisi, Ankara, 1980, S, 4, s.4-8

[359] KARPAT*, a.g.e.,* s.47; AYDEMİR*, a.g.e.,* s.224; *Türkiye'de Siyasi Dernekler II,* s.61; Tahsin DEMİRAY; *Türkiye'de Son Elli Yıllık İç Politika (Gizli Cemiyetler, Komiteler ve Partiler),* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1955, s.28- Fürüzan Hüsrev TÖKİN; *Türk Tarihinde Siyasi Partiler* ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965), Ekin Basımevi, İstanbul, 1965, s.67-71; TUNAYA, *a.g.e.,* s.614

[360] İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar,* C. II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 225

"Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela, Siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe mecliste söylersininiz, bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların önü alınmış olur."[361]

Bu sözlerden Serbest Fırka'nın kuruluşunun zorunluluğu Mustafa Kemal'in çok partili hayata geçiş için yeni bir denemenin kaçınılmaz olduğunu belirttiğini anlıyoruz.

SCF'nin kurucularından Süreyya Paşa (İlmen) ise, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasındaki rekabete bağlar[362]. "Gazi ile İsmet Paşa'nın sûret-i zâhirede gayet dost göründükleri halde aralarında gizli bir rekabet-i siyasiye bulunduğunu gösteriyor. Binaenaleyh Serbest Fırka'nın doğması bu rekabet-i siyasiden ileri geldiği muhakkaktır."

Mete Tunçay, T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması adlı eserinde[363] SCF'nin kurulması ile ilgili nedenlerden birini de dış dünyanın doğrudan ve dolaylı etkilerinin olduğunu belirtmektedir. Bunu 1929 yılında yaşanan dünya ekonomik bunalımının yurdumuzda yansıması olarak değerlendirmektedir.

Mahmut Goloğlu,[364] Meclis içi muhalefetin eksikliğinden söz ederek, meclisteki sessizlikten oylamalarda aleyhte ve çekimser oy kullanan milletvekillerinin eksikliğini vurgular.

Tarık Zafer Tunaya ise[365] "Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa olmak üzere arkadaşları memlekette çok partili rejimin teessüsünü samimi olarak istemişler, fakat irtica ve anarşik bir durumun tahaddüsü üzerine muhalefet fırkası bertaraf edilmiştir. Aynı şahsiyetler bir muvazaaya girişmişler, şekli bir muhalefet partisi kurulmasını, hatta bir deneme yaptırılmasını istemişler, fakat iş ciddiye alınmış ve bilhassa Gazi'nin İsmet Paşa grubunu devirmesi tarzında tefsir olunarak vehamet kesbetmiş, parti kapatılmıştır."

---

[361] Ali Fethi OKYAR, *Üç Devirde Bir Adam,* Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, s. 286-288
[362] Süreyya İLMEN*, Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1951, s.37
[363] Mete TUNÇAY, *TC'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Doğan Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1989, s.245-246
[364] Mahmut GOLOĞLU, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Devrimler ve Tepkileri,* Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 276
[365] TUNAYA, *a.g.e.,* s.623

Partinin kurulması Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasında yapılan görüşmelerden sonra olmuştur. Fethi Bey, izinli olarak Paris Büyükelçiliğinden yurda döndüğü zaman Mustafa Kemal'i ziyaret eder. Mustafa Kemal o zamanlar Yalova'da dinlenmektedir. Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında yapılan görüşmelerde, Mustafa Kemal yeni bir partinin kurulması gerekliliğinden bahsederek Fethi Bey'den bu yeni partinin başına geçmesini istemiştir. Fethi Bey, bu öneriyi önce tereddütle karşılamıştır. Bu tereddütün nedeni olarak da İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istememesi, İsmet Paşa'nın samimiyetine güvenmemesidir[366].

Fethi Bey'in İsmet Paşa ve Mustafa Kemal'in tarafsız olacağı konusunda ikna olması üzerine SCF'nin kurulması yolunda ilk adım atıldı. Mustafa Kemal de iki partinin karşı karşıya gelerek mecliste görüşmelerinin, tartışmalarının gerekliliğine inanmıştır. İki lider, durumun kamuoyuna açıklanması ve yeni partinin kurulacağını duyurmak amacıyla birer mektup yazmaya karar verdiler. 09.08.1930 tarihli mektubunda Fethi Bey "Paris'de bulunduğu süre içersinde memleketin görünümünü takip ettiğini, memlekette mali ve iktisadi buhranın yaşandığını, bunun sebebini hükümetin beş yıldır takip ettiği mali ve iktisadi siyasetten ileri geldiğini belirtmiştir. Mali durumun giderek zayıfladığını, paramızı korumak için gerekli tedbirlerin alınmadığını, memleketin durumunun iyi olmadığını anlatarak, Büyük Millet Meclisi'nin tek partiden oluşmasının bunların sebeplerinden biri olduğunu, meselelerin çözümlenmesi için yeni bir partinin kurulması gerektiğinden bahsetmiştir. Kendisinin de yeni bir partiyle siyasi mücadeleye atılacağını, bu isteğinin yerine getirilmesi için, Mustafa Kemal'in cevabını beklediğini yazmıştır"[367].

Gazi Mustafa Kemal ise, bu mektuba verdiği cevapta, böyle bir isteğin kendinde memnunluk yarattığını, teşebbüsü destekleyeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal mektubunda laiklik ve Cumhuriyet yönetimine bağlılık konusunda taviz vermeyeceğini özellikle belirtmiştir[368].

Partinin kuruluş aşamasında Fethi Bey, 120 milletvekilini istemiş, İsmet Paşa ise 50'den fazlasını vermeyeceğini söyledi ise de 70 milletvekilinin SCF'ye verilmesi konusunda anlaşıldı. Parti başkanının meclise girebilmesi için ilk açılacak

---

[366] Fethi OKYAR, *Üç Devirde Bir Adam,* Haz. Cemal KUTAY, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 73
[367] Fethi Bey'in mektubunun geniş özeti için bkz. OKYAR*, a.g.e.,* s. 428-429
[368] ATATÜRK, *NUTUK*, AAM Yayınları, Ankara, 1989, s. 436-437

milletvekilliğine getirilmesi kararlaştırıldı. Gümüşhane milletvekili Cemal Hüsnü (Taray) Bern büyükelçiliğine atanınca, milletvekilliği görevinden istifa etti ve boşalan yere Fethi Bey getirildi.

Partinin kurucularının büyük bir bölümü Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları ve güven duyduğu kişilerden oluşmaktaydı. 12.8.1930'da genel başkan Ali Fethi (Okyar), Genel Sekreteri Nuri (Conker) olan SCF kuruldu. Diğer üyeleri ise, liberal ekonomiden yana olan Ağaoğlu Ahmet, Erzurum milletvekili Tahsin (Uzer), Şebinkarahisar milletvekili Mehmet Emin (Yurdakul), Elazığ milletvekili Nakiyettin (Yücekök), Kütahya milletvekili İbrahim (Dalkılıç), İstanbul milletvekili Süreyya Paşa (İlmen), Sinop milletvekili Refik İsmail (Kakmacı), Bursa milletvekili Senih (Hızıroğlu), İstanbul milletvekili Ali Haydar (Yuluğ)'dur. Mustafa Kemal'in kızkardeşi Makbule Atadan da parti üyesidir. Ağaoğlu Ahmet'in partiye girişi Mustafa Kemal'in ısrarlı tavrı sonucu gerçekleşmiştir. Aydın milletvekili Dr. Reşit Galip önce SCF'ye girmiş, sonra CHF'ye dönmüştür. Milletvekillerinin çoğu Gazi'nin emriyle ve isteğiyle SCF'ye katılmıştır. Nitekim bu mevzu partinin kapanmasından sonra Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasında tartışmaya neden olmuştur[369].

Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet, Ali Haydar ve Süreyya Paşa IV. Dönem TBMM'de seçilmemiş, diğer üyeler Halk Fırkası adayı olarak yer almış, fakat milletvekilliğine devam etmişlerdir.

i. SCF'nin Parti Programı özetle şöyledir:[370]

Genel esaslarda SCF, Cumhuriyeti, milli egemenliğin en yüksek tecellisi olarak kabul ettiğini, vicdan hürriyeti, mesai serbestisi, fikir, kalem ve içtima hürriyetleri, icra kuvveti, murakabe ve kontrol salahiyeti ve halk kütlelerinin belediye ve vilayet idarelerinde kendi işlerini kendilerinin görmeleri esası fırkanın benimsediği ilkedir.

İktisadi ve mali her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük büyük iktisadi teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engelleri kaldırma ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umumi menfaatlerini muhafaza için devletin

---

[369] OKYAR, *a.g.e.,* s.536-537
[370] *Türkiye'de Siyasi Dernekler II*, Ankara, 1950, s.77-84

mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek fırkanın varmak istediği gayedir. (Madde 2)

18 yaşını dolduran, vatana ihanet etmemiş, Türk kültürünü kabul eden herkes fırkaya girebilir. Fırka teşkilatı aşağıdan yukarıya doğru yürür, ilk nüvesi köy ve mahalledir. Köy ve mahalle heyetinin adı Ocak'tır. Ocak, üyeleri deftere kaydeder, fırkanın programı hakkında halkı aydınlatır.

Nahiye, kaza, vilayet teşkilatı olarak hiyeraşik sisteme göre ocaklar sıralanmıştır. Merkez Ocağı bütün parti organlarından sorumludur. Diğer organları teftişe, mebus intihabında mebus adaylar göstermekle mükelleftir.

Parti kongreleri de aşağıdan yukarıya doğru işler. Yılda bir kez bütün teşkilatı kongre düzenler. Büyük kongre ise merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde, yılda bir kez toplanır. Merkez Ocağı büyük kongreyi zamanından önce de toplantıya çağırabilir.

SCF'nin programında dikkat çeken noktalar, iktisat alanında liberal politikayı ve kadınlara da seçimlere katılma hakkını savunmasıdır. Özel teşebbüsü savunmasının yanı sıra devletin de ekonomiye müdahalesi asgari sınırlar içinde düşünülmektedir. Vergilerin ağırlığından bahsederek, partinin yığınlar tarafından benimsenmesine yol açılmıştır.

SCF Türk parasının kıymetini korumak için tedbir alınmasını talep eder, yabancı sermayeye ise sıcak bakan bir politika izlemiştir. Liman tekelinin ise kaldırılmasını savunur.

Dış politikada dostluk ve barışı savunmakta ve Cemiyet-i Akvam'la daha sıkı ilişkilere yer verilmesini savunur. Cumhuriyet rejimine bağlılık, vicdan, fikir ve söz hürriyetleri benimsediği ilkelerdendir.

SCF'nin özel bir yayın organı olmamıştır. İstanbul'da "Son Posta" ve İzmir'de çıkan bazı gazeteler SCF'ye yakınlık göstermişlerdir. SCF' nin en büyük teşkilatı İzmir ve Ege Bölgesi'nde kurulmuştur. Daha sonra çeşitli bölgelerde şubeleri açılmıştır.

SCF kurulduktan sonra genel seçim yapılmamış yalnız belediye seçimleri yapılmıştır.

ii. SCF'nin Yurt Genelinde Yaptığı Geziler:

SCF kongre düzenlememiştir. Fakat yaptığı yurt gezileri halkın partiye olan tutumunu ortaya koymuştur. Partinin programında bulunan iktisadi ilkeler özellikle esnaf, köylü gibi belirli meslek gruplarına mensup insanları partiye çekmiştir.

Parti teşkilatını kurmak amacıyla İzmir'e giden Fethi Bey, daha limanda büyük bir kalabalık ve coşkuyla karşılandı. Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka hatıralarında en az kırk bin kişinin kendilerini karşılamaya geldiğini "Yaşasın Serbest Fırka", "Yaşasın Gazi", "Yaşasın Fethi Bey" seslerinin her tarafı çınlattığını, karaya zorlukla çıktıklarını söylemektedir[371].

İzmir'den sonra Manisa'da da yapılan gösteriler çok coşkulu geçmiş ve bütün yurdu kaplamıştı. SCF bu olaylardan sonra belediye seçimlerine katılmıştır. Bazı bölgelerde SCF'nin kazanması SCF'ye saldırıları artırmıştır.

Mustafa Kemal Serbest Fırka kurulurken tarafsız olduğunu beyan etmiştir. Ancak sonra gelişen olaylar karşısında tarafsız olmadığını halk fırkasının kurucusu olduğunu, tarafsız olamayacağını belirtmiştir. Serbest Fırka olayı, inkılapların tam olarak yerleşemediğini, halkla bütünleşemediğini göstermiştir.

Yapılan seçimler konusunda Fethi Bey mecliste bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada seçimlerde usulsüzlük yapıldığından, bu şekilde yapılan seçimlerden bir sonuç alınamayacağını, böylelikle memlekette serbest bir siyasi hayatın kurulamayacağından bahsetmiştir. Hükümete seçimler konusunda bir gensoru vermiştir. İçişleri bakanı Şükrü (Kaya) Bey seçimleri yenileme isteklerinin yersiz ve kanunsuz olduğunu söyleyerek kendini savunmuştur. Yapılan güven oyunda İçişleri bakanı güven oyu almıştır. Bu görüşmelerden sonra SCF milletvekilleri toplanarak, partiyi feshetme kararı almışlardır. Fethi Bey çekilme kararını Atatürk'e söylemiştir. İsmet İnönü'nün hatıralarında bu konu şöyle geçmektedir[372]:

"Ben ne münasebet niçin yapıyorsunuz dedim. Ne var, ne olmuş, şöyle olmuş, böyle olmuş, olur. Siyaset hayatında olacak böyle şeyler. Yapamayacağım, duramayacağım orada, yapamam dedi. Fethi Bey'i bu karara sevk eden iki taraftı. Birisi, tamamen yerinden çıkmış vaziyette, her taraf, herkes inkılaplar aleyhinde her türlü

---

[371] Ahmet AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1981 B.1, s.46-48
[372] İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar,* C. 2, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s.230

gösteriyi yapıyor. ……..Esasen, Fethi Bey bu inkılapların taraftarı ile fikirli, irtica teşebbüslerine hiçbir suretle istidadı yok ve geçici menfaatler için vasıta olarak kullanılmaya da istidadı yok. Tamamıyla bunalmış bir vaziyette idi. Başka türlü izahı yoktur bunun. Onun üzerine karar verdiler ve Serbest Fırka'yı kapattılar."

iii. TBMM'nde Serbest Cumhuriyet Fırka:

Fethi Bey Meclise, Gümüşhane milletvekili Cemal Hüsnü (Taray) Bey'in tayiniyle meclisten istifasıyla beraber boşalan Gümüşhane milletvekilliğiyle girmiştir. 22.09.1930'da boşalan yere, 25.09.1930'da Fethi Bey yemin ederek başlamıştır. İlk konuşmasını da aynı gün yapmıştır. Bu tarihte mecliste Türk parasının kıymetini koruma kanunu ile ilgili görüşme vardır. Fethi Bey bu kanuna oy vereceklerini ancak hükümetin bütün siyasetine itimat ettikleri anlamına gelmemesi gerektiğini söylemiştir. Ağaoğlu Ahmet de müzakereler sırasında sert tepkilerde bulunmuştur. Türk parasının kıymetini koruma kanununa SCF' lılar müspet oy vermişler, kanuna katılan 268 milletvekilinin oyuyla kabul edilmiştir[373].

TBMM 02.10.1930'da yeni kabinenin programının okunması ve güvenoyu için toplanmıştır. İsmet Paşa, hükümetinin yeni programını okumuştur. İsmet Paşa, milletin huzur ve emniyetinin sağlanacağını, dış politikada barış ve dostluk siyasetinin izleneceğini, eğitimde yeni arayışların, sağlıkta bulaşıcı hastalıklarla mücadele edileceğini, iktisatta bütçe dengesini sağlamanın, milli iktisadın ana gayesi olduğunu, borçların ödenmesi için iyi niyetle çalışacaklarından, vergilerde değişiklik yapılacağını programında söylemiştir. Hükümet programı üzerine Fethi Bey söz alarak "Traktörlerden alınan resmin tadili konusunda hükümetin kararını sormuştur. İsmet Paşa ise traktör vergisini kaldıracaklarını söylemiştir."

Fethi Bey, SCF'nin doğuşundan, CHF'nin SCF'nin tenkitlerinden çekindiğini, İzmir, Manisa, Aydın'da halkın toplandığından, SCF'ye ilgisinden bahsederek, hükümetin bazı bakanları değiştirdiğinden söz etmiştir. İnkılapların tehlikede olduğundan bahsedenlerin bulunduğunu ancak kendilerinin, cumhuriyetçi, laik, milliyetçi olduğunu söyleyerek, SCF'nin hükümeti devirmek için kurulduğuna dair propaganda yapanlar olduğunu, bu haberleri tekzip ettiğini vurgulamıştır. Cumhuriyete bağlılıklarını, böyle dedikodulara meydan vermeyeceğini de belirtmiştir. Hükümetin

[373] TBMMZC, C. 21, s. 8-27

iktisadi politikasını eleştirerek, memleket ihtiyacına göre düşünülmüş, uygulamaya geçmiş bir programın yokluğundan, bu programsızlığın milli sanayinin gelişmesine engel olduğundan söz etmiştir. İç politika ve devletin henüz başlattığı devletçilik siyasetini eleştirmek, gerçek devletçiliğin hükümetin izlediği devletçilik olmadığını belirtmektedir[374].

Hükümetten Adalet Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) adliyeyle ilgili eleştirilere cevap vermiştir. Maliye bakanı Şükrü Saraçoğlu ise politikalarının SCF'nin kendilerini tenkitleri ile değiştirilmeyeceğini, yaptıkları değişiklikleri daha önceden tasarladıklarını devletin izlemediği politikanın mutlaka izlenmesi gereken yol olduğunu söyleyerek sözlerini, milletin Osmanlı borcu yükü altında bulunduğunu vurgulayarak bitirmiştir[375].

İktisat Bakanı Mustafa Şeref Bey devletçilik siyaseti konusundaki tenkitlerin haksız olduğunu söylemiştir.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise, Halk Fırkası'nın başardığı işlerden, CHF'ye bağlığından, seçimlerde kanunların uygulandığını söylemiştir. SCF'nin kurulmasından sonra kendisinin SCF'yi tehlikelere karşı korumaya çalıştığını, Fethi Bey'in Fırkasına girenler arasında eski rejim yanlılarının olduğunu, Fethi Bey'in bunlara özellikle dikkat etmesi gerektiğini söyleyerek, bu kişilerin SCF'yi kullanarak bir şeyler yapmak istediklerini, Halk Fırkası ve Cumhuriyet'e karşı propagandalar yaptıklarını, kendilerinin Cumhuriyet'e bağlılıklarını söylemiştir. Seçimlerde 502 Belediyede seçim yapıldığını ancak 28'inden şikayet geldiğini, bunun da çok az olduğunu, 502 yerde de yeniden seçim yapılmasının memleket ekonomisini bozacağını, memurların kötü davranışlarını incelemek için müfettişler gönderildiğini, seçimlerde Fethi Bey'in söylediği gibi müdahale olmadığını belirtti[376].

Siirt milletvekili Mahmut Bey'in ardından İsmet Paşa tenkitlere cevap vermiştir. Fethi Bey'in program konusundaki tenkitlerinde haksız olduğunu söylemiştir. Fethi Bey ise, programı eleştirmek için geldiğini, İsmet Paşa'nın diğer milletvekillerin tenkitlerinde haksız olduğunu söylemiştir[377].

---

[374] TBMMZC, D. 4, C. 21, s. 78
[375] TBMMZC, D. 4, C. 21, s. 124
[376] TBMMZC, D. 4, C. 21, s. 156
[377] TBMMZC, D. 4, C. 21, s. 398

Saffet Bey (Erzincan milletvekili) ve Mahmut Esat Bey (İzmir milletvekili) ve Rasih Bey kürsüye çıkarak CHF'yi ve hükümeti savundular. Sivas milletvekili Remzi Bey, SCF'nin iktisadi sıkıntılara sebep olarak vergi kanunlarının ve hükümetin vergi siyasetinin sebep olduğu iddialarına cevap verdi. Besim (Atalay) ve İlyas Sami Beyler de söz aldılar[378].

Fethi Bey tekrar söz alarak, hükümete tenkitlerini sunmaktan başka amacının olmadığını, oysa konuşmacıların kendisine ve partisine suçlamalarda bulunduklarından söz etmiştir.

Müzakerelerden sonra İsmet Paşa kabinesine güven oylaması yapılmıştır. 261 milletvekili katılmış, 249 oyla hükümet güven oyu almıştır.

SCF milletvekillerinden yalnız Kütahya milletvekili İbrahim Bey hükümete güven oyu verdi. Süreyya Paşa (İlmen), Dr. Reşit Galip, Haydar Beyler oylamaya katılmadılar. SCF'li diğer 12 milletvekili hükümete red oyu verdiler[379].

15.11.1930'da Belediye seçimlerindeki usulsüzlükten dolayı İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey konusunda güven verilmesi konusunda müzakere yapılmıştır.

Fethi Bey mecliste yaptığı konuşmada, Belediye seçimlerinde hükümetin memurlarının halkın vatani görevi olan oy kullanma hakkını engellemek istediklerinden, oy kullanmaya gelenlerin isimlerini onaylamadıklarından sahte evraklar kullanarak, bu kişilerin yerine oy kullandırıldığından, nüfus tezkerelerine bahane bulunup, oy kullandırılmadığını söylemiştir. Oysa halk fırkasına mensup olanların rahat oy kullandıkları, hatta usulsüz oy kullandıklarını, Antalya, Adana, Mersin, Konya, Eskişehir, Balıkesir, Çatalca, Silivri, Manisa'da usulsüzlük yapıldığını, tutanakla da belirlendiği söylemiştir. Oy kullanmaya gelenlerin geri çevrildiğinden, oy sandıklarının iyi korunamadığından, bazı sandıklarda kullanılan oyla, sandıktan çıkan oy arasında farklılıklar bulunduğunu, vatandaşın valiye kadar müracaat ettiğini belirtti. Samsun'da tüm engellemelere rağmen, SCF'nin kazandığını söyledi. Fethi Bey milletvekillerinin söz atmalarına şu cevabı verdi. "Serbest Fırka mecliste mürakabe hayatını uyandırmak ve meşru ilan ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek için meydana çıkmıştır. Yoksa zabıta kuvvetleri ile cebir ve tazyik müsabakası yapmak için ortaya

---

[378] TBMMZC, D. 4, C. 21, s. 45
[379] Müzakereler için TBMMZC , C.21, s. 34-69

atılmamıştır….. Esasen bu şerait altında memlekette serbest bir siyasi hayat teessüs edemez"[380].

Milletvekilleri söz alarak Fethi Bey'e cevap verdiler. Her milletvekili kendi bölgesindeki seçimlerin nasıl yapıldığını, usulsüzlük iddialarının gerçek dışı olduğunu söyledi. SCF politikasının yanlışlığından, halka yerine getirilmesi zor vaatler verdiklerini belirttiler[381].

SCF'de gericilerin olduğu iddiasına Fethi Bey şu cevabı verdi: "Dahiliye Vekili Bey her fırsatta nutuklarında ve tamimlerinde, vesairede bir fikri tekrar edip duruyorlar. O da fırkamız içinde fesliler, tekkeliler, mürteciler vesaireler vardır. Hayır efendim yoktur. Efendiler! Benimle teşrik-i mesai etmiş olan arkadaşlar arasında ne tekkeci ne de Arap harflerinin tekrar gelmesini arzu eden adam yoktur ve olamaz"[382].

Vasıf Bey kürsüde Halk Fırkalı olmakla öğündüğünü, halk fırkasına muhalif olamayacağını, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarihini, ideallerini, heyecanlarını, hatıralarını taşıdığını, reisinin Gazi Mustafa Kemal olduğunu ve onun karşısına çıkmayacağını söylemiştir. Dahiliye vekilinin güven oyu istemesi üzerine 231 milletvekilinin katıldığı oylamada 221 milletvekili güven oyu verdi. 10 kişi güvensizlik oyu verdi[383].

SCF milletvekillerinden Talat Bey (Ankara), Rasim Bey (Bilecik), Semih Bey (Bilecik), Nakiyeddin Bey (Elaziz), Tahsin Bey (Erzurum), Ali Fethi Bey (Gümüşhane), Ağaoğlu Ahmet (Kars), Nuri Bey (Kütahya), Galip Bey (Niğde), Refik İsmail (Sinop) güvensizlik oyu verdiler[384].

D) AHALİ CUMHURİYET FIRKASI

26.09.1930'da Adana'da Abdülkadir Kemali, Ali Vehbi, Bekir Sıtkı, Mustafa Ziya, Çiftçi Hasan ve yedek subaylardan Ali tarafından kuruldu. Hükümete program ve tüzüğünü onaylatmıştır. Birkaç güney ilinde şube açarak faaliyetlerini sürdürmeye

---

[380] TBMMZC, C.22, s.23.
[381] TBMMZC, C. 22, s. 67
[382] TBMMZC, C.22, s. 62
[383] TBMMZC, C. 22, s. 78
[384] Müzakereler için bkz. TBMMZC, C. 22, s.16-74.

çalışmıştır. Belediye seçimlerine katılmış ancak başarılı olamamıştır. "Toksöz" gazetesi partinin yayın organı olmuştur[385].

Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın nizamnamesine göre 18 yaşını bitiren herkes partiye girebilir. Fırkanın amacı " Cumhuriyet'in hakiki manası dahilinde ahaliyi refaha kavuşturmak fırkanın ilk ve son umdesidir"[386]. Bundan başka israfın önüne geçmeyi, ahaliye borcundan dolayı devletin emvalinin haczi usulü hürriyetlerin korunması ile ilgili hükümler de bulunmaktadır.

21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararı ile kaldırılmıştır.

E) LAİK CUMHURİYETÇİ İŞÇİ VE ÇİFTÇİ FIRKASI

Adana'da Abdülkadir Kemali, Edirne'de Kazım Beyler'in parti kurma girişimleri, SCF zamanında olduğu halde, İstanbul'da Arif Oruç, SCF'nin kapanmasından altı ay sonra sonuçsuz kalan bir parti kurma girişiminde bulunmuştur[387].

Sol eğilimli maceraperest bir gazeteci olan Arif Oruç, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Eskişehir'de Çerkez Ethem'in mali yardımıyla "Yeni Dünya" adlı (sonradan Ankara'da resmi TKF'nin organı olan) bir gazete çıkarmıştı[388].

SCF denemesi sırasında, Arif Oruç muhalefeti gazetesiyle desteklemiş, hatta zaman zaman Fethi Bey'in istediğinden daha aşırı ölçülerde eleştiri ve öneriler yapmıştır[389]. Arif Oruç 1931 Haziran ayında, gazetesinde ayrıntılı bir program ilan ederek yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Kuruluşuyla ilgili ilk haberler, 1931 Haziranının ikinci yarısında görülen LÇİÇF'na hükümet izin vermemiş, 25 Temmuz 1931'de 1881 sayılı Matbuat Kanunu'ndan sonra, Arif Oruç 19 Ağustos 1931'den itibaren gazetesini de kapatmıştır. LÇİÇF sonuçsuz bir girişim olduğu için, daha çok tarihsel bir merak konusu olarak kalmaktadır[390].

SCF denemesiyle açılır gibi görünen çok partili siyasal yaşam umutlarının serpintileri, 1931 yılı ortalarında yalnızca LÇİÇF girişimleri ile kalmamış, SCF'nin yeniden canlandırılacağı ileri sürüldüğü gibi, örneğin Ege'de bir çiftçi fırkasının

---

[385] TUNÇAY, *a.g.e.*, s. 456
[386] TUNAYA, *a.g.e.,* s.637
[387] TUNÇAY, *a.g.e.,* s. 276
[388] TUNÇAY, *a.g.e.,* s. 277
[389] TUNÇAY, *a.g.e.,* s. 278
[390] TUNÇAY, *a.g.e.,*s. 282

kurulması söz konusu olmuştur. Fakat SCF'den sonra bu gibi tasarıların hiçbiri gerçekleşmemiş ve tek parti yönetimi daha 15 yıl süre ile kesintisiz devam etmiştir.

II. HÜKÜMETLER

B) BİRİNCİ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

Birinci Meclis'teki II. Grup üyelerinin hemen hemen tamamına yakını II. Meclise seçilememiştir. Ancak II. Meclisin toplanmasından kısa bir süre sonra Cumhuriyet'in ilanının gündeme gelmesi nedeniyle yeni bir takım tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların artması ve zıtlaşmalara yol açması üzerine Ali Fethi Bey başbakanlıktan istifa etmiştir. Ali Fethi Bey 26 Ekim 1923 günü akşamı TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu istifa mektubunda "Türkiye devletinin karşısında bulunan iç ve dış önemli ve güç meseleleri kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için gayet kuvvetli ve meclisin mutlak desteğine sahip bir kabineye kesin ihtiyaç olduğunu, bunun gerçekleşmesini istediği için istifa ettiğini bildirmiştir"[391].

Ali Fethi Bey'in istifasından sonra Ali Fuat Paşa'nın başkanlığı Halk Partisi grubunda gündeme gelmiş, ancak o sırada Cumhuriyet'in ilanı hazırlıkları yapıldığından, hükümetin kurulması işi bu olaydan sonraya kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da başbakanlığa İsmet Paşa atanmıştır. İsmet Paşa'nın başkanlığında kurulan bu yeni hükümette görev alan bakanlar şunlardır:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı	: İsmet Paşa (Malatya)
Şeriyye ve Evkaf Bakanı	: Mustafa Fevzi Efendi (Manisa)
Genel Kurmay Bakanı	: Fevzi Paşa (İstanbul)
İçişleri Bakanı	: Ferid Bey (Kütahya)
Maliye Bakanı	: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Paşa (Balıkesir)
İktisat Bakanı	: Hasan Bey (Trabzon)

[391] OKYAR, *a.g.e.,* s.342; TBMMZC, D. 2, C.3, s.103-104.

Adalet Bakanı : Seyit Bey (İzmir)

Milli Eğitim Bakanı : İsmail Safa Bey (Adana)

Bayındırlık Bakanı : Ahmet Muhtar Bey (Trabzon)

Sağlık Bakanı : Dr. Refik (Saydam) Bey (İstanbul)

Mübadele- İmar ve İskan Bakanı : Necati Bey (İzmir)

Birinci İsmet Paşa hükümeti 30 Ekim 1923'ten 5 Mart 1924 tarihine kadar görev yapmıştır. Bu kabine listesinde iki nokta dikkati çekmektedir. Birincisi, Ali Fethi Bey kabinesinin iki-üç farkla korunmuş olmasıdır ki, bu durum sanki sadece başbakanlık değişikliği olmuş intibaını vermektedir. İkincisi ise, Lozan da varılan bir karar gereğince "ilgili ülkeler arasındaki nüfus değişikliği ve bunların karşılıklı iskanı" konusunu halletmek üzere yeni hükümet bünyesinde "Mübadele İmar ve İskan Bakanlığı'nın" kurulmuş olmasıdır. Bu bakanlık, ileride vazifesini tamamladıktan sonra lağvedilecektir[392].

C) İKİNCİ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

Birinci İsmet Paşa hükümeti saltanatın kaldırılmasından sonra, halifeliğin de kaldırılması, Cumhuriyetin ilan-ı şekli ve zamanı, Ankara'nın başkent olması, v.b. olaylar üzerine meclis içinde ve basında yoğun tartışmalar çıkması üzerine istifa etmiş, 6 Mart 1924'te İkinci İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştur.

Yeni kabinede şu bakanlar görev almıştır:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı : İsmet Paşa (Malatya)

Milli Savunma Bakanı : Kazım Paşa (Balıkesir)

İçişleri Bakanı : Ferit Bey (Kütahya)

Maliye Bakanı : Mustafa Abdülhalık Bey (Çankırı)

Ticaret Bakanı : Hasan Bey (Trabzon)

Ziraat Bakanı : Zekai Bey (Aydın)

---

[392] CEBESOY, *a.g.e.,* s.41-42.

Adalet Bakanı : Mustafa Necati Bey (İzmir)

Sağlık Bakanı : Dr. Refik (Saydam) Bey (İstanbul)

Milli Eğitim Bakanı : Vasıf (Çınar) Bey (Manisa)

Bayındırlık Bakanı : Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)

Mübadele-İmar ve İskan Bakanı : Celal (Bayar) Bey (İzmir)

Bu hükümetin kuruluşundan iki buçuk ay sonra İçişleri Bakanı Ferit Bey istifa etmiş, yerine Kütahya milletvekili Recep (Peker) Bey atanmıştır. Kuruluşundan altı ay sonra Ziraat Bakanı Zekai Bey ayrılmış, yerine Muğla milletvekili Şükrü Kaya Bey atanmıştır[393].

D) İKİNCİ ALİ FETHİ BEY HÜKÜMETİ

Mart 1924'ün başlarından itibaren TBMM'de birbiri ardına ve zamanın şartlarına göre oldukça radikal inkılap kanunlarının kabul edilmesi, meclisin içinde büyük bir muhalefet hareketi başlatmıştı. Her kanun tasarısı büyük tartışmalara ve mücadelelere sahne oluyordu. Bu tartışmalar iktidarda bulunan Halk partisinin ikiye bölünmesine ve Yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açmıştı. İşte bu yoğun ve sert tartışmaların cereyan ettiği bir ortamda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa'dan görevinden ayrılmasını istedi ve bu yolla sert tartışmalara hedef olan İsmet Paşa'nın yerine yeni bir başbakan atayarak, havayı yumşatmak istemiştir. İşte, bu gelişmeler çerçevesinde İsmet Paşa 20 Kasım 1924 tarihinde istifa etmiş, yerine Ali Fethi Bey ikinci defa başbakanlığa atanmıştır.

İkinci Ali Fethi Bey kabinesinde şu bakanlar yer almaktaydı:

Başbakan ve Milli Savunma Bakanı : Ali Fethi Bey-İstanbul

Adalet Bakanı : Mahmut Esat Bey-İzmir

İçişleri Bakanı : Recep Peker Bey- Kütahya

Dışişleri Bakanı : Şükrü Kaya Bey -Muğla

Maliye Bakanı : M. Abdülhalik Bey-Çankırı

---

[393] GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.23; CEBESOY, *a.g.e.,* s.70; Neşet HALİL, *Büyük Meclis ve İnkılap*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1933, s.152-153

Milli Eğitim Bakanı : Saraçoğlu Şükrü Bey-İzmir

Ziraat Bakanı : Hasan Fehmi Bey- Gümüşhane

Ticaret Bakanı : Ali Cenani Bey-Gaziantep

Bayındırlık Bakanı : Feyzi Bey-Diyarbakır

Sağlık Bakanı : Dr. Mahzar (Germen) Bey -Aydın

Denizcilik Bakanı : İhsan (Eryavuz) Bey -Osmaniye

Mübadele-İmar ve İskan Bakan Vekili : Recep Bey -Osmaniye

İkinci Ali Fethi Bey Hükümeti de 3 Mart 1925 tarihine kadar görev yapmıştır. Bu hükümet de "Doğuda çıkan Şeyh Said isyanı ve Nastûri ayaklanması gibi şiddet hareketlerinin bastırılması konusunda pasif davrandığı" şeklindeki şiddetli tenkitler üzerine istifa etmiştir.

Bu hükümette de bir değişiklik olmuş, iki ay sonra İçişleri Bakanı Recep Bey istifa etmiş, yerine Cemil (Ubaydın) Bey getirilmiştir. Ayrıca, yine Recep Bey'in vekalet ettiği Mübadele-İmar ve İskan Bakanlığı da 8 Aralık 1924 tarihinde lağvedilmiştir. Bundan başka, bir önceki hükümet listesinde görülenden farklı olarak 31 Aralık 1924'te "Denizcilik Bakanlığı" kurulmuştur[394].

E) ÜÇÜNCÜ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

13 Şubat 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said İsyanı'nın yayılması üzerine, gerekli tedbirleri almak, uygulamak ve asayişi sağlamak üzere İsmet Paşa üçüncü defa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bu şekilde 4 Mart 1925 tarihinde kurulan Üçüncü İsmet Paşa Hükümeti, ikinci meclisin yasama döneminin sonuna kadar görevini sürdürmüştür.

Bu hükümette görev alan bakanlar da şunlardır.

Başbakan ve Dışişleri Bakanı : İsmet Paşa -Malatya

İçişleri Bakanı : Cemil (Ubaydın) Bey -Tekirdağ

Milli Savunma Bakanı : Recep (Peker) Bey -Kütahya

---

[394] OKYAR, *a.g.e.,* s.365-368; CEBESOY, *a.g.e.,* s.117; GOLOĞLU, *a.g.e.*, s.81; TBMMZC, D:12, C.10, s.374

Adalet Bakanı	: Mahmut Esat Bey-İzmir
Bayındırlık Bakanı	: Süleyman Sırrı Bey- İstanbul
Maliye Bakanı	: Hasan (Saka) Bey -Trabzon
Ticaret Bakanı	: Ali Cenani Bey- Gaziantep
Sağlık Bakanı	: Dr. Refik (Saydam) Bey -İstanbul
Milli Eğitim Bakanı	: Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey -İstanbul
Ziraat Bakanı	: Sabri (Toprak) Bey -Manisa
Denizcilik Bakanı	: İhsan (Eryavuz) Bey -Osmaniye

Bu hükümette de zaman içinde bazı değişiklikler olmuştur. Bunlardan en önemlisi, hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra Başbakan İsmet Paşa'nın üzerinde bulundurduğu Dışişleri Bakanlığı görevini bırakarak, bu göreve, bundan sonra çok uzun bir süre bakanlık yapacak olan İzmir milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ı atamasıdır[395].

F) DÖRDÜNCÜ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

Meclisin açıldığı gün Başbakan İsmet İnönü hükümetin istifasını vermişti. Ancak Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı seçilince yeni hükümetin kurulması görevini yine İsmet Paşa'ya vermişti. 1 Kasım 1927 tarihinde Dördüncü İsmet Paşa Hükümeti kuruldu. İnönü'nün oluşturduğu yeni kabine listesi yine aynı gün TBMM'ye sunulmuştu. Denizcilik Bakanlığı'nın Milli Savunmaya bağlanması, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının da İktisat Bakanlığı adıyla birleştirilmesi öngörüldüğünden bu bakanlıklara atama yapılmamıştı. Böylece İnönü'nün 4. Hükümeti şöyle oluşmuştu:

Başbakan	: İsmet (İnönü) Paşa- Malatya
Adalet Bakanı	: Mahmut Esat Bey (Bozkurt)-İzmir
Milli Savunma Bakanı	: M. Abdülhalik (Renda)- Çankırı
Denizcilik Bakanı(Vekaleten)	: M. Abdülhalik Renda

[395] CEBESOY, *a.g.e.*, s.146; GOLOĞLU, *a.g.e.*, s. 111; OKYAR, *a.g.e.,* s.368; TBMMZC, D:12, C.15, s.110-129; *TBMM* (Haz. Sacit KARAİBRAHİMOĞLU), TBMM Yayınları, Ankara, 1968, s.75-103

İçişleri Bakanı	: Şükrü (Kaya)- Muğla
Dışişleri Bakanı	: Dr. Tevfik Rüştü (Aras)-İzmir
Maliye Bakanı	: Şükrü Saraçoğlu-İzmir
Milli Eğitim Bakanı	: Mustafa Necati (Uğural)-İzmir
Bayındırlık Bakanı	: Behiç (Erkin)-İstanbul
Tarım Bakanı	: Rahmi Köken-İzmir
Ticaret Bakanı (Vekaleten)	: Rahmi Köken-İzmir
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Dr. Refik (Saydam)-İstanbul

Hükümetin çalışma programına ilişkin bir konuşma yapan İnönü yıllardır güdülen siyasette esaslı bir değişiklik yapılmayacağını vurgulamıştı. Programlarında, doğuda meydana gelen olayların üzücü olduğunu, ancak memleketin huzur ve asayişini temin ettiklerini ve birinci görevlerinin huzur ve asayişi sağlamak olduğunu söylemiştir. Dış siyasette ise dürüst bir siyaset ve yeni dostlukların oluşmasını sağlayacaklarını, bayındırlık işlerinde özellikle şimendifer inşaatının daha başka istikâmetlerde işlemesine, su işlerinde, imâr yollarında da faaliyet göstereceklerine, ticaret ve ziraat vekaletlerinin iktisat vekaleti altında birleştirilmesi fikrini tasarruf ile beraber ihtiyaca uygun olduğunu söylemiştir[396].

G) BEŞİNCİ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

27 Eylül 1930'da V. İnönü hükümeti kurulmuştur. Bu hükümette de görev alan bakanlar şunlardır:

Başbakan	: İsmet Paşa (İnönü)- Malatya
Adalet Bakanı	: Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) -Sinop
Milli Savunma Bakanı	: Mustafa Abdülhalık Bey (Renda) - Çankırı
	Zekai Bey (Apaydın)- 29.12.1933

[396] İsmail ARAR, *Hükümet Programları (1920-1965),* Baha Basımevi, İstanbul, 1968, s.36-38

İçişleri Bakanı	: Şükrü (Kaya) Bey- Muğla
Dışişleri Bakanı	: Tevfik Rüştü Bey (Aras)- İzmir
Maliye Bakanı	: Saraçoğlu Şükrü Bey- İzmir
	Mustafa Abdülhalık Bey (Renda)
	-25.12.1933
Milli Eğitim Bakanı	: Esat Bey (Sagay)-Bursa
Bayındırlık Bakanı	: Zekai Bey (Apaydın)
	Hilmi Bey (Uran)-19.12.1933
İktisat Vekili	: Mustafa Şeref Bey (Özkan)- Burdur
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Refik Bey (Saydam)-İstanbul

Bu hükümet 4 Mayıs 1931'e kadar görev yapmıştır. İsmet Paşa programlarını sunmuştur. Programının içeriği şöyledir: Hükümetin takip edeceği siyaset ana hatları ile senelerden beri takip edilen hatların aynı olacaktır. Eski dostluklar takviye ve yeni dostlukları temin eden siyasete devam edilecektir. Adli ıslahat bütün esasları ile korunacak ve takviye olunacaktır. Bu programda özellikle mâli konulara ağırlık verilmiştir. Vergilerde yapılacak değişiklikler programda belirtilmiştir. Milli paranın kıymetini korumak için dikkatli ve hassas davranılacağı programın dikkat çeken noktalarındandır[397].

H) ALTINCI İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

Yapılan seçimle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra başbakan İsmet Paşa hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı'na bildirmiş, Mustafa Kemal de istifayı kabul ederek başbakanlık görevini yine İsmet Paşa'ya vermiştir. 04.05.1931 tarihinde kurulan Altıncı İnönü Hükümeti'nde şu mebuslar görev almıştır:

Başbakan	: İsmet Paşa (İnönü)- Malatya
Adalet Bakanı	: Yusuf Kemal (Tengirşenk)- Sinop

[397] İsmail ARAR, *"Millet Meclisi'nin Meclis Açısında Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler" Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,* Baha Basımevi, İstanbul, 1970, s.134

Milli Savunma Bakanı	: Zekai (Apaydın)-Diyarbakır
İçişleri Bakanı	: Şükrü (Kaya)- Muğla
Dışişleri Bakanı	: Tevfik Rüştü (Dr. Aras)-İzmir
Maliye Bakanı	: M. Abdülhalık (Renda)-Çankırı
Eğitim Bakanı	: Esat (Sağay)-Bursa sonra, Dr. Reşit (Galip), sonra Ağabeydin (Özmen)
Bayındırlık Bakanı	: Hilmi (Uran)- Adana
Ekonomi Bakanı	: Mustafa Şeref (Özkan)- Burdur
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Refik (Saydam)-İstanbul

Başbakan İsmet Paşa yeni hükümetin programını okuyarak özellikle şunları söyledi: "İç politikada huzur ve güvenliğin sağlanması temel görevimizdir. Anarşik akımlardan uzak ve yurttaşların haklarını ve özgürlüklerini sağlayan bir hayat tarzının yaşatılacağı kanısındayız."

"Uluslararası pazarlarda satış fiyatlarının düşmesi, her memlekette olduğu gibi bizi de etkilemiştir. En büyük tedbir olarak bütçedeki tasarrufları, tasarlanandan da yüksek dereceye çıkardık. Mali ve iktisadi tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin durumu ve ürünlerimizin korunması temel dayanağımızdır. Ticareti teşvik etmek ve kolaylaştırmak, limanlardaki kolaylıkları artırmak için özel olarak uğraşacağız. Dış ticareti devlet tekeli altına alacağımız tarzında yayılan söylentiler her türlü temel dayanaktan yoksumdur"[398].

İ) YEDİNCİ İSMET PAŞA HÜKÜMETİ

01.03.1935 tarihinde altıncı İnönü Hükümeti'nden sonra yedinci defa İnönü hükümeti kuruldu. 08.02.1935 günü yapılan seçimler sonunda Beşinci Büyük Millet Meclisi'ne Atatürk'ün istediği gibi 444 Milletvekili seçildi.

Beşinci Büyük Millet Meclisi'nin birkaç devrim aşamasını gerçekleştiren bazı özellikleri vardı:

---

[398] Mahmut GOLOĞLU, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938,* Goloğlu Yayıncılık, Ankara, 1974 s.12

a) Dördüncü Millet Meclisi'nde olduğu gibi Beşinci Millet Meclisi'nde de 16 bağımsız milletvekili vardı ve bunlardan birisi de Halk Partisi'ne muhalif olan eski Kuvay-ı Milliyeci Refet Paşa idi.

b) Beşinci Millet Meclisi'nde ilk kez 18 tane de kadın milletvekili bulunuyordu. Beşinci Millet Meclisi'nde yine ilk kez 4 tane de hırıstiyan milletvekili vardı.

Atatürk dördüncü defa Cumhurbaşkanı seçildi. Başbakanlığa yine İsmet İnönü atandı. Bakanlar kurulu tek değişiklikle (Milli savunma Bakanı Zekai Apaydın Moskova Büyükelçiliğine gönderilmiş, yerine Kazım Özalp getirilmiştir.) Oluşan Bakanlar ise şöyledir:

Adalet Bakanı	: Şükrü Saraçoğlu- İzmir
İçişleri Bakanı	: Şükrü Kaya- Muğla
Dışişleri Bakanı	: Tevfik Rüştü Aras-İzmir
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı- Elazığ
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Özalp- Balıkesir
Milli Eğitim Bakanı	: Ağabeydin Özmen- Aydın, sonra; Saffet Arıkan-Erzincan
Bayındırlık Bakanı	: Ali Çetinkaya- Afyon
Ekonomi Bakanı	: Celal Bayar-İzmir
Tarım Bakanı	: Muhlis Erkmen- Kütahya,sonra Şakir Kesebir-Tekirdağ
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Dr. Refik Saydam-İstanbul
Gümrük ve Tekel Bakanı	: Ali Rana Tahran- İstanbul

07.03.1935 günü Başbakan General İsmet İnönü kısa bir hükümet programını okudu: İzmir milletvekili Halil Menteşe, uzun bir konuşma ile hükümeti övüp destekledi. Konya mebusu General Ali Fuat Cebesoy ise hükümetin dış politikadaki ve yurt savunmasındaki çalışmalarına diyecek bir şeyi olmadığını belirttikten sonra "Gerek maliye, gerek ekonomi, gerekse idari alanlardaki işler için bazı görüşlerim vardır. Fakat

bugün onların tartışma zamanı değildir. Zamanı geldiğinde sizin de büyük yardımlarınızı bekleyerek görüşlerimi belirteceğim" demiştir[399].

J) BİRİNCİ BAYAR HÜKÜMETİ

Yedinci İnönü Hükümeti ile beraber İsmet İnönü istifa etmiş ve daha sonra başbakanlığa İzmir mebusu Celal Bayar gelmiştir. Bayar Hükümeti'nin kuruluşu ise şu şekilde oluşmuştur:

Başbakan	: Mahmut Celal Bayar- İzmir
Adalet Bakanı	: Şükrü Saraçoğlu- İzmir
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Özalp- Balıkesir
Dışişleri Bakanı	: Şükrü Kaya- Muğla
İçişleri Bakanı	: Tevfik Rüştü Aras- İzmir
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı- Elazığ
Milli Eğitim Bakanı	: Saffet Arıkan- Erzincan
Bayındırlık Bakanı	: Ali Çetinkaya- Afyon
Ekonomi Bakanı ve Ziraat Vekaleti Bakanlığı	: Şakir Keşebir- Tekirdağ
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	: Hulusi Alataş- Aydın
Gümrük ve Tekel Bakanı	: Ali Rana Tahran- İstanbul
Tarım Bakanı	: Faik Kurtoğlu- Manisa 13.04.1938

1 Kasım 1937'de sona eren 7. İnönü Hükümeti'nden sonra artık T.C'nin sekizinci hükümeti kurulmuş ve programını ortaya koymuştur. Başvekil Celal Bayar mecliste yaptığı konuşmada hükümetinin programını okumuş ve hedeflerini belirtmiştir. 1. Bayar Hükümeti 11 Kasım 1938 yılına kadar görevini sürdürmüştür.

[399] GOLOĞLU, *a.g.e.,* s.156-157

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento 1876'da kurulmuştur. Ancak bu ilk girişim kısa ömürlü olmuş ve Osmanlı Devleti parlamenter sisteme 1908'de tekrardan geçmiştir. Son Osmanlı parlamentosu 12 Ocak 1920 tarihinde toplanmıştır. Bu parlamento, Misak-ı Milli'yi kabul etmiş, İstanbul'un işgaliyle dağılmış, 11 Nisan 1920'de de feshedilmiştir.

23 Nisan 1920 tarihinde Milli Egemenlik anlayışını temsil eden ilk TBMM açılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla yürüten bu meclis 1923 yılına kadar görev yapmıştır. 11.08.1923 – 26.06.1927 tarihleri arasında II. Dönem TBMM görevde bulunmuştur.

İkinci TBMM, Türkiye Cumhuriyeti'nin en hassas bir döneminde kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Milli Devlet'e geçiş sürecinde, Büyük Zafer ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra toplanmış, faaliyeti üç tam iki yarı yıla yayılmıştır. İkinci Meclis, 11 Ağustos 1923'te faaliyetine başlarken kendisini çok önemli problemler beklemekteydi. Bir yandan mevcut sorunların tek çözüm yolu olarak görülen Cumhuriyet'in ilanı, bir yandan Hilafet'in ilgası ile laik bir düzenin kuruluşu, bir yandan da fakir ülkenin ve fakir bir milletin sıkıntılarından kurtarılması, memleketin yeni düşünceler ışığında kalkındırılması ve çağdaşlaştırılması, hep bu meclisin halletmesi gereken mühim meseleler olarak duruyordu.

İkinci TBMM'nin ilk bir buçuk yılı yoğun yenileşme ve değişme hareketleri ile bunların gerek meclis içersinde gerekse kamuoyu önünde yol açtığı tartışmalar arasında geçmiştir. 1925 yılında başta Şeyh Said İsyan'ı olmak üzere çeşitli iç ve dış kaynaklı devlet ve milletin geleceğini tehdit eden ve birlik bütünlüğü bozan tehditler ve tehlikelerle uğraşmakla geçmiştir. Bu yüzden çaba ve gayretler daha çok bu tür hareketlerin önlenmesi ve İsmet Paşa'nın ifadesi ile "bir daha böyle hareketlerin meydana gelmemesi için gerekli köklü tedbirleri almak" yönünde sarfedilmiştir.

1926 yasama yılı ise Şeyh Said İsyan'ı dolayısıyla kabul edilen şiddet politikalarının ve sert uygulamaların arasında çeşitli konulardaki çok sayıda kanunun kabulü ile geçmiştir. Yine, bu yıl içinde sinmiş muhalefetin bazı unsurları, illegal faaliyet yolunu seçerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e

karşı suikast teşebbüsüne geçmiş ve bu teşebbüs, çok sevindiricidir ki, gerçekleştirilemeden önlenebilmiştir.

1927 yılında ise, serbest konuşamayan ve aleni hareket edemeyen muhalefet, sessiz protesto ve pasif direniş yolunu seçmiştir. Bu tutumun doğurduğu sonuçla birlikte II. TBMM'de çok verimli ve ülkenin geleceği açısından çok önemli bir yasama dönemini tamamlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, İkinci Meclis döneminin önemli olayları hakkındaki görüşlerini dile getirirken, aynı zamanda icra makamı olarak kendilerine yöneltilen eleştirileri de cevaplandırarak şöyle demektedir:

"Biz fevkalade ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle kanun üstüne çıkmak için vasıta olarak kullanmadıkça; bilakis, memlekette sükun ve asayişi temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalade tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden sarf-ı nazar edilmekte tereddüt edilmemiştir."

Mustafa Kemal Atatürk, II. TBMM döneminde yapılan faaliyetleri "ilim ve fennin en son esaslarına dayanan milli ve asri bir devletin kuruluşu için gerekli icraatlar" olarak değerlendirirken,

Kazım Paşa, bu ifadeleriyle, Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku'nda belirttiği gibi "az zamanda, millet ve memleket için çok önemli işlerin başarıldığını" vurgulamaya çalışmaktadır.

Gerçekten de II. TBMM döneminde, Cumhuriyet ilan edilerek, yeni devletin rejim meselesi halledilmiş ve istikrara kavuşturulmuş, yeni bir başkent doğmuş, Ankara yeni devletin başkenti olarak kabul edilmiş, Devletin iç teşkilatında bir dizi yenilik ve değişiklikler yapılmıştır. Mesela; halifeliğin ve bazı bakanlıkların (Şeriyye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye gibi) lağvı ile laik ve demokratik bir devlet yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tam bir Milli Eğitim sistemi oluşturulmuş, ülke eğitiminin amaçları ve uygulamalar milli hedeflere yöneltilmiştir. Yeni Anayasa, Türk Medeni Kanunu ve diğer bazı önemli temel kanunlar ile de yeni devletin hukuk sistemi

tam anlamıyla çağdaş bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu çalışmalar siyasi yapı oluşumunu tamamlamıştır.

II. TBMM döneminde ordu, siyasetin dışında bırakılmış, iç huzur ve asayiş için gerekli kanuni tedbirler alınmış, dış güvenlik alanında da, en büyük engeli teşkil eden "Musul Meselesi" çözüme kavuşturularak, uluslar arası ilişkilerimizin düzelmesi ve rayına oturması sağlanmıştır.

Kısacası II. TBMM döneminde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maddi ve manevi temelleri atılmış, yeni rejimi oturtulmuş, milletin modernleşmesi ve kalkınması, devletin de gelişip güçlenmesi için gerekli her türlü çalışma yapılmıştır.

1 Kasım 1927 tarihinden itibaren III. Dönem TBMM görevine başlamış ve 26.03 1931 tarihine kadar görev yapmıştır. III. Dönem TBMM kendi iç dinamiğini sağlamasıyla dikkat çekmektedir. Görevlerini kötüye kullanan iki milletvekili için soruşturma açılmıştır. Milletvekillerinin eğitim düzeylerinin yüksek olması, mutlaka bir yabancı dil biliyor olmaları dikkat çekicidir. Bu mecliste görülen diğer bir özellik de, milletvekillerinin pek yenilenmemiş olmasıdır. Bunun yanında bu özellik sadece III. Dönem için değil incelediğimiz diğer dönemler için de söz konusudur.

1927-1931 yılları Türkiye Cumhuriyeti'nin biçimlendiği bir dönemdir. Atatürk inkılaplarının hızlandığı ve yapılanların da yerleşmeye başladığı bir dönemdir. Her biri ayrı ayrı incelemeye değer olan, Atatürk inkılaplarıyla, Türk toplumu en büyük değişiklikleri yaşamıştır. Türk Harf İnkılâbı ile Türk milleti kültürel alanda en büyük çağdaşlaşmayı yaşamış, okuma yazma oranı yükselmiş, Türk milleti ortaçağın karanlığından kurtulmuştur.

Hukukta laik sisteme geçilmiş, Medeni ve Borçlar Kanunu'nun kabulünden sonra Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kabul edilmiştir. Anayasadan laikliğe aykırı maddeler çıkartılmıştır.

1930'da Türk kadınına ilk siyasi hakkı verilerek, Türk kadını belediye seçimlerine katılmaya başlamıştır.

Sağlıkta, özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele ele alınmıştır. Bu alan Osmanlı Devleti'nden devralınan belki de en kötü alanlardan birisidir. Bu sebeple, halk sağlığına özel bir önem verilmiştir. Hıfzısıhha Enstitüsü'nün kurulması ve Genel Hıfzısıhha

Kanunu'nun kabulü ile sağlık hizmetlerine düzen getirilmiştir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele için bataklıklar kurutulmuş, aşı yapımı için Hıfzısıhha Enstitüsü kurulmuştur. Doktorlara mecburi hizmet getirilerek ülke geneline sağlık hizmeti götürülmeye çalışılmıştır.

Ekonomide de tam bağımsızlık ilkesi esas alınmıştır. Devletçilik ilkesine doğru atılan ilk adımlar bu önemde başlamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, az bir zararla atlatılmıştır. Yabancılara ait şirketlerin alınmasına, millileştirme hareketine devam edilmiştir. Tarım ülkenin temel kaynaklarından olduğu için köylünün desteklenmesine önem verildi. Zirai kredi kooperatifleri kuruldu. Ziraat Bankası, köylüye daha fazla kredi vermeye başladı. Topraksız köylüye toprak verilmesi için toprak kanunları çıkartılmaya çalışıldı. Bayındırlık siyaseti ise daha çok yol ve demiryolu yapımına hız verilmesi şeklindedir. Hükümet programlarında da özel bir yeri olan demiryolu yapımına devam edilmiştir. Para politikası da daha çok Türk parasının değerini koruyarak, parayı ülke içinde tutmak biçiminde gelişmiştir. Yabanca bankalar kapatılarak, Türk bankacılığı desteklenmiştir. İlk kez T.C Merkez Bankası kurularak, ülke içinde para ve kredi politikasını belirleyecek konuma getirildi.

Siyasi alanda bir kez daha çok partili sisteme geçiş için deneme yapılmıştır. Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası kurudu. Üç ay gibi kısa bir süre Türk siyasi hayatında kalabilmiş ve parti kendi kurucuları tarafından kapatılmıştır. Bu partinin ardından kurulan Ahali Cumhuriyet Partisi ve Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi ise siyasi hayatta başarılı olamamış ve kısa ömürlü olmuştur.

Eğitimde harf inkılabının ardından açılan millet mektepleriyle, okul, öğretmen sayısının artırılmasıyla, öğretmen yetiştirme ve ders programlarının düzenlenmesiyle eğitimde çağdaşlık sağlandı. Mesleki ve teknik eğitime özel bir önem verildi. Bu alanda yeni okullar açılarak, nitelikli eleman yetiştirilmesi hedeflendi.

Meclisin dış politikası da tamamen dostluk ve barış üzerine kurulu olduğu gözlenmiştir. 1926'da Musul probleminin çözümüyle dış politikada yumuşama başlamıştır. Yunanistan ile olan problemler çözüme kavuşturuldu. İtalya, Fransa ve Sovyetler Birliği ile ve dünyanın diğer devletleriyle dostluk, tarafsızlık, ticaret antlaşmaları imzalandı. Türkiye milletlerarası dostluk antlaşmalarına katılarak, dünya

barışına katkıda bulundu. Kellog ve Litvinof protokollerine de katılarak Türkiye dünya barışı için samimiyetini gösterdi.

IV. Dönem TBMM 04.05.1931- 23-12-1934 tarihleri arasında faaliyetlerini sürdürmüştür. 287 toplantı yapan IV. TBMM bu dönemde 801 kanun, 33 tefsir çıkartmış, ayrıca 207 karar vermiştir.

Dördüncü TBMM döneminde ülkede siyasal ve sosyal, kültürel alanda birçok inkılap gerçekleşmiştir. Bu inkılapları dış ilişkilerdeki olumlu girişimler izlemiştir.

Tek partili dönemin partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi altı ilkeyi programına alarak bu ilkelerin uygulayıcısı olmuştur.

Sosyal alanda yapılan inkılapların başında Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkı gelmektedir. Türk kadınına verilen bu onurlu siyasal hak ile Meclis, milli görevlerinden birini yerine getirmiştir. Soyadı Kanunu ve onu izleyen kılık-kıyafet ve unvanların kaldırılmasını izleyen kanunlarla sosyal ilerlemenin temeli atılmıştır.

Yapılan inkılapları tabana yaymak için kültürel alanda da birtakım inkılaplar gerçekleşmiştir. Bunların başında Türk dilinin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılması ve Türk dilinin zenginleşmesi ve toplumda farklılıkların önüne geçmek için 1932'de Türk Dil Kurumu kuruldu.

Yapılan inkılapları halka mal etmek için ülke çapında Halkevleri açıldı. Kültürü tabana yayma çalışmaları içinde yüksek öğretimde de reformlar yapıldı. 1933, üniversite reformuyla İstanbul Dârü'l-Fûnûn'u kaldırılarak "İstanbul Üniversitesi" adıyla yeni bir yüksek öğretim kurumu oluşturuldu. İstanbul Üniversitesi'nin açılması ülkede yeni yüksek öğretim kurumlarının açılmasına temel teşkil edecektir.

Kültürü milli tarih tabanına oturtma çalışmaları içinde 1931'de Atatürk'ün direktifleriyle Türk Tarih Kurumu kurulacaktır.

Sosyal ve kültürel alanda yapılan inkılapların yanısıra ekonomide de önemli gelişmeler kaydedilecektir. Türk ekonomisindeki yetersizlikler ve bunun yanında da dünyada yaşanan ekonomik bunalım, yeni bir ekonomi politikasının kabul edilmesini sağlayacaktır. Bu yeni ekonomik politika Devletçilik ilkesi olup, 1931'de CHP'nin üçüncü büyük kongresinde parti programında kabul edilecektir.

Atatürk'ün dünya devletleriyle işbirliği ve barışı hedefleyen politikasının sonucu olarak 1932 yılında da Milletler Cemiyeti'ne girdi. Türkiye, dünya devletleri içinde hak ettiği şerefli yeri alarak, dünya uygarlığına katıldı. 1934 yılında ise Balkan ülkeleriyle Balkan Paktı'nı imzalamıştır.

Çalışmamızın son dönemi olan V. Dönem TBMM ise 01.03.1935- 27.01.1939 tarihleri arasında görev yapmıştır. V. TBMM Dönemi diğer dönemlerden farklı olarak iç politikada yapılan inkılapların oturtulmaya çalışıldığı ve dış politikada da İkinci Dünya Savaşı'na ait belirtilerin yavaş yavaş dünya politikalarına yön verdiği bir dönem olarak gözümüze çarpar. Bu dönemde dış ülkelerin hemen hepsinde yaklaşmakta olan savaşın serpintilerine rastlamak mümkün olur.

Dördüncü TBMM olduğu gibi, Beşinci TBMM'de de 16 bağımsız milletvekili vardır. Bu dönemin bir farkı ilk defa 18 tane kadın milletvekilinin bulunmasıdır. Ayrıca bu dönemde 4 tane de Hıristiyan milletvekilinin olması diğer dönemlerden farkı tarafıdır.

V. TBMM dönemi iç politikada kadınların sosyal hayattaki rollerinin artırılması için yapılan çalışmalarla karşımıza çıkar. Bununla ilgili 23.06.1937 günü Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kadınların sosyal hayatta çeşitli mesleklerde çalışabilmesine ilişkin aldığı kararın V. TBMM tarafından ulusal mevzuata katılması, en büyük kanıtıdır.

İç politikada V. TBMM'yi en fazla uğraştıran meselelerden birisi de çıkartılan Dersim-Tunceli Ayaklanması olmuştur.

Beşinci TBMM Döneminde dış politikada da yaklaşan savaşın emarelerinin görülmesiyle birlikte genelde diğer dönemlerde olduğu gibi barışçı bir siyaset izlenmiştir. 1936 yılında yapılan Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlarımızdaki güvenlik sağlanmış ve dış politikamız daha sağlam temeller üzerine oturur hale gelmiştir.

1923-1938 yılları arasında kalan dönem boyunca kurulan hükümetlerin programlarında; ulusal savunma, adalet, iç ve dış işleri, maliye, eğitim, bayındırlık, tarım, ticaret ve sağlık konuları öncelik almıştır. Genel olarak bu dönemde kurulan hükümetlerin programları içinde sosyal politikalara çok aza yer verilmiştir. Tek partili yönetim döneminde Cumhuriyet hükümetleri sosyal nitelikli kararlar alırken; ülkenin yapısını, ekonomik koşullarını ve olanakları sürekli olarak göz önünde bulundurmuştur. Bu nedenle de bu alanda çok özenli, çekinceli ve yavaş bir gelişme kaydedilmiştir.

İncelemeye çalıştığımız bu dönem (1923-1938) I. İnönü Hükümeti'nin programında açıkça belirtildiği gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin "terakki ve inkişaf" dönemidir. Ülkede her alanda bir gelişme süreci yaşanmış, ulaşılmak istenen hedef ise, "mevcut asri ve medeni hayat" olarak şekillenmiştir. Bir başka deyişle, genç Türkiye Cumhuriyeti için o dönemde muasır medeniyeti temsil eden Batı Avrupa ülkelerinin gelişmişlik düzeyidir. Bu nedenle de 30.10.1923-11.11.1938 yılları arasında kurulan hükümetlerin programları arasında gerek önemsenen konular ve gerekse öncelikler yönünden önemli bir farklılık yoktur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABADAN Yavuz, *İnkılap Tarihine Giriş*, KTB Yayınları, B.2, Ankara, 1960

AĞAOĞLU Samet, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, KTB Yayınları, Ankara, 1981

AKŞİN Abdülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, B.2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi , Ankara, 1985

ALP Ali Himmet, *Türk Dış Politikasında 50 Yılı Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı(1923-1934),* T.C Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972

ALTUĞ Yılmaz, *Nutuk'ta Atatürk Devrimleri İle İlgili Konular*, TTK Yayınları, Ankara, 1980

ALŞAR Edip, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* T.C İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1981

ATALAY Mustafa*, Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi),* Yıldız Matbaası, Ankara, 1954

ATATÜRK Mustafa Kemal, *Nutuk,* C. I-II, AAM Yayınları, Ankara, 1989

----------, *Nutuk,* C.III, B. 9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969

ARAR İsmail*, Hükümet Programları(1920-1965)*, Baha Basımevi, İstanbul, 1968

----------, *Gazi Alfabesi,* TTK Basımevi, Ankara, 1981

----------, *Atatürk, Kurtuluş Savaşı, Devrimler ve Cumhuriyet Türkiye ile İlgili Kitaplar,* Baha Basımevi, İstanbul, 1960

----------, *"Millet Meclisinin Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler" Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,* Baha Basımevi, İstanbul

ARIBURNU Kemal, *Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, C.I, TBMM Matbaası, Ankara, 1957

AYBARS Ergün, *İstiklal Mahkemeleri,* C.II, NTB Yayınları, Ankara, 1982

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam,* C.III (1922-1938), T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1988

BAŞÖZ İlhan-WİLSON Howard, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk,* TTK Yayınları, Ankara,1968

BAYDAR Mustafa, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1973

BULUÇ Sadettin, "*Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları" Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

BULUT Faik, *Belgelerle Dersim Raporları,* Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992

CAPORAL Bernard, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,* Tise Matbaası, Ankara, 1982

CEBESOY Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar II* , Neşet Basımevi, İstanbul, 1960

CEMAL Behçet, *Şeyh Said İsyanı,* TTK Basımevi, İstanbul, 1955

CİLLOV Haluk, *Türkiye Ekonomisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972

CUNBUR Müjgan, *Atatürk ve Milli Kültür,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981,

ÇADIRCI Musa-SÜSLÜ Azmi, *Ankara Üniversitesi'nin Gelişim Tarihi,* Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982

ÇAĞATAY Neşet, *Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana),* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972

ÇAĞLAR Behçet Kemal, *Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı,* Halkevi Yayınları, Ankara, 1936

ÇOKER Fahri, *Türk Parlamento Tarihi I. Dönem- IV. Dönem (1931-1935),* C.II, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6-No: 12, Ankara, 1980

DEMİRAY Tahsin, *Türkiye'de Son Elli Yıllık İç Politika (Gizli Cemiyetler, Komiteler ve Partiler),* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955

DERSİMİ M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim,* Halep, 1957

EMRE A. Cevat, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*, Dur Ofset ve Matbaacılık, İstanbul, 1956

ESMER Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939),* Başnur Matbaası Yayınları, Ankara, 1953

ERGİN Feridun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi,* Dur Ofset ve Matbaacılık, İstanbul, 1977

ERGÜN Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

EROĞLU Hamza, *Türk İnkılap Tarihi,* Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1982

EZHERLİ İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986),* TBMM Matbaası, Ankara, 1986

GİRİTLİOĞLU Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii,* TTK Basımevi, Ankara, 1965

GOLOĞLU Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),* Başnur Matbaası, Ankara, 1972

----------, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Goloğlu Yayıncılık, Ankara, 1974

GÖNLÜBOL Mehmet- SAR Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),* B.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990

GÖNÜLAL İsmet, *Atatürk ve Türk Toplumu,* KTB Yayınları, Ankara, 1981

GÜNEŞ İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923),* Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1985

----------, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939) Özgeçmişler,* C.II, TBMM Basımevi, Ankara, 1984

HİRŞT Ernst, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi,* C. I, Baha Matbaası, İstanbul, 1950

IRMAK Sadi, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi,* Numune Matbaacılık, İstanbul, 1973

İĞDEMİR Uluğ, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu,* TTK Yayınları, Ankara, 1973

İLMEN Süreyya, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka,* Muallim Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1961

----------, *"50. Yılında Türk Harf Devrimi"*, Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, İstanbul, 1978

İNAN Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1939

İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar,* C.II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987

----------, *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933),* Milli Eğitim Yayınevi, Ankara, 1933

İSKİT Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları,* İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1943

KANDEMİR Feridun F.*, İzmir Suikastının İçyüzü,* C.I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1976

KARPAT Kemal*, Türk Demokrasi Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967

KILIÇ ALİ, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1955

KINROSS Lord, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* Çev. Nihal YEĞİNOBALI-Ayhan TEZEL, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1966

KİLİ Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1982

KOCATÜRK Utkan, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,* Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964

----------*, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938),* B.2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988

KUTAY Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,* C.19, Beta Yayınları, Ankara, 1969

KÜRKÇÜOĞLU Ömer*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I/2,* YÖK Yayınları, Ankara, 1983

LEVENT Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973

MALCHE Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1939

NEŞET Halil*, Büyük Meclis ve İnkılap,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1933

OKYAR Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam,* Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981

ÖNDER Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975

ÖZTÜRK Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)-III. Dönem (1927-1931) Üyelerin Özgeçmişleri,* C. III, TBMM Vakfı Yayınları No: 3, Ankara, 1976

SANDER Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye,* Önder Matbaası, Ankara, 1969

SANER Nejat, *Atatürk Dönemi: 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938),* Baha Matbaası, İstanbul, 1975

SELEN Hamit Sadi, "*Ankara'nın Başkent Oluşu" Atatürk Konferansları I,* TTK Yayınları, Ankara, 1964

SOYSAL İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* C.I, TTK Yayınları, Ankara, 1989

ŞAYLAN Gencay, "*Millet Meclisi'nin Meclis Açısından Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler" Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,* Ankara Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1990

TAŞDEMİRCİ Ersoy, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları,* Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1992

TAŞKIRAN Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,* Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973

TEKELİ İlhan*, Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası,* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981

TOKER Metin, *Şeyh Said ve İsyanı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968

TÖKİN Firüzan Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1965

TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi partiler,* İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952

TUNÇAY Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Hükümeti'nin Kurulması (1923-1931),* Doğan Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1989

----------, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Yurt Yayınları, Ankara, 1981

TURAN Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi (3.Kitap-1. Bölüm)- Yeni Türkiye'nin Oluşumu,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995

----------, *Türk Devrim Tarihi (3. Kitap-2.Bölüm),* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996

Türk Dil Kurumu'nun 40.Yılı, TDK Yayınları, Ankara, 1972

Türkiye'de Siyasi Dernekler II, Başbakanlık Devlet Matbaası İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1950

UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994),* B.4, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995

ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi,* Başnur Matbaası,Ankara, 1981

ÜNAYDIN Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti,* TDK Yayınları, Ankara, 1938

ÜSTÜN Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977

YALÇIN Bekir Sıtkı-GÖNÜLAL İsmet, *Atatürk İnkılabı,* KTB Yayınları, Ankara, 1984

YAVUZ Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar (20 Nisan 1920- I Kasım 1966),* Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976

WİDMANN Horst, *Atatürk Üniversite Reformu,* Çev. Aykut KAZANCIGİL, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1981

Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP, Ulusal Matbaa, Ankara, 1963

Türkiye'de Siyasi Dernekler II, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1952

1. Türk Tarih Kongresi*, Konferanslar, Münakaşalar,* İstanbul, 1932

ASD. C. III, s.130

ASD. C.I, s.392, 396, 383

ASD. C.II, s.36

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ (1453-1981), C.I, İstanbul, 1983

Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987

GAZETELER

AKŞAM Gazetesi, Necmeddin Sadak, 6 Temmuz 1937 tarihli gazete

HAKİMİYET-İ MİLLİYE, 5 Mart 1923

İçtihad, 1 Haziran 1923, 1 Temmuz 1923, 1Ağustos 1923

SÜRELİ YAYINLAR

AYIN TARİHİ, N:44, S.73, Temmuz 1934, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (1923'den beri yayınlanmaktadır.)

GÖKYAY Orhan Şaik, *"Ankara Devlet Konservatuarı'nın Tarihçesi", Güzel Sanatlar Dergisi,* C.III, Ankara, s.52, 1990

BAYKAL Bekir Sıtkı*, "Atatürk ve Tarih" Belleten,* C.35, s.538, (1939),

İNAN Afet, *"Atatürk ve Tarih Tezi"*, *Belleten,* C.III, s. 539, (1939)

TBMM Kanunlar Dergisi, C. II, s.242; C.III, s.67; C.VII, s.1019

KOCATÜRK Utkan, *Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları, AAM Dergisi*, C.I, S.I, s.3-95, (Kasım 1984)

ÇAYCI Abdurrahman, *"Atatürk Bilim ve Üniversite", AAM Dergisi,* C. 4, S.6, s. 65, (Kasım 1987)

SERTOĞLU Mithat, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Muhalefet Partisi, "Yıllar Boyu Tarih Dergisi"*, S, 4, s.4-8, 1980

ARŞİV KAYNAKLAR

DÜSTUR III, Tertip, C. IX, s.246-247, 269-272, 866, 872, 994-998, 991, 977, 1197-1208, Necmi İstiklal Matbaası, İstanbul, 1931

DÜSTUR III, Tertip, C. X, 36, s.39-42, 43-46, 222, S. 898, 590, 751, 1043, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1934

DÜSTUR III Tertip, C.XI, s. 1004, 132 (20 Şubat 1930 1566 no'lu kanun), Devlet Matbaası, Ankara, 1944

DÜSTUR III Tertip, C.XII, S. 73-86, 114, Devlet Matbaası, Ankara, 1946

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.IV, (2 Mart 1339-1923-25 Teşrin-i evvel 1934), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Kültür Dizisi: 18, Ankara, 1985

TBMM Zabıt Cerideleri 1923-1938, 26 Cilt 281 Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara, 1960-1977

TBMM Zabıt Cerideleri (II. Dönem), C. 1-33, TBMM Matbaası, Ankara, 1961-1977

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 2; C.3, C.7, C.8, C. 12, C.15, C.21, C. 22

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 3; C. 5

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 4; C. 3, C. 4, C. 5, C. 6, C. 10, C. 11, C.10, C. 23, C. 24, C. 25, C. 26

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 5; C. 3, C. 4, C. 5, C. 6, C. 11, C. 13

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 6; C. 4, C. 10, C. 11

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 7; C. 3, C. 6

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 8; C. 2, C. 5

TBMM Zabıt Cerideleri, D.12; C.1, C. 6, C. 24, C.25

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 26; C. 4

TBMM Zabıt Cerideleri, D. 27, C. 6

Atatürk'ün Milli Dış Politikası I. Belge 13, s. 211-214

----------, II. Belge 39, s.244-245

TBMM Dahili Nizamnamesi, TBMM Basımevi, Ankara, 1927, s.7

EK-1:

Tablo. 1: II. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri

ÖĞRENİM DURUMLARI	MEBUS SAYISI	ORANI
İptidâi	5	%1,49
Rüşdiye	33	%9,88
İdâdî	16	%4,79
Sultâni	10	%2,99
Medrese	24	%7,18
Askerî Okullar	47	%14,07
Harbiye	17	%5,08
Harp Akademisi	29	%8,68
Bahriye Mektebi	5	%1,49
Küçük Zâbit Mektebi	1	%0,29
Mühendishâne-i Berrî Hümâyun	5	%1,49
Hukuk	40	%11,97
Mülkiye	44	%13,17
Tıp	21	%6,28
İktisat	2	%0,59
Ziraat	3	%0,89
Tabii Bilimler	1	%0,29
İlahıyât	1	%0,29
Pedagoji	1	%0,29
Edebiyat	5	%1,49
Adalet Okulu	1	%0,29
Öğretmen Okulu	9	%2,69
Özel	11	%3,29
Belirlenemeyen	3	%0,89
Toplam	334	%100

EK-2:

Tablo.2: II TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları

YABANCI DİL	MEBUS SAYISI	ORANI
Fransızca	81	%24,25
Arapça	28	%8,38
Farsça	18	%5,38
Almanca	17	%5,08
İngilizce	21	%6,28
Rumca	9	%2,69
Rusça	3	%0,89
Ermenice	3	%0,89
İtalyanca	3	%0,89
Bulgarca	3	%0,89
Arnavutça	1	%0,29
Hiç Bilmeyen	147	%43,95
Toplam	334	% 100

EK-3:

Tablo.3: III. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri

EĞİTİM KURUMU	MEBUS SAYISI	ORANI
Üniversite	135	%40,29
Askerî Okul	56	%16,71
Orta Okul	28	%8,35
Lise	27	%8,05
Özel Okul	24	%7,16
Medrese	19	%5,67
Rüşdiye ve Özel Okul	10	%2,98
Rüşdiye ve Medrese	13	%3,88
Mesleki Okul	3	%0,89
Hukuk Fakültesini Yarıda Bırakan	2	%0,59
Askerlik ve Siyaset Bilimi Okuyanlar	2	%0,59
İdâdî ve Kısmen Üniversite Okuyanlar	2	%0,59
Lise ve Özel Okula Giden	2	%0,59
Medrese ve Özel Okula Giden	2	%0,59
Yabancı Okul	1	%0,29
Medrese ve Hukuk	1	%0,29
Rüştiye ve Askerlik	1	%0,29
Askerlik ve Hukuk	1	%0,29
Orta ve Yabancı Okul	1	%0,29
Sıbyan Mektebi ve Hususi Okul	1	%0,29
Bilinmeyen	4	%1,19
Toplam	335	%100

EK-4:

Tablo.5: III. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları

YABANCI DİL	MEBUS SAYISI	ORANI
Fransızca	133	%39,70
İngilizce	26	%7,76
Almanca	26	%7,76
Arapça	27	%8,05
Farsça	18	%5,37
Rusça	5	%1,49
Bulgarca	3	%0,89
İtalyanca	2	%0,59
Ermenice	4	%1,19
Rumca	11	%3,28
Yunanca	1	%0,29
Arnavutça	1	%0,29
Felemenkçe	1	%0,29
Sırpça	1	%0,29
Hiç Bilmeyen	76	%22,63
Toplam	335	%100

EK-5:

Tablo.6: IV. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri

EĞİTİM KURUMU	MEBUS SAYISI	ORANI
Rüşdiye	34	%9,68
İdâdî	17	%4,84
Sıbyan Mektebi	11	%3,13
Medrese	11	%3,13
Askerî Okul	5	%1,42
Harbiye	26	%7,40
Harp Akademisi	21	%5,98
Bahriye Mektebi	4	%1,13
Hukuk	65	%18,51
Mülkiye	41	%11,68
Tıp	23	%6,55
İktisat	5	%1,42
Maliye	5	%1,42
Ziraat	15	%4,27
Mühendislik	6	%1,70
Edebiyat	10	%2,84
İlahiyat	1	%0,28
Adalet Okulu	1	%0,28
Öğretmen Okulu	9	%2,56
Özel Okul	14	%3,98
Eczacılık	4	%1,13
PTT Yüksek Mektebi	2	%0,56
Rüşdiye ve Medrese	2	%0,56
Rüşdiye ve Hususi	8	%2,27
Medrese ve Hususi	2	%0,56
Hukuk ve Mülkiye	5	%1,42
Belirlenemeyen	4	%1.13
Toplam	351	% 100

EK-6:

Tablo.7: IV. TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları

YABANCI DİL	MEBUS SAYISI	ORANI
Fransızca	130	%37,03
İngilizce	21	%5,98
Almanca	33	%9,40
Arapça	22	%6,26
Farsça	14	%3,98
Rumca	13	%3,93
Macarca	1	%0,28
Bulgarca	4	%1,13
İtalyanca	2	%0,56
Ermenice	3	%0,85
Rusça	8	%2,27
Yunanca	1	%0,28
Hiç Bilmeyen	99	%1,96
Toplam	351	%100

EK-7:

Tablo.8: V. TBMM'nin Eğitim Düzeyleri

EĞİTİM KURUMU	MEBUS SAYISI	ORANI
Üniversite	210	%47,29
Askerî Okul	85	%19,14
İdâdî	20	%4,50
Rüşdiye	35	%7,88
Sıbyan Mektebi	6	%1,35
Yüksek Okul	38	%8,55
Medrese	10	%2,25
Hususi	11	%2,47
Kısmi Hukuk	1	%0,22
Mekteb-i Nüvab	1	%0,22
Evkaf Mektebi	1	%0,22
Kolej	3	%0,67
İdâdî ve Hususi	2	%0,45
Rüşdiye ve Hususi	13	%2,92
Medrese ve Hususi	2	%0,45
Harp Okulu ve Hukuk	1	%0,22
Medrese ve Nüvâb	1	%0,22
Rüşdiye ve Medrese	2	%0,45
Belirlenemeyen	2	%0,45
Toplam	444	% 100

EK-8:

Tablo.9: V.TBMM'nin Yabancı Dil Bilme Oranları

	MEBUS SAYISI	ORANI
Fransızca	153	%34,45
İngilizce	29	%6,53
Almanca	23	%5,18
Arapça	30	%6,75
Rumca	20	%4,50
Farsça	25	%5,63
İtalyanca	6	%1,35
Bulgarca	4	%0.90
Rusça	7	%1,57
Ermenice	5	%1,12
Yunanca	2	%0,45
Sırpça	1	%0,22
Latince	1	%0,22
İspanyolca	1	%0,22
Hiç Bilmeyen	137	%31,12
Toplam	444	% 100